

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ
UNIVERSITY OF WEST ATTICA

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΔΙ-ΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ
ΚΑΙ ΣΥΝΗΓΟΡΙΑ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ»

Γυναίκες με προσφυγικό/μεταναστευτικό προφίλ: Η πορεία προς την
αυτό-ενδυνάμωση

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μαρία-Ιωάννα Τσούλη

Αθήνα, 2025

Τριμελής Επιτροπή

Μαρία Βουλγαρίδου, Εργαστηριακό Διδακτικό Προσωπικό, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής (Επιβλέπουσα)

Αγγελική Αθανασοπούλου, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Δέσποινα Κομπότη, Λέκτορας, μέλος Δ.Ε.Π., Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής

Copyright © Μαρία-Ιωάννα Τσούλη, 2025

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας πτυχιακής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της πτυχιακής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα. Η έγκριση διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνωμών του συγγραφέα.

«Μην ξεχνάτε ποτέ ότι μια πολιτική, οικονομική ή θρησκευτική κρίση αρκεί για να θέσει υπό αμφισβήτηση τα δικαιώματα των γυναικών. Αυτά τα δικαιώματα δεν θα κατοχυρωθούν ποτέ. Θα πρέπει να είστε σε επαγρύπνηση σε όλη σας τη ζωή».

-Σιμόν ντε Μπωβουάρ

Ευχαριστίες

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, Μαρία Βουλγαρίδου, για την υποστήριξη και καθοδήγησή της κατά τη διάρκεια συγγραφής της παρούσας εργασίας.

Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, τους/τις φίλους/ες μου και όσους/ες μου στάθηκαν στο απαιτητικό ταξίδι της διπλωματικής και πίστεψαν σε μένα.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω από καρδιάς όλες τις γυναίκες που συμμετείχαν στην έρευνα που διεξήχθη και μοιράστηκαν μαζί μου τις εμπειρίες τους.

Περίληψη

Σε παγκόσμια κλίμακα, ο αριθμός των γυναικών προσφύγων/μεταναστριών είναι διαρκώς αυξανόμενος και ως εκ τούτου, η ανάλυση των κοινωνικών πλαισίων, με έμφαση στο φύλο, είναι απαραίτητη για μια πληρέστερη κατανόηση του φαινομένου της μετανάστευσης. Παρόλο όμως που το φύλο παίζει καθοριστικό ρόλο σε κάθε πτυχή της μετανάστευσης, οι δημόσιες μεταναστευτικές πολιτικές δεν λαμβάνουν υπόψη τον παράγοντα αυτό. Με αυτό το σκεπτικό, η παρούσα εργασία εστιάζει στη «θηλυκοποίηση» της μετανάστευσης και του προσφυγικού ζητήματος, αναγνωρίζοντας τη σημαντική και διαρκώς αυξανόμενη παρουσία των γυναικών στο φαινόμενο αυτό διεθνώς και στις ιδιαίτερες ενταξιακές συνθήκες που τις αφορούν. Ειδικότερα, διερευνάται η διαδικασία της μετανάστευσης, εξετάζοντας τις διαφοροποιήσεις των εμπειριών με βάση το φύλο, και λαμβάνοντας υπόψη κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς παράγοντες. Επιπλέον, αναλύονται οι τύποι της γυναικείας μετανάστευσης, οι σχετικές με αυτήν πολιτικές εστιάζοντας και διερευνώντας τα εμπόδια που συναντούν οι μετανάστριες στους βασικούς τομείς ένταξης αξιοποιώντας τη διαθεματικότητα ως φακό για την καλύτερη κατανόησή τους. Η παρούσα έρευνα αξιοποιεί βιβλιογραφία και συνεντεύξεις με ημι-δομημένα ερωτηματολόγια για να συλλέξει και να αναλύσει τα βιώματα και τις εμπειρίες των γυναικών που συμμετέχουν. Τα δεδομένα ανέδειξαν τις δυσκολίες που συναντούν οι γυναίκες στο ταξίδι τους προς την Ελλάδα, τις δυσμενείς καταστάσεις που βιώνουν στα camps, τα εμπόδια ένταξης στον τομέα της γλώσσας, της εργασίας και της κοινωνικής ενσωμάτωσης αλλά και τις διακρίσεις που οι γυναίκες υφίστανται. Στον αντίποδα, αναδεικνύονται ως στηρίγματα για τις γυναίκες στη νέα πατρίδα η κοινωνική πλαισίωση και υποστήριξη, οι οργανισμοί και θεσμοί αλλά και η προσωπική τους ενδυνάμωση μέσω της εκπαίδευσης και εργασίας. Όπως έγινε κατανοητό από τις αφηγήσεις τους, παρά το γεγονός ότι η μετανάστευση μπορεί να εκθέσει τις γυναίκες σε νέες μορφές ανισότητας, μπορεί επίσης, να τους προσφέρει ευκαιρίες για να ξεφύγουν από καταπιεστικές καταστάσεις, να γίνουν πιο αυτόνομες και να αναλάβουν νέους ρόλους.

Λέξεις-κλειδιά: γυναίκες μετανάστριες, γυναίκες πρόσφυγες, εμπόδια στην ένταξη, διαθεματικότητα, ενδυνάμωση

Women with refugee/migrant backgrounds: A path to self-empowerment

Maria-Ioanna Tsouli

Abstract

Globally, the number of refugee/migrant women is large and growing. Analysis of social contexts, with a focus on gender and culture, is essential for a complete understanding of the migration phenomenon. Although gender plays a crucial role in every aspect of migration, government migration policies do not take this factor into account. In this context, this paper focuses on the «feminization» of migration and the refugee phenomenon, recognizing the significant and growing presence of women in this phenomenon internationally. In particular, the process of migration is explored, examining gendered differentiations of experiences, and taking into account social, economic and cultural factors. In addition, the types of female migration, migration-related policies and the entities that implement them are analyzed. Furthermore, the obstacles encountered by women migrants in the key areas of integration and intersectionality as a lens for a more complete understanding of them are examined. This research utilizes bibliography and interviews with semi-structured questionnaires to collect and analyze in depth the accounts and experiences of the women involved. The data highlighted the difficulties women encounter on their journey to Greece, the difficult situations they experience in the camps, the barriers to integration in the areas of language, work and social inclusion, and the discrimination women face. On the contrary, women in their new home country are supported by the social framework and assistance, organizations and institutions, but also by their empowerment through education and work. As it was made clear, although migration can expose women to new forms of inequality, it can also offer them opportunities to escape oppressive situations, to become more autonomous and to take on new roles.

Keywords: migrant women, refugee women, barriers to integration, intersectionality, empowerment

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	10
Πρώτο μέρος: Θεωρητικό	13
Κεφάλαιο 1: Γυναικεία μετανάστευση: ορισμοί και αίτια.....	13
1.1 Ορισμοί και αποσαφηνίσεις.....	13
1.2 Αίτια γυναικείας μετανάστευσης.....	15
1.2.1 Δίωξη λόγω φύλου.....	17
1.2.1.1 Τύποι δίωξης λόγω φύλου.....	19
1.2.2 Οικονομικά αίτια.....	24
Κεφάλαιο 2: Η έμφυλη διάσταση της μεταναστευτικής πολιτικής και τα εμπόδια στην ένταξη των γυναικών.....	26
2.1 Νομικό πλαίσιο για τη μετανάστευση.....	26
2.1.1 Ευρωπαϊκή Ένωση.....	27
2.1.2 Ελλάδα.....	28
2.2 Φορείς εφαρμογής της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα	30
2.3 Ένταξη, κοινωνικός αποκλεισμός και διαθεματικότητα.....	32
2.4 Εμπόδια στην ένταξη των γυναικών μεταναστριών/προσφύγων και επιμέρους προβλήματα.....	35
2.4.1 Εργασία και ασφάλιση.....	35
2.4.2 Υγεία.....	38
2.4.3 Στέγαση.....	40
2.4.4 Εκπαίδευση και γλώσσα.....	42
Δεύτερο μέρος: Ερευνητικό	45
Κεφάλαιο 3: Μεθοδολογία έρευνας	45
3.1 Είδος έρευνας	45
3.2 Στόχοι έρευνας.....	46
3.3 Ερευνητικά ερωτήματα	47
3.4 Δειγματοληψία	47
3.5 Δείγμα και κριτήρια	48
3.6 Μέθοδος συλλογής δεδομένων	50
3.7 Αξιοπιστία και εγκυρότητα.....	51
3.8 Ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας	51
3.9 Περιορισμοί της έρευνας.....	52
Κεφάλαιο 4: Ανάλυση δεδομένων	54
4.1 Εισαγωγή στην έρευνα.....	54
4.2 Βίωμα από τη μετανάστευση	55
4.3 Εμπόδια στην ένταξη.....	63
4.4 Πηγές ενδυνάμωσης/υποστήριξης	74
4.5 Διαφοροποίηση ρόλων και αυτονόμηση/αυτοδυνάμωση	85

Κεφάλαιο 5: Συμπεράσματα και προτάσεις.....	93
5.1 Συμπεράσματα	93
5.2 Προτάσεις.....	96
Πηγές – Βιβλιογραφία	99
Ελληνόγλωσση	99
Ξενόγλωσση	108
Παραρτήματα	117
Παράρτημα 1.....	117
Παράρτημα 2.....	118

Πίνακες

Πίνακας 1. Χαρακτηριστικά του δείγματος	48
Πίνακας 2. Θεματικές ενότητες και κωδικοί.....	54

Εισαγωγή

Σε παγκόσμιο και ευρωπαϊκό επίπεδο οι μεταναστευτικές ροές παρουσιάζονται αυξημένες. Σύμφωνα με έκθεση του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης (IOM, 2024), το 2020 οι γυναίκες εκπροσωπούσαν το 48,1% του μεταναστευτικού πληθυσμού παγκοσμίως. Παρά το γεγονός ότι το φαινόμενο της μετανάστευσης δείχνει να έχει μελετηθεί εκτενώς βιβλιογραφικά, μόνο τα τελευταία χρόνια έχει αναγνωριστεί η ανάγκη για μελέτη της έμφυλης διάστασης του φαινομένου. Δεδομένου ότι οι γυναίκες και τα κορίτσια αντιπροσωπεύουν περίπου τον μισό προσφυγικό πληθυσμό παγκοσμίως ενώ μόνο το 4% των προγραμμάτων του ΟΗΕ απευθύνονταν σε γυναίκες το 2014 μαρτυρά την προβληματική της κατάστασης (UN Women, n.d., as cited in Iliadi-Vagena, 2022). Μάλιστα, σύμφωνα με την έκθεση του Ειδικού Εισηγητή για τα ανθρώπινα δικαιώματα των μεταναστών οι γυναίκες που μεταναστεύουν μόνες τους ολοένα και αυξάνονται, παρατήρηση που οδηγεί στη λεγόμενη «θηλυκοποίηση» της μετανάστευσης (UNICEF, 2020).

Η μετανάστευση είναι άμεσα συνδεδεμένη με τους έμφυλους ρόλους και το φύλο. Το τελευταίο, επιδρά στο ποιος θα μεταναστεύσει, για ποιο λόγο, πώς και ποιος είναι ο προορισμός. Ακόμη, το φύλο σχετίζεται με τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι στο ταξίδι τους αλλά και ύστερα από την άφιξή τους στη χώρα υποδοχής. Την ίδια στιγμή, οι τρόποι με τους οποίους οι μετανάστες/τριες ξεπερνούν τα ενδεχόμενα εμπόδια αλλά και οι υποστηρικτικοί μηχανισμοί που διαθέτουν, είναι έμφυλοι (UNICEF, 2020). Οι γυναίκες μετανάστριες και πρόσφυγες λόγω της διπλής ανισότητας που υφίστανται (φύλο και μεταναστευτικό προφίλ) συνιστούν ιδιαίτερη κατηγορία (Petrahou & Tatlidil, 2003).

Παράλληλα, η μετανάστευση επιφέρει αλλαγές στις ισορροπίες καθώς μέσω αυτής μεταβάλλεται το οικο- περιβάλλον, οι κοινωνικές δομές και οι ταυτότητες των ανθρώπων με επακόλουθες σωματικές και ψυχολογικές επιπτώσεις (Ventevogel, 2021; Salehyan & Gleditsch, 2006, as cited in Alhalawani & Al-Serhan, 2024). Αν και η σκληρότητα του εκτοπισμού, με ενδεχόμενο τραύμα, φόβο και καταστροφές, επηρεάζει βαθιά όλους τους πρόσφυγες ανεξαιρέτως, οι γυναίκες επιβαρύνονται δυσανάλογα λόγω των προϋπαρχόντων εμποδίων και παραβιάσεων που υφίστανται. Όμως, νέες έρευνες αναδεικνύουν ότι παρά τα σοβαρά προβλήματα που δημιουργεί

η μετανάστευση, υπάρχει το ενδεχόμενο να επιφέρει και θετικές συνέπειες με αλλαγές στους ρόλους και τις δυναμικές των φύλων. Η μεταναστευτική εμπειρία δύναται να οδηγήσει σε μεταβολή των παραδοσιακών ρόλων των φύλων ενδυναμώνοντας τις γυναίκες (Hughes & Tripp, 2015; Webster et al., 2019, 2020; Yalim & Critelli, 2023, as cited in Alhalawani & Al-Serhan, 2024).

Στην ακαδημαϊκή βιβλιογραφία οι γυναίκες πρόσφυγες συχνά παρουσιάζονται ομογενοποιημένες, ανίσχυρες και ως θύματα. Όμως, εφόσον οι περισσότεροι/ες πρόσφυγες προέρχονται συνήθως από έντονα πατριαρχικές κοινωνίες, η μετανάστευση ενδέχεται να αλλάξει τις σχέσεις των φύλων μέσω μιας διαδικασίας ψυχολογικής επαναδιαπραγμάτευσης των έμφυλων σχέσεων. Αυτή η κατάσταση μπορεί να οδηγήσει τις γυναίκες σε ενδυνάμωση και αυξημένη αυτονομία (Krause, 2014). Πράγματι, η μετανάστευση μπορεί να ενισχύσει την ανθεκτικότητα των γυναικών μέσω κάποιων δραστηριοτήτων οι οποίες προκαλούν αναδιαμόρφωση των έμφυλων ρόλων και ενδυνάμωσή τους ώστε να αποκτήσουν μεγαλύτερο έλεγχο στις ζωές τους (Alhalawani & Al-Serhan, 2024).

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να διερευνήσει τις εμπειρίες και τα βιώματα των γυναικών με μεταναστευτικό/προσφυγικό προφίλ αναδεικνύοντας τη φωνή τους. Συγκεκριμένα, ο στόχος της παρούσας εργασίας είναι να εξετάσει το βίωμα των γυναικών από τη διαδικασία της μετανάστευσης, τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν στην χώρα υποδοχής λόγω των πολλαπλών διακρίσεων ταυτοτήτων που υφίστανται (φυλής, φύλου και μεταναστευτικού καθεστώτος), τις πηγές υποστήριξης και ενδυνάμωσης που διαθέτουν αλλά και κάποιες διαφαινόμενες αλλαγές στους έμφυλους ρόλους και την αυτονομία τους που προκύπτουν από τη μετανάστευση.

Το πρώτο κεφάλαιο της εργασίας επιχειρεί να ορίσει και να αποσαφηνίσει τις διαφορές ανάμεσα σε άτομα μεταναστευτικού και προσφυγικού προφίλ αλλά και την δυσκολία διάκρισης ανάμεσά τους. Αναλύεται, παράλληλα, ο λόγος που στην παρούσα μελέτη οι δύο «κατηγορίες» θεωρούνται ταυτόσημες παρά το διαφορετικό νομικό καθεστώς που τις διέπει. Στην συνέχεια, αναλύονται οι έμφυλοι λόγοι που οδηγούν τις γυναίκες μετανάστριες σε εκτοπισμό/μετακίνηση προς άλλες χώρες με έμφαση στα οικονομικά αίτια και την δίωξη λόγω φύλου σκιαγραφώντας τις μοναδικές εμπειρίες των γυναικών και την πολυπλοκότητα της γυναικείας μετανάστευσης.

Το δεύτερο κεφάλαιο εστιάζει στην μεταναστευτική πολιτική, το σχετικό Ευρωπαϊκό και Εθνικό νομικό πλαίσιο και από ποιους φορείς εφαρμόζεται στην Ελλάδα. Εν συνεχεία, αναλύονται οι έννοιες της ένταξης και του κοινωνικού αποκλεισμού στη χώρα υποδοχής και με ποιον τρόπο το φύλο επιδρά επιβαρυντικά για τις μετανάστριες στη διαδικασία ένταξης. Ακολουθώντας αυτό το σκεπτικό γίνεται η σύνδεση της προσέγγισης της διαθεματικότητας ως εργαλείο για την καλύτερη κατανόηση των πολλαπλών διακρίσεων και εμποδίων που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες. Τέλος, κλείνοντας το θεωρητικό μέρος, διερευνώνται τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες μετανάστριες κατά την ένταξή τους στη Ελλάδα ως χώρα υποδοχής με έμφαση στους βασικούς τομείς ένταξης: εργασία, στέγαση, υγεία και εκπαίδευση.

Η διπλωματική εργασία συνεχίζει με το τρίτο κεφάλαιο στο οποίο τίθενται τα ερευνητικά ερωτήματα. Σε αυτό το κεφάλαιο, η ερευνητική διεργασία σε συνδυασμό με το θεωρητικό μέρος, επιχειρεί να απαντήσει στα τεθέντα ερευνητικά ερωτήματα. Παρουσιάζεται αναλυτικά η μεθοδολογία που εφαρμόστηκε προκειμένου να διεξαχθεί η έρευνα αλλά και τα ευρήματά της, δίνοντας χώρο στις φωνές των γυναικών να καθοδηγήσουν την ανάλυση. Συνοπτικά, τα δεδομένα ανέδειξαν τις εμπειρίες των γυναικών από την μετανάστευση, τα εμπόδια που συνάντησαν στην διαδρομή αλλά και μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα, τις πηγές υποστήριξης και ενδυνάμωσής τους αλλά και τις μεταβολές στους ρόλους και την δυναμική των φύλων.

Στο τελευταίο κεφάλαιο γίνεται σύνοψη κάποιων βασικών συμπερασμάτων του ερευνητικού μέρους και αποπειράται η διατύπωση προτάσεων για διαμόρφωση μεταναστευτικών πολιτικών με βάση το φύλο που θα στηρίζουν την ένταξη των γυναικών μεταναστευτικού/προσφυγικού προφίλ και θα ενισχύουν την ενδυνάμωσή τους. Ακόμη, παρατίθενται προτάσεις για μελλοντικές έρευνες προκειμένου να διερευνηθεί περαιτέρω το πεδίο, δημιουργώντας μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για την διαδικασία ένταξης των γυναικών προσφύγων και μεταναστριών.

Πρώτο μέρος: Θεωρητικό

Κεφάλαιο 1: Γυναικεία μετανάστευση: ορισμοί και αίτια

1.1 Ορισμοί και αποσαφηνίσεις

Αναφορικά με τον όρο «μετανάστης» παρατηρείται ποικιλία εννοιολογήσεων ανάλογα με το χώρο, τον χρόνο και τα πλαίσια ερμηνείας. Η διεθνής μετανάστευση ορίζεται με περιγραφικούς (πχ χώρα καταγωγής) και αναλυτικούς όρους (πχ αίτια μετακίνησης). Ωστόσο, είναι αρκετά συχνό να γίνεται διάκριση μεταξύ πολιτικού και οικονομικού μετανάστη (Kofman et al., 2000, όπως αναφέρεται στο ΚΕΘΙ, 2007).

Σημαντικοί είναι οι ορισμοί του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) και του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης (ΔΟΜ). Ειδικότερα, στη συνθήκη των Ηνωμένων Εθνών, ο οικονομικός μετανάστης προσδιορίζεται ως «ένα πρόσωπο που πρόκειται να προσληφθεί ή έχει προσληφθεί σε μία έμμισθη δραστηριότητα σε ένα κράτος του οποίου δεν είναι υπήκοος». Ακόμη, στο άρθρο 1.1 (α) αναφέρεται ότι η μετανάστευση είναι προσωπική επιλογή για διευκόλυνση χωρίς εξωτερική πίεση (United Nations, 1998, όπως αναφέρεται στο ΚΕΘΙ, 2007). Οι μετανάστες επιλέγουν να μεταναστεύσουν για καλύτερη ζωή, δουλειά ή για να είναι με την οικογένειά τους. Δεν διατρέχουν άμεσο κίνδυνο στη χώρα τους και μπορούν να επιστρέψουν αν το επιθυμούν (UNHCR, 2016α).

Παρομοίως, ο ΔΟΜ μεταχειρίζεται τον ίδιο ορισμό για τον μετανάστη αλλά χρησιμοποιεί διαφορετική εννοιολόγηση για τη μετανάστευση, η οποία θεωρείται ως η «μετακίνηση προσφύγων, εκτοπισμένων και ξεριζωμένων ατόμων, καθώς επίσης και οικονομικών μεταναστών...». Με άλλα λόγια, αυτός ο ορισμός εμπεριέχει τόσο τις εκούσιες όσο και τις ακούσιες μετακινήσεις (International Organisation for Migration, 2004, όπως αναφέρεται στο ΚΕΘΙ, 2007).

Επιπροσθέτως, οι Tarinos & Delaunay (2006) ορίζουν τους διεθνείς μετανάστες ως «τα άτομα, τα οποία διασχίζουν τα σύνορα, αλλάζουν τόπο διαμονής και είναι ξένης εθνικότητας, τη στιγμή που εισέρχονται στη χώρα της μεταναστευτικής εισροής» (όπως αναφέρεται στο ΚΕΘΙ, 2007). Βέβαια, η διάκριση των τριών κριτηρίων δεν είναι ξεκάθαρη παρόλο που είναι όλα τους αναγκαία (ΚΕΘΙ, 2007).

Για την έννοια του/της πρόσφυγα, σύμφωνα με την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR, 2016α), ως πρόσφυγας θεωρείται ένας άνθρωπος που έχει υποχρεωθεί να φύγει από τη χώρα του λόγω συγκρούσεων ή διωγμών. Η κατάστασή του είναι επικίνδυνη και η διαφυγή είναι η μόνη επιλογή του. Η διεθνής κοινότητα αναγνωρίζει τον/την πρόσφυγα ως άτομο που χρήζει προστασίας και του/της παρέχει βοήθεια καθώς εάν επιστρέψει στην πατρίδα του/της, κινδυνεύει σοβαρά. Για αυτόν τον λόγο, χρειάζεται ένα ασφαλές καταφύγιο ενώ η άρνηση χορήγησης ασύλου μπορεί να έχει θανατηφόρες συνέπειες (UNHCR, 2016α).

Εντούτοις, ερευνητές των μεταναστευτικών ροών συμπεραίνουν, ότι ένα μεγάλο ποσοστό των μετακινούμενων ανθρώπων που εκούσια εγκαταλείπουν τον τόπο τους είναι αναγκασμένοι από τις ακραίες καταστάσεις που επικρατούσαν εκεί και οι οποίες δεν τους άφηναν το περιθώριο επιλογών (Hugo, 2008).

Συμπερασματικά, δεν υπάρχει ένας ευρέως αποδεκτός ορισμός της μετανάστευσης (Baldwin-Edwards, Kyriakou, Kakalika & Katsios, 2004, όπως αναφέρεται στο ΚΕΘΙ, 2007). Προκειμένου να προκύψει μια κοινή γραμμή η Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) έχει προτείνει τον όρο «υπήκοοι τρίτων χωρών» όταν αναφερόμαστε σε ανθρώπους που δεν έχουν την υπηκοότητα κάποιας χώρας που ανήκει στην Ε.Ε., ενώ αναφορικά με την διεθνή μετανάστευση καθόρισε ελάχιστο διάστημα παραμονής σε μία χώρα το ένα έτος (ΚΕΘΙ, 2007).

Όπως γίνεται αντιληπτό, η διάκριση μεταξύ πρόσφυγα και μετανάστη/ριας βασίζεται στην αιτία της μετακίνησης. Ο/η πρόσφυγας ορίζεται με βάση τη δίωξη η οποία είναι τόσο υποκειμενική όσο και αντικειμενική καθώς αιτιολογημένα φοβάται ότι θα διωχθεί. Ένα εύλογο ερώτημα, όμως, είναι το πώς μπορούμε να κρίνουμε αν ο φόβος ενός ανθρώπου είναι «δικαιολογημένος» άρα και αντικειμενικός. Σύμφωνα με το Εγχειρίδιο για τις διαδικασίες και τα κριτήρια καθορισμού του καθεστώτος των προσφύγων της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ (2004), η απόφαση για το αν κάποιο άτομο είναι πρόσφυγας ή όχι παίρνεται από τις αρμόδιες υπηρεσίες κάθε χώρας, όπως η μεταναστευτική υπηρεσία ή η συνοριακή αστυνομία. Για να θεωρηθεί κάποιος/α πρόσφυγας, πρέπει να αποδείξει ότι φοβάται σοβαρά για τη ζωή του/της ή την ελευθερία του/της στη χώρα του λόγω συγκεκριμένων προβλημάτων, όπως ο πόλεμος ή οι διωγμοί. Δυστυχώς, αν και υπάρχει σθεναρός αντίλογος, άλλα προβλήματα, όπως η ακραία φτώχεια ή οι φυσικές καταστροφές, δεν είναι αρκετά

από μόνα τους για να προσδώσουν σε ένα άτομο την ιδιότητα του/της πρόσφυγα (όπως αναφέρεται στο Γκολφινόπουλος, 2023) και διατηρείται η διάκριση μεταξύ πρόσφυγα και οικονομικού/ής μετανάστη/ριας.

Από τα προηγούμενα, καθίσταται σαφές ότι η έννοια του/της πρόσφυγα φέρει μεγαλύτερο ψυχοκοινωνικό φορτίο και για αυτό χρειάζεται περισσότερη προστασία σε σύγκριση με τον/την οικονομικό/ή μετανάστη/ρια. Αναλόγως και η κρατική πολιτική διακρίνει τις δύο κατηγορίες και υπό αυτό το πρίσμα προσαρμόζεται και η πρόσβαση των ανθρώπων σε δικαιώματα και προστασία. Ιεραρχούνται, κατά κάποιον τρόπο, οι κίνδυνοι και χωρίζονται σε «δικαιολογημένους» και «αδικαιολόγητους», στερώντας από άτομα που λόγω ακραίας φτώχειας, δεν έχουν άλλη επιλογή επιβίωσης από τη μετανάστευση, την όποια προστασία και φυσικά το άσυλο. Άλλωστε, στα πλαίσια της φιλοσοφίας του καπιταλισμού, το κράτος δεν προφυλάσσει κανέναν άνθρωπο από την καπιταλιστική οικονομία. Ακόμη και όταν οι άνθρωποι μεταναστεύουν λόγω οικονομικών δυσκολιών, το καπιταλιστικό κράτος δεν μπορεί να τους προστατέψει ενώ συχνά αποτελεί το ίδιο την πηγή των προβλημάτων τους (Γκολφινόπουλος, 2023).

Η αίτηση ασύλου είναι ο κύριος τρόπος για να αποκτήσει κάποιο άτομο μια σχετική νομιμοποίηση στην Ελλάδα. Όμως, η διαδικασία αναγνώρισης ως πρόσφυγα είναι πολύ δύσκολη. Όσοι/ες δεν τα καταφέρνουν, θεωρούνται παράνομοι/ες μετανάστες/ριες, ανεξάρτητα από τους λόγους που τους/τις οδήγησαν στη χώρα (Λαούτ-Μπάκα, 2006, όπως αναφέρεται στο Γκολφινόπουλος, 2023). Στην πράξη, οι αρχές αντιμετωπίζουν όλους τους/τις αιτούντες/ούσες άσυλο με τον ίδιο τρόπο, σαν να είναι παράνομοι/ες (Χατζή, 2004, όπως αναφέρεται στο Γκολφινόπουλος, 2023).

Σε αυτό το πλαίσιο, γίνεται σαφές ότι η διάκριση μεταξύ μετανάστη/ριας και πρόσφυγα/ισσας είναι ρευστή, υπό αίρεση και αξιολογικά ιεραρχημένα από τις τρέχουσες κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικές συνθήκες. Για αυτόν τον λόγο, στην παρούσα διπλωματική αναλύονται σαν μια κοινή κατηγορία.

1.2 Αίτια γυναικείας μετανάστευσης

Η απόφαση της μετανάστευσης φαίνεται πως είναι αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης ατομικών, κοινωνικοοικονομικών και οικογενειακών παραγόντων (Boyd & Grieco,

2003; UNDP, 2009, as cited in Caritas Internationalis, 2017). Όπως γίνεται αντιληπτό, η γυναικεία μετανάστευση είναι πολυπαραγοντικό φαινόμενο. Σημαντικό ρόλο στην απόφασή των γυναικών να μεταναστεύσουν παίζουν η ελπίδα για ένα καλύτερο μέλλον, τόσο για τις ίδιες όσο και για τις οικογένειές τους, αλλά και η αναζήτηση εργασίας (UN Women, n.d.). Η μετανάστευση των γυναικών επηρεάζεται από παράγοντες όπως η ηλικία τους, ο ρόλος τους στην οικογένεια, το αν έχουν παιδιά και αν υπάρχει κάποια γυναίκα-αντικαταστάτρια στο νοικοκυριό (Lipszyc, 2004, as cited in Caritas Internationalis, 2017), η ηλικία γάμου, η εκπαίδευση αλλά και οι συνθήκες διαβίωσης (Islam & Siddiqui, 2010).

Για κάποιες γυναίκες η μετανάστευση είναι προσωπική επιλογή, ενώ για κάποιες άλλες όχι, καθώς αναγκάζονται να φύγουν από την πατρίδα τους λόγω φτώχειας, πολέμων, διωγμών ή φυσικών καταστροφών που απειλούν τη ζωή τους (UN, n.d.; UN Women, n.d.). Αν και η μετανάστευση λόγω γάμου ή συνοδεύοντας τον σύζυγο παραμένει συχνή, παρατηρείται μια αύξηση της μετανάστευσης και για άλλους λόγους, ανεξάρτητα από την οικογένειά τους. Παράγοντες κουλτούρας όπως η θρησκεία και η γλώσσα δείχνουν να επιδρούν περισσότερο από άλλους δείκτες στην απόφαση για μετανάστευση (Ullah, 2012). Οι λόγοι αυτοί ενδέχεται να σχετίζονται και με τις οικονομικές, κοινωνικές ή πολιτικές συνθήκες της χώρας προέλευσης αλλά και της χώρας υποδοχής (Ghosh, 2009) γεγονός που επιβεβαιώνεται και σε έρευνα της Mayda (2010) σε 14 χώρες του ΟΟΣΑ (όπως αναφέρεται στο Sultana & Fatima, 2017).

Επιπροσθέτως, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η ταυτότητα και η έκφραση φύλου παράλληλα με τα χαρακτηριστικά του φύλου παίζουν καθοριστικό ρόλο στην εμπειρία μετανάστευσης. Οι προαναφερθέντες παράγοντες συνιστούν δίωξη λόγω φύλου και ενδέχεται να αποτελούν τον κύριο λόγο για τον οποίο μεταναστεύει κάποιο άτομο από την χώρα του σε μία άλλη καθώς στην πατρίδα του δεν νιώθει ασφαλές λόγω δυσκολιών και διακρίσεων. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά δύνανται να επηρεάσουν και την εμπειρία τους ως αιτούντες/ούσες άσυλο στη χώρα υποδοχής (European Union Agency for Asylum [EUAA], 2022).

Οι γυναίκες, επίσης, συχνά μεταναστεύουν για να ξεφύγουν από τα κοινωνικά στερεότυπα όσον αφορά στα φύλα, την πατριαρχία, την καταπίεση, τη βία και άλλων ειδών παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους, αναζητώντας μια ζωή καλύτερη, με

περισσότερες ελευθερίες, ευκαιρίες και ισότητα (Caritas Internationalis, 2017). Όμως οι κοινωνικοί ρόλοι των γυναικών, το επίπεδο ανεξαρτησίας τους, η δυνατότητα λήψης αποφάσεων, η προσβασιμότητα σε πόρους αλλά και οι θέσεις των φύλων στη χώρα προέλευσης και προσέλευσης αυξάνουν ή μειώνουν αναλογικά την πιθανότητα για μετανάστευση (Boyd & Grieco, 2003; Oishi, 2002, as cited in Ghosh, 2009; UN, n.d).

Φαίνεται, όμως, ότι οι γυναίκες έχουν συχνά περιορισμένη αυτοδιάθεση και αυτονομία οπότε δυσκολεύονται περισσότερο από τους άνδρες να μετακινηθούν ελεύθερα, κατά συνέπεια η απόφασή τους να μεταναστεύσουν είναι και πιο δύσκολη και σαφώς πιο επιτακτική όταν λαμβάνεται (Caritas Internationalis, 2017), όμως πολλές φορές αυτή ακριβώς η απουσία ελέγχου της προσωπικής τους ζωής, αποτελεί κινητήριο δύναμη στην απόφασή τους για μετανάστευση (Ψημμένος, 2006).

Παρακάτω αναλύονται η δίωξη λόγω φύλου και τα οικονομικά αίτια ως βασικές κινητήριες δυνάμεις ώθησης των γυναικών στη μετανάστευση.

1.2.1 Δίωξη λόγω φύλου.

Παρατηρείται μια δυσκολία στον ορισμό της δίωξης λόγω φύλου ώστε να περικλείει όλες τις περιπτώσεις. Ωστόσο, η Επιτροπή για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά των Γυναικών (CEDAW) διατυπώνει τον ορισμό για την έμφυλη βία ως βία που «στρέφεται κατά μιας γυναίκας επειδή είναι γυναίκα ή που πλήττει δυσανάλογα τις γυναίκες» (Freedman, 2015, σ. 47) και, συγχρόνως, ωθεί τις γυναίκες στη μετανάστευση (Goldberg, 1993; Δαμάσκος κ.α., 2023; EUAA, 2022). Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο παγκόσμιος αριθμός προσφύγων αυξάνεται, ενώ ολοένα και περισσότερο, αποτελείται από γυναίκες λόγω της έμφυλης βίας που υφίστανται και της καταπάτησης των δικαιωμάτων τους (Goldberg, 1993; EUAA, 2022).

Η έννοια της δίωξης λόγω φύλου έχει συζητηθεί λεπτομερώς και στα πλαίσια του διεθνούς δικαίου περί ασύλου (Freedman, 2015). Σύμφωνα με τη Σύμβαση του 1951 για το καθεστώς του πρόσφυγα και το Πρωτόκολλο του 1967 πρέπει να προστατεύεται ως πρόσφυγας ένα άτομο αν έχει διωχθεί ή φοβάται ότι θα διωχθεί εξαιτίας της φυλής, της θρησκείας, της εθνικότητας, των πολιτικών απόψεων ή της συμμετοχής του σε κάποιο συγκεκριμένο κοινωνικό σύνολο (Goldberg, 1993; UNHCR,

2017). Στη Σύμβαση δεν αναφέρεται ρητά η δίωξη λόγω φύλου (Μαρμάνη, 2018), επομένως, οι γυναίκες θα πρέπει πρώτα να αποδείξουν ότι ο φόβος τους είναι δικαιολογημένος και κινδυνεύει η ζωή τους, γεγονός που τις δυσκολεύει να λάβουν άσυλο (Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων, Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη & Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, 2011 ; Goldberg, 1993; Ουλάνη, 2024). Εξαιρέση αποτελούν οι γυναίκες από το Αφγανιστάν για τις οποίες εκδόθηκε απόφαση του Ανώτατου Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου η οποία θεωρεί την καταγωγή (Αφγανιστάν) ως επαρκή λόγω χορήγησης ασύλου (In.gr, 2024).

Από την άλλη, τα άρθρα 33 με 40 της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης διευκρινίζουν ποιες ακριβώς μορφές έμφυλης βίας θεωρούνται δίωξη: η ψυχολογική βία (άρθρο 33), η καταδίωξη/stalking (άρθρο 34), η σωματική βία (άρθρο 35), η σεξουαλική βία και ο βιασμός (άρθρο 36), ο αναγκαστικός γάμος (άρθρο 37), ο ακρωτηριασμός γυναικείων γεννητικών οργάνων (άρθρο 38), η αναγκαστική έκτρωση και στείρωση (άρθρο 39) και η σεξουαλική παρενόχληση (άρθρο 40) (Council of Europe, 2019).

Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι οικουμενικά, όμως στην πράξη διαφαίνεται μια εστίαση στα δικαιώματα των ανδρών (Βασιλικού, 2007; Goldberg, 1993) και ενώ οι γυναίκες αντιμετωπίζουν διαφορετικές μορφές δίωξης από τους άνδρες, το σύστημα ασύλου συνεχίζει να λειτουργεί σαν να έχουν κοινές εμπειρίες (Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 2010). Οι κριτικές των φεμινιστριών υπογραμμίζουν τα νομικά κενά στην αναγνώριση των διαφορετικών εμποδίων που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες πρόσφυγες (Freedman, 2015), μιας και τα κράτη της δύσης δεν λαμβάνουν επαρκώς υπόψη την παράμετρο του φύλου όταν αξιολογούν αιτήσεις ασύλου (Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 2010). Οι γυναίκες πρόσφυγες συχνά ζητούν άσυλο λόγω δίωξης, γεγονός που καταδεικνύει μια έμφυλη διάσταση και απαιτεί μια αντιμετώπιση που να ανταποκρίνεται στις ιδιαίτερες ανάγκες τους (Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 2010).

1.2.1.1 Τύποι δίωξης λόγω φύλου.

Η δίωξη λόγω φύλου έχει πολλές εκφάνσεις και φαίνεται να επηρεάζει σημαντικά τις μετακινήσεις των γυναικών σε άλλες χώρες αλλά και τη δυνατότητά τους να λάβουν άσυλο. Παρακάτω αναλύονται ο ακρωτηριασμός γυναικείων γεννητικών οργάνων, τα εγκλήματα «τιμής», ο έλεγχος της γονιμότητας, η ενδοοικογενειακή βία, ο βιασμός και η σεξουαλική βία και η εμπορία ανθρώπων ως βασικές μορφές δίωξης λόγω φύλου.

Ακρωτηριασμός γυναικείων γεννητικών οργάνων (FGM).

Κάποιες από τις μορφές δίωξης που υφίστανται οι γυναίκες υπάγονται στην κατηγορία των «επιβλαβών παραδοσιακών πρακτικών», όπως ο ακρωτηριασμός γυναικείων γεννητικών οργάνων (FGM) (Moller, Okin, 1999; Freedman, 2007a, as cited in Freedman, 2015), στις οποίες εξαναγκάζονται ή ωθούνται οι γυναίκες να υποβληθούν (άρθρο 38, as cited in Council of Europe, 2019, σ.18).

Η κοπή, η συρραφή, η αφαίρεση γυναικείων γεννητικών οργάνων αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα και πραγματοποιούνται από μη ιατρικό προσωπικό (European Parliament, 2016a, όπως αναφέρεται στο Μελέτη, 2024). Ο ακρωτηριασμός γυναικείων οργάνων αποτελεί είδος δίωξης λόγω φύλου το οποίο όμως προσφάτως έγινε αντικείμενο νομικών συζητήσεων, αναφορικά με τη χορήγηση ασύλου, καθώς και ακαδημαϊκών συζητήσεων, μέσω της φεμινιστικής οπτικής για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων των γυναικών σε ένα πολυπολιτισμικό πλαίσιο (Moller, Okin, 1999; Freedman, 2007a, as cited in Freedman, 2015).

Σύμφωνα με τις οδηγίες της UNHCR (2009) ο FGM συνιστά λόγο για τη χορήγηση ασύλου στην περίπτωση που μια γυναίκα κινδυνεύει να υποστεί κλειτοριδεκτομή (Μελέτη, 2024) ή αν έχει ήδη υποστεί (Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 2010).

Γενικώς, όμως, είναι αρκετά δύσκολο για τις γυναίκες που αιτούνται άσυλο να αποδείξουν ότι κινδυνεύουν να υποστούν ακρωτηριασμό και ότι δεν μπορούν να μετακινηθούν αλλού στην πατρίδα τους ώστε να είναι ασφαλείς (Omeredo v. Austria, as cited in Council of Europe, 2019).

Εγκλήματα «τιμής» και καταναγκαστικός γάμος.

Μια ακόμη μορφή βίας απέναντι στις γυναίκες είναι τα εγκλήματα «τιμής» τα οποία πραγματοποιούνται για την προστασία της «οικογενειακής τιμής» και παρουσιάζονται με διάφορες εκδηλώσεις όπως σωματική, ψυχολογική και σεξουαλική βία (Terre des Femmes, n.d., όπως αναφέρεται στο Μελέτη, 2024). Ένα από τα πιο διαδεδομένα εγκλήματα τιμής που μαστίζει τις γυναίκες πρόσφυγες στην Ε.Ε. είναι ο καταναγκαστικός γάμος και πολλές φορές προκειμένου να ξεφύγουν από αυτόν, αναγκάζονται να φύγουν από την πατρίδα τους και να αναζητήσουν διεθνή προστασία (Terres de Femmes, n.d.; Seelinger, 2010, όπως αναφέρεται στο Μελέτη, 2024). Άλλα εγκλήματα «τιμής» είναι η αποκατάσταση υμένα, η δοκιμή παρθενιάς, η καταναγκαστική άμβλωση (HBV, n.d., όπως αναφέρεται στο Μελέτη, 2024).

Η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης παρόλο που δεν αναφέρει ρητά ως ποινικά αδικήματα τα «εγκλήματα τιμής» (άρθρο 42) καταδικάζει κάθε προσπάθεια αιτιολόγησής τους με όρους θρησκείας ή παράδοσης (Council of Europe, 2019).

Έλεγχος της γονιμότητας.

Στα πλαίσια ελέγχου της σεξουαλικότητας των γυναικών, ελέγχεται και η γονιμότητά τους μέσω της αναγκαστικής άμβλωσης, της αναγκαστικής εγκυμοσύνης ή της αναγκαστικής στείρωσης (UN Women, 2021). Σύμφωνα με τη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης «η αναγκαστική άμβλωση και η εξαναγκαστική στείρωση αναφέρονται στη διενέργεια άμβλωσης σε μια γυναίκα (...) ή τη διενέργεια χειρουργικής επέμβασης με σκοπό ή αποτέλεσμα τον τερματισμό της ικανότητας μιας γυναίκας να αναπαράγεται φυσικά, χωρίς την προηγούμενη και ενημερωμένη συγκατάθεσή της ή την κατανόηση της διαδικασίας» (άρθρο 39 Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης, as cited in Council of Europe, 2019, σ.19). Περισσότερο ευάλωτες σε αυτή την πρακτική είναι οι ανάπηρες γυναίκες και γυναίκες από περιθωριοποιημένες εθνοτικές ομάδες.

Ορισμένες φορές, το κράτος επιβάλλει τον οικογενειακό προγραμματισμό στο πλαίσιο μείωσης του υπερπληθυσμού. Όταν, όμως, σχετικές πολιτικές συμπεριλαμβάνουν αναγκαστικές αμβλώσεις ή στείρωσεις, ουσιαστικά παραβιάζεται το δίκαιο των θεμελιωδών δικαιωμάτων και θεωρείται δίωξη (UNHCR, as cited in Council of Europe, 2019). Η στείρωση ενός ανθρώπου χωρίς την πλήρη

συναίνεσή του συνιστά, επίσης, καταπάτηση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ (V.C.v. Slovakia, as cited in Council of Europe, 2019).

Ωστόσο, οι γυναίκες που έφυγαν από την χώρα τους εξαιτίας τέτοιων πολιτικών, δυσκολεύονται να πάρουν άσυλο στη Δύση καθώς θεωρείται ότι η δίωξή τους δεν αφορά πολιτικούς λόγους (Spijkerboer, 2000, as cited in Freedman, 2015).

Ενδοοικογενειακή βία.

Ενδοοικογενειακή βία κατά των γυναικών είναι η βία που ασκείται από άνδρα σύζυγο ή σύντροφο ή συγγενή κατά της γυναίκας του σπιτιού (Council of Europe, 2019; Διεθνής Αμνηστία, 2004a, as cited in Freedman, 2015; Μελέτη, 2024) και αποτελεί συχνό φαινόμενο (Human Rights Watch, 2004a, as cited in Freedman, 2015).

Η ενδοοικογενειακή βία ενδέχεται να συνιστά τον λόγο που μια γυναίκα φεύγει από την πατρίδα της αλλά μπορεί και να την υποστεί κατά τη διάρκεια του ταξιδιού της, κατά την άφιξή της στη χώρα προορισμού, κατά τη διαδικασία ασύλου ή μετά από αυτήν. Η αναζήτηση ασύλου αυξάνει τις πιθανότητες εμφάνισης ενδοοικογενειακής βίας καθώς αποτελεί μια διαδικασία που προκαλεί μεγάλο άγχος (Council of Europe, 2019; Σκλάβου, 2001, όπως αναφέρεται στο Μαρμάνη, 2018).

Ακόμα και στις περιπτώσεις που οι γυναίκες καταφεύγουν σε διεθνή προστασία είναι πολύ δύσκολο να πάρουν άσυλο για αυτόν το λόγο. Αυτό συμβαίνει καθώς σε όλες τις χώρες που παρέχουν άσυλο, η ενδοοικογενειακή βία είναι συχνή και δεν υπάρχει αποτελεσματική αντιμετώπιση της. Έτσι δεν θεωρείται ως επαρκής λόγος για να δοθεί άσυλο. Μάλιστα, συχνά, σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης, σε τέτοιες περιπτώσεις οι πράξεις του συζύγου θεωρούνται «ιδιωτικές» και δεν χαρακτηρίζονται ως ποινική δίωξη (Heyman, 2005, as cited in Freedman, 2015).

Παρόλα αυτά, η Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων (CAT) αλλά και η Σύμβαση για τους Πρόσφυγες απαγορεύουν την επαναπροώθηση των γυναικών πίσω στις χώρες που μπορεί να κινδυνεύουν να υποστούν βασανιστήρια. Η ενδοοικογενειακή βία, αν και δεν αναφέρεται ρητά, μπορεί να θεωρηθεί βασανιστήριο σύμφωνα με την σχετική Σύμβαση (Anker & Lufkin, 2003).

Βιασμός και σεξουαλική βία.

Ένας άλλος τύπος έμφυλης βίας που μπορεί να ισοδυναμεί με δίωξη είναι η σεξουαλική βία (Μελέτη, 2024). Η σύμβαση της Κωνσταντινούπολης καλύπτει, επίσης, τις περιπτώσεις που ένα άτομο εξαναγκάζεται να μετέχει σε σεξουαλική πράξη ή παροτρύνει κάποιο τρίτο να το κάνει. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο βιασμός θεωρείται πλέον από τις αρχές ως παραβίαση του άρθρου 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) (Aydin V. Turkey, as cited in Council of Europe, 2019).

Η σεξουαλική βία ουσιαστικά περικλείει πολλές μορφές: βιασμό, συζυγικό βιασμό, απόπειρα βιασμού, σεξουαλική κακοποίηση, σεξουαλική βία ως όπλο πολέμου, σεξουαλική εκμετάλλευση/πορνεία, σεξουαλική παρενόχληση, άρνηση αντισύλληψης κλπ (Aydin V. Turkey, as cited in Council of Europe, 2019; Μελέτη, 2024). Η σεξουαλική κακοποίηση απειλεί σοβαρά τις γυναίκες πρόσφυγες ενώ συγκριτικά με άλλες γυναίκες της Ε.Ε. είναι πιο πιθανό να υποστούν πολλαπλό βιασμό. Για πολλές γυναίκες η σεξουαλική βία συνιστά αιτία εγκατάλειψης της πατρίδας τους (UNHCR, 2006a, as cited in Freedman, 2015; De Schrijver, Vander Beken, Krahe & Keygnaert, 2018, όπως αναφέρεται στο Μελέτη, 2024). Φαίνεται, όμως, ότι τα περιορισμένα νομικά εργαλεία και η περιορισμένη πρόσβαση σε υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης καθιστούν τις γυναίκες πρόσφυγες ακόμη πιο ευάλωτες στη σεξουαλική βία (Phillimore, Pertek & Alidou, 2018, όπως αναφέρεται στο Μελέτη, 2024).

Ταυτόχρονα, ο βιασμός είναι συχνό φαινόμενο και κατά τη διάρκεια πολέμων και χρειάζεται να αναγνωριστεί ως μορφή δίωξης (Resolution 1820, 2008, as cited in Council of Europe, 2019; De Schrijver, Vander Beken, Krahe & Keygnaert, 2018, όπως αναφέρεται στο Μελέτη, 2024) καθώς χρησιμοποιείται ως μέσο υποταγής, ταπείνωσης των αντιπάλων (Enloe, 2000, as cited in Freedman, 2015) και επίδειξης ισχύος προς την ομάδα που θεωρείται υποδεέστερη (De Schrijver, Vander Beken, Krahe & Keygnaert, 2018, όπως αναφέρεται στο Μελέτη, 2024) καθιστώντας τα σώματα των γυναικών πεδίο μάχης (Giles & Hyndman, 2004:3, as cited in Freedman, 2015).

Οι γυναίκες που αναζητούν άσυλο για αυτόν τον λόγο, σε άλλη χώρα, αντιμετωπίζουν επιπλέον εμπόδια καθώς έχουν την ψυχολογική ενοχή της ευθύνης

και φοβούνται να μιλήσουν για τις εμπειρίες τους. Λόγω έλλειψης κατάλληλου περιβάλλοντος και γνώσεων σχετικά με τις συνέπειες του βιασμού, συχνά οι εμπειρίες των γυναικών αυτών αμφισβητούνται (Freedman, 2015).

Εμπορία ανθρώπων.

Μια άλλη μορφή έμφυλης βίας, είναι η εμπορία ανθρώπων, καθώς πλήττει κατά κύριο λόγο γυναίκες και κορίτσια (UNODC, n.d. a, όπως αναφέρεται στο Μελέτη, 2024). Η εμπορία ανθρώπων, ιδίως για σεξουαλική εκμετάλλευση, θεωρείται τύπος δίωξης στον οποίο μπορεί να βασιστεί το αίτημα ασύλου (Council of Europe, 2019; Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 2010). Μεγαλύτερο κίνδυνο διατρέχουν οι γυναίκες πρόσφυγες να εκτεθούν σε αυτό το είδος έμφυλης βίας καθώς ενδέχεται, αφού φύγουν από την πατρίδα τους, να γίνουν θύματα εκμετάλλευσης από εμπόρους ανθρώπων οι οποίοι συχνά τους παίρνουν τα έγγραφα, τις απειλούν για χρέη ή απειλούν τις οικογένειές τους (European Parliament, 2016a, όπως αναφέρεται στο Μελέτη, 2024).

Τα θύματα δύνανται να αιτηθούν άσυλο καθώς πολλές γυναίκες υφίστανται εκμετάλλευση είτε κατά το ταξίδι είτε κατά την άφιξη στη χώρα προορισμού και πιθανά λόγω αυτού φοβούνται για δίωξη. Η εκτόπισή τους αποτελεί παράβαση του άρθρου 4 της ΕΣΔΑ σχετικά με την επαναπροώθηση (Council of Europe, 2019).

Συνοψίζοντας, όλες αυτές οι μορφές δίωξης και βίας που αναφέρθηκαν ανωτέρω είναι έμφυλες και δεν αποτελούν μεμονωμένα περιστατικά. Συμβαίνουν σε ευρεία κλίμακα και είναι αποτέλεσμα των σχέσεων εξουσίας ανάμεσα στα δύο φύλα (Enloe, 2000, as cited in Freedman, 2015). Η έμφυλη βία δεν συναντάται σε συγκεκριμένες περιοχές του κόσμου. Συμβαίνει παντού, ακόμα και στις χώρες της Δύσης παρόλο που θεωρούνται κυρίως χώρες που δίνουν άσυλο (Freedman, 2015).

Και πέραν αυτού, στις αιτήσεις ασύλου γίνεται διαχωρισμός ανάμεσα σε προσωπική βλάβη και δίωξη. Αν η βλάβη κριθεί προσωπική, δεν δίνεται άσυλο στο άτομο. Συχνά τύποι δίωξης με βάση το φύλο θεωρούνται προσωπικό/ιδιωτικό θέμα. Προκειμένου να δοθεί άσυλο σε μία γυναίκα, χρειάζεται να αποδειχθεί ότι η βλάβη ήταν μέρος μιας γενικότερης, δομικής αντιμετώπισης των γυναικών αλλά και ότι το κράτος, στη χώρα καταγωγής της, δεν έλαβε τα κατάλληλα μέτρα για να την προστατέψει (Stop Violence Against Women, 2010).

Ωστόσο, κρίνεται σκόπιμο να διευκρινιστεί ότι, ουσιαστικά, η λύση δεν έγκειται στην παροχή νέων ή ειδικών δικαιωμάτων για τις γυναίκες αυτές. Αντιθέτως, χρειάζεται να εξασφαλίζεται στις γυναίκες πρόσφυγες και μετανάστριες η ελεύθερη άσκηση των δικαιωμάτων τους (Υπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες, as cited in EUAA, 2022). Συνάμα, για την αντιμετώπιση των έμφυλων ζητημάτων που αφορούν στον αναγκαστικό εκτοπισμό, είναι σημαντική η συνεργασία της κοινωνίας των πολιτών, των οργανώσεων και των ίδιων των γυναικών (EUAA, 2022).

1.2.2 Οικονομικά αίτια.

Αδιαμφισβήτητα, οι γυναίκες μεταναστεύουν πέρα από τους οικονομικούς και για άλλους λόγους, εντούτοις, παρατηρούνται αυξητικές τάσεις στην αυτόνομη μετανάστευση των γυναικών για να εργαστούν και να στηρίξουν τις οικογένειές τους (UN, n.d.). Για παράδειγμα, η Ασία, από όπου τα 30 τελευταία χρόνια προέρχονται κύματα γυναικείας μετανάστευσης: Φιλιππίνες, Ινδονησία και Σρι Λάνκα. Από τις προαναφερθείσες χώρες οι γυναίκες αποτελούν το 60 με 80 τοις εκατό του νόμιμου μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού ενώ οι μετανάστριες από τις Φιλιππίνες έχουν ξεπεράσει σε αριθμό τους μετανάστες από το 1992 (Asis, 2003).

Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες μεταναστεύουν λόγω οικονομικών προβλημάτων ή για να στηρίξουν την οικογένειά τους. Όμως, η φτώχεια δεν αποτελεί τον μοναδικό παράγοντα επιρροής της γυναικείας μετανάστευσης. Συχνά πρόκειται για αλληλεπίδραση με τις κρατικές ρυθμίσεις, τις παραδόσεις, τις οικογενειακές και προσωπικές συνθήκες. Και πέραν αυτού, η αυξημένη εργατική ζήτηση στις χώρες υποδοχής, οι οικογενειακές υποχρεώσεις, η ανεργία, οι περιορισμένες ευκαιρίες κοινωνικοοικονομικής ανέλιξης και η θέληση για εξέλιξη ενδέχεται να επηρεάσουν την απόφαση για μετανάστευση (Caritas Internationalis, 2017).

Οι γυναίκες μεταναστεύουν, παράλληλα, για να εργαστούν με βάση τη ζήτηση σε δουλειές που στερεοτυπικά αφορούν το γυναικείο φύλο, όπως οικιακή εργασία ή ψυχαγωγία, αντανakλώντας τις ήδη υπάρχουσες έμφυλες διακρίσεις (Boyd & Grieco, 2003; UN, n.d.). Με αυτόν τον τρόπο, παρόλο που οι πολιτικές για την είσοδο των μεταναστών/τριών εργαζομένων είναι επιφανειακά ουδέτερες σε σχέση με το φύλο,

οι μετανάστριες καταλαμβάνουν θέσεις που αφορούν παραδοσιακά τις γυναίκες. Οι μεσάζοντες για την πρόσληψη στην χώρα υποδοχής, επίσημοι και μη, ενισχύουν τον έμφυλο διαχωρισμό στην εργασία καθώς τις προωθούν σε ανάλογες θέσεις εργασίας. Από την άλλη, η μετανάστευση μπορεί να ευνοείται από την ίδια την οικογένεια, προκειμένου η μετανάστρια να στέλνει εμβάσματα και να στηρίζει οικονομικά όσους/όσες μένουν πίσω. Εντούτοις, οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να μεταναστεύσουν εφόσον είναι ήδη ενδυναμωμένες και έχουν πρόσβαση σε πόρους και ευκαιρίες εργασίας στη χώρα τους. Όμως, σε περίπτωση που υπάρχουν τέτοιες ευκαιρίες στην χώρα προέλευσης μπορεί, ταυτόχρονα, να μειωθεί το κίνητρο για μετανάστευση (UN, n.d.). Μεγάλο μέρος των μορφωμένων γυναικών μεταναστεύει, επίσης, επειδή αντιμετωπίζει διακρίσεις στην εργασία στη χώρα καταγωγής τους ή δεν έχει ευκαιρίες για ανέλιξη (Ψημμένος, 2006) και η μετανάστευση αποτελεί τη μοναδική λύση στην εύρεση εργασίας ανάλογης με τα προσόντα τους και με καλύτερο μισθό (Caritas Internationalis, 2017).

Ολοκληρώνοντας θα πρέπει να τονίσουμε για μια ακόμη φορά πως οι γυναίκες εγκαταλείπουν τα σπίτια τους για πληθώρα λόγων, οι οποίοι συχνά δεν ταυτίζονται με εκείνους των ανδρών (Ghosh, 2009). Είναι σημαντικό να αντιληφθούμε με ποιον τρόπο το φύλο επηρεάζει την εμπειρία της διεθνούς μετανάστευσης, αν δηλαδή την ενισχύει ή αν είναι επακόλουθο των ανισοτήτων των φύλων ώστε να μπορέσουν να σχεδιαστούν πολιτικές που θα ανταποκρίνονται περισσότερο στις ανάγκες των γυναικών (UN, n.d.).

Κεφάλαιο 2: Η έμφυλη διάσταση της μεταναστευτικής πολιτικής και τα εμπόδια στην ένταξη των γυναικών

Αφού αναλύθηκαν οι παράγοντες που ωθούν τις γυναίκες σε μετανάστευση, από τη δίωξη λόγω φύλου έως τα οικονομικά αίτια, στο παρόν κεφάλαιο επιχειρείται η διατύπωση του σχετικού με την μετανάστευση νομικού και πολιτικού πλαισίου. Η κατανόηση των τελευταίων κρίνεται ουσιώδης προκειμένου να γίνει αντιληπτή η σημασία της προστασίας των δικαιωμάτων των μεταναστριών ώστε να είναι εφικτή η ενδυνάμωσή τους, να διασφαλιστεί η ισότιμη συμμετοχή και μεταχείρισή τους αλλά και η πρόσβασή τους σε βασικά αγαθά και υπηρεσίες. Συγκεκριμένα, σε αυτό το κεφάλαιο θα διερευνηθεί το νομικό πλαίσιο για την μετανάστευση σε Ευρωπαϊκό και Εθνικό επίπεδο, τα κενά που παρατηρούνται και τα εμπόδια που δημιουργούν στην ένταξη των μεταναστριών υπό την οπτική της διαθεματικότητας.

2.1 Νομικό πλαίσιο για τη μετανάστευση

Το πλαίσιο της μεταναστευτικής πολιτικής είναι περίπλοκο μιας και εμπλέκονται διεθνείς, ευρωπαϊκοί, εθνικοί και τοπικοί φορείς όσον αφορά στα ζητήματα της ένταξης των μεταναστών/τριών (UNHCR, n.d.b).

Η μεταναστευτική πολιτική ορίζεται ως «το σύνολο των μέτρων και των υιοθετημένων κοινωνικών πρακτικών» (Παπαδοπούλου, 2006, σ. 293) που στοχεύουν: πρώτον, στην ρύθμιση της εισόδου, της διαμονής και της εργασίας των μεταναστών/ριών. Αυτό περιλαμβάνει την επιστροφή, την προσωρινή διαμονή και την καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης (Schnapper, 1992, σ. 29, όπως αναφέρεται στο Παπαδοπούλου, 2006). Δεύτερον, στοχεύουν στην ένταξη και ενσωμάτωση των μεταναστών/ριών που ήδη ζουν στη χώρα. Ο δεύτερος στόχος, σχετίζεται άμεσα με την κοινωνική πολιτική και περιλαμβάνει μέτρα για την ένταξη των μεταναστών/ριών σε τομείς όπως η εκπαίδευση, η στέγαση, η υγεία, η κοινωνική ασφάλιση και η απασχόληση (Schnapper, 1992, σσ. 29-30, όπως αναφέρεται στο Παπαδοπούλου, 2006).

Από τον παραπάνω ορισμό μπορούμε να αντιληφθούμε τη σημασία της μεταναστευτικής πολιτικής για ένα κράτος, τόσο για να επιβεβαιώνει την εθνική του κυριαρχία όσο και για να διατηρεί την κοινωνική συνοχή. Αναφορικά με τους δύο

στόχους της, ο πρώτος φαίνεται να εστιάζει στον έλεγχο της μετανάστευσης, μέσω του περιορισμού της εισόδου και της καταπολέμησης της παράνομης μετανάστευσης. Δηλαδή, έχει «κατασταλτικό» και «αμυντικό» χαρακτήρα. Ο δεύτερος στόχος επικεντρώνεται στην ένταξη των μεταναστών/ριών που βρίσκονται ήδη στη χώρα, μέσω της δημιουργίας συνθηκών σύγκλισης (νομικής και τυπικής) με τους/τις υπόλοιπους/ες πολίτες. Έχει «θετικό» χαρακτήρα και αποσκοπεί στην κοινωνική συνοχή (Μπάγκαβος & Παπαδοπούλου, 2003, σ. 22, όπως αναφέρεται στο Παπαδοπούλου, 2006).

2.1.1 Ευρωπαϊκή Ένωση.

Στην Ε.Ε. ήδη από το 1992 με την εισαγωγή της έννοιας της επικουρικότητας στη Συνθήκη της Ε.Ε. και στη συνέχεια με τη Λευκή Βίβλο του 2001 καθώς και του 2009, αναδεικνύεται η σημασία της ανάγκης για συνεργασία πολλών και διαφορετικών φορέων σχετικά με την ένταξη των μεταναστών/ριών. Η Ε.Ε. μέσω του ευρωπαϊκού νομοθετικού πλαισίου της επιδιώκει την αναγνώριση κοινών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων στους/στις μετανάστες/ριες ανάμεσα στα κράτη μέλη της, ανάλογα τη διάρκεια παραμονής τους σε μία χώρα. Το πρόγραμμα της Στοκχόλμης αποτελεί βασικό ορόσημο εντός του πλαισίου κοινής μεταναστευτικής πολιτικής στην Ε.Ε. ενώ έχουν προηγηθεί, ο Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων, το Πρόγραμμα της Χάγης, η Συνθήκη της Λισαβόνας και οι αποφάσεις των Ευρωπαϊκών Συμβουλίων για τη θέσπιση κοινών κανόνων που συνέβαλαν στη δημιουργία κοινών εθνικών μεταναστευτικών πολιτικών. Το Ευρωπαϊκό Ταμείο Ένταξης των Υψηλών Τρίτων Χωρών από την άλλη, συμβάλλει στην κατεύθυνση της ομαλής ένταξης των μεταναστών/ριών στα κράτη μέλη υποστηρίζοντάς τα οικονομικά. Τέλος, με το πρόγραμμα European Agenda for Integration («Ευρωπαϊκή Ατζέντα για την ένταξη») τα κράτη μέλη συντονίζονται και ανταλλάσσουν εμπειρίες σε ευρωπαϊκό επίπεδο (Σαρρής, 2014).

Νεώτερες εξελίξεις στο πλαίσιο της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ε.Ε. αποτελούν: το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Δράσης για τη Μετανάστευση (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015), η Κοινή Δήλωση Ε.Ε.-Τουρκίας (European Council, 2016) και το Νέο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο το οποίο λειτουργεί συμπληρωματικά

και δίνει έμφαση στην ασφάλεια των συνόρων, τη διαχείριση κρίσεων και την προσέλκυση εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού ενώ επιμερίζει τις ευθύνες στα κράτη-μέλη (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020; European Council, 2024).

Με την επιμονή της Ε.Ε. σε κοινές αρχές και πολιτικές δημιουργείται η ψευδής αίσθηση ενός ενιαίου πλαισίου και ενός ενιαίου Ευρωπαίου πολίτη σε αντιπαράθεση με τον/την μη Ευρωπαίο/α πολίτη. Ένας από τους τρεις άξονες αρχών στους οποίους στηρίζεται η διαχείριση του μεταναστευτικού θέματος είναι η «Ευημερία», στην οποία γίνεται και σαφής αναφορά στις μετανάστριες ως εργαζόμενες με σημαντικές δυσκολίες στην αγορά εργασίας. Επίσης, οι γυναίκες μετανάστριες αναφέρονται ξανά στο πλαίσιο της οικογενειακής επανένωσης και στο σημείο για τις βασικές δεξιότητες και γνώσεις ενοποιούνται μαζί με άλλες ευπαθείς ομάδες. Έτσι όμως υποβαθμίζονται οι διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των φύλων και καθίσταται πραγματοποιήσιμη η σιωπηρή στήριξη και αναπαραγωγή των στερεοτύπων που αφορούν στο φύλο (Στρατηγάκη, 2013).

2.1.2 Ελλάδα.

Όσον αφορά την ελληνική μεταναστευτική πολιτική διαπιστώνεται η ύπαρξη πληθώρας νόμων, προεδρικών διαταγμάτων και διατάξεων που εκδίδονται, επικαλύπτονται, αλλά συνήθως παραμένουν ρητορικές αναφορές (Στρατηγάκη, 2013). Στις πρόσφατες πολιτικές για τη μετανάστευση στην Ελλάδα, διαφαίνονται κάποιες μόνο διαστάσεις του φύλου (Ζαραφωνίτου, Παπαμιχαήλ & Χαϊνάς, 2014), οι οποίες, μπορούν να εκληφθούν και ως άλλοθι για την όλη αντιμετώπιση της γυναικείας μετανάστευσης (Στρατηγάκη, 2013). Ειδικότερα, παρατηρούμε ότι ο όρος μετανάστριες αποσιωπάται υποβαθμίζοντας τη σημασία των διαφορών μεταξύ των φύλων στις σύγχρονες πατριαρχικές κοινωνίες. Σύμφωνα με τη Στρατηγάκη (2013), κάποια παραδείγματα αποσπασματικών δράσεων, οι οποίες χρηματοδοτήθηκαν από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Ένταξης και συγκεκριμένα με ποσοστό 5% από το συνολικό ποσό που διατέθηκε από το ταμείο για τα έτη 2007-2011, είναι η μελέτη για την έμμισθη οικιακή εργασία (2010) και το πρόγραμμα «Η μαμά μαθαίνει Ελληνικά εν Δήμω» (Υπουργείο Εσωτερικών, Υπουργείο Εξωτερικών, 2008) για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας (2007) το οποίο αφορά μόνο σε «μητέρες» μετανάστριες και

πλέον (2010) απευθύνεται σε «μετανάστες» γενικά. Επίσης, μία ακόμα αντίφαση της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής αποτελεί η μελέτη που πραγματοποιήθηκε για τη γυναικεία μετανάστευση (2009) και δεν λήφθηκε υπόψη στην εφαρμογή πολιτικών στα επόμενα προγράμματα (Στρατηγάκη, 2013).

Οι μεταναστευτικές πολιτικές ενώ είναι θεωρητικά ουδέτερες προς το φύλο, ουσιαστικά απευθύνονται σε άνδρες μετανάστες. Οι πολιτικές αυτές απευθύνονται στις γυναίκες μόνο ως «συμπλήρωμα» του συζύγου μετανάστη μέσω της οικογενειακής επανένωσης (Καμπούρη, 2006, όπως αναφέρεται στο Σταθοπούλου, 2007) είτε ως «θύματα» των εγκληματικών κυκλωμάτων, κυρίως σεξουαλικής εκμετάλλευσης (Σταθοπούλου, 2007). Σταδιακά βέβαια οι μετανάστριες αναδύονται όλο και περισσότερο στα επίσημα κείμενα μαζί με τις πολλαπλές διακρίσεις που αυτές υφίστανται σε μια προσπάθεια εξάλειψης των ανισοτήτων μεταξύ των φύλων (Στρατηγάκη, 2006, 2008, όπως αναφέρεται στο Στρατηγάκη, 2013).

Σε γενικές γραμμές η Εθνική Στρατηγική για την Ένταξη (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019) προτείνει την εφαρμογή ενός μοντέλου ένταξης που στηρίζεται στο κοινωνικό μοντέλο. Περιλαμβάνει δράσεις, που αφορούν στην ένταξη και γυναικών μεταναστριών και προσφύγων, έχουν σχέση με την υγεία, την εκπαίδευση, την εργασία, τη νομική υποστήριξη (σε περίπτωση ένστασης, αν απορριφθεί το αίτημά τους για παροχή ασύλου) κλπ. Πολλές από αυτές τις δράσεις απαιτούν συνεργασία με τους Οργανισμούς Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ώστε το ενταξιακό πλαίσιο των μεταναστών και των μεταναστριών σε όλους τους προαναφερόμενους τομείς να πραγματωθεί σε τοπικό επίπεδο.

Ο νέος Μεταναστευτικός Κώδικας έχει δεχθεί αρνητικές κριτικές από συλλόγους και οργανώσεις που ασχολούνται με τη μετανάστευση και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Αφενός δεν συμπεριλήφθηκε στον τίτλο του η έννοια της κοινωνικής ένταξης (εν αντιθέσει με τον Ν. 4251/2014 της Ελληνικής Δημοκρατίας, 2014) και αφετέρου λόγω της ανελαστικότητας των ρυθμίσεών του οι οποίες δεν παρέχουν λύσεις στις χρόνιες αντιξοότητες που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες/ριες σχετικά με την πολιτογράφησή τους. Επιπλέον δημιουργεί προσκόμματα στη νομιμοποίηση της μόνιμης μετανάστευσης (Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 2023).

Μέσα από τα άρθρα και τις διατάξεις του νέου μεταναστευτικού κώδικα, διαφαίνεται ότι το ζητούμενο είναι η δημιουργία ενός συνόλου Πολιτών Τρίτων

Χωρών (ΠΤΧ) χωρίς δικαιώματα, με ανασφάλεια, στο πλαίσιο ενός μοτίβου εποχιακής και προσωρινής εργασίας που οδηγεί στην αύξηση των προβλημάτων της κοινωνικής συνοχής (Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 2023).

2.2 Φορείς εφαρμογής της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα

Ο επίσημος φορέας άσκησης της μεταναστευτικής πολιτικής είναι το ελληνικό κράτος και συγκεκριμένα, το εκάστοτε Υπουργείο για τη μετανάστευση, το οποίο είναι υπεύθυνο για την τήρηση των διεθνών και ευρωπαϊκών συνθηκών, την ψήφιση νόμων, τη χάραξη των κατευθυντήριων γραμμών, την εποπτεία και τον έλεγχο τήρησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αρχικά, αυτές τις αρμοδιότητες είχε αναλάβει το Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019), το 2019 οι αρμοδιότητες του πέρασαν στο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη (Ελληνική Δημοκρατία, 2019) και το 2020 στο Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου (Ελληνική Δημοκρατία, 2020).

Η Τοπική Αυτοδιοίκηση μέσω των Δήμων και των Περιφερειών είναι ένας ακόμη επίσημος φορέας για την εφαρμογή των πολιτικών μετανάστευσης/ένταξης. Το ζήτημα της ένταξης των μεταναστών/ριών στις χώρες υποδοχής είναι από τις πιο δυσχερείς καταστάσεις για την τοπική αυτοδιοίκηση καθώς είναι και υποχρηματοδοτούμενη. Το πρόβλημα γίνεται εντονότερο σε δήμους υποβαθμισμένων περιοχών με ζητήματα φτώχειας και ανεργίας, οπότε ο ρόλος της τοπικής κοινωνίας είναι καίριος. Ένα επιπλέον πρόβλημα που δυσχεραίνει την ένταξη των αλλοδαπών είναι η ελλιπής πληροφόρηση και η απουσία επαφής για την ενίσχυση και τη σύσφιξη των σχέσεων ανάμεσα στον μεταναστευτικό πληθυσμό και τους/τις Έλληνες/ίδες πολίτες (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

Ένα από τα όργανα που αναφέρονται στην Εθνική Στρατηγική για την Ένταξη, είναι τα Κέντρα Ένταξης Μεταναστών (ΚΕΜ), ως τμήμα των Κέντρων Κοινότητας των δήμων, με αποστολή να αναπτύξουν δραστηριότητες για τη βελτίωση της ζωής των πολιτών τρίτων χωρών μέσω υπηρεσιών ενημέρωσης, υποστήριξης και συμβουλευτικής λειτουργώντας ως κέντρο αναφοράς για αυτούς. Η χρηματοδότησή τους προβλέπεται ότι μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσω του Ταμείου Ασύλου, Μετανάστευσης και Ένταξης (Τ.Α.Μ.Ε.) ή και από το Εθνικό Δίκτυο Έρευνας και

Τεχνολογίας (Ε.Δ.Ε.Τ.) (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019). Μέχρι στιγμής πάντως τα ΚΕΜ δραστηριοποιούνται υποστελεχωμένα χωρίς να διαθέτουν όλες τις απαιτούμενες ειδικότητες και με σοβαρές ελλείψεις σε διαπολιτισμικούς διαμεσολαβητές (Dianeosis, 2024).

Ένας επίσης θεσμός που αφορά στους δήμους είναι τα Συμβούλια Ένταξης Μεταναστών και Προσφύγων (ΣΕΜΠ) τα οποία θα μπορούσαν να έχουν κομβικό ρόλο στο πλαίσιο της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών/ριών και προσφύγων εάν υπήρχαν τοπικές ενώσεις μεταναστών/ριών. Κυρίως όμως δεν υπάρχει πολιτική βούληση σε αρκετούς δήμους καθώς επίσης ούτε οικονομική ενίσχυση για τη σωστή λειτουργία των ΣΕΜΠ (Σκαμνάκης & Πολυζωίδης, 2013, όπως αναφέρεται στο Τραμουντάνης, 2021).

Συγχρόνως, εμπλέκονται και οι Περιφέρειες στο θέμα της διαχείρισης της μετανάστευσης μέσω των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΠΕΠ), με δράσεις σε επίπεδο Περιφέρειας και έργα με τη χρηματοδότηση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (ΕΚΤ) και του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) (Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, 2019).

Επίσης σε αυτό το παζλ συμμετέχουν και Διεθνείς Οργανισμοί. Κυριότεροι είναι η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ και ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης. Η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες (UNHCR), η οποία συντονίζει δράσεις, συνεργάζεται με κυβερνήσεις και διευθύνει ενέργειες για την προστασία και τη στήριξη των προσφύγων παγκοσμίως (UNHCR, n.d.b). Ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (ΔΟΜ), ένας διακυβερνητικός Οργανισμός του ΟΗΕ για τη μετανάστευση, στην Ελλάδα λειτουργεί ως κεντρικό σημείο αναφοράς για όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη, σχετικά με πληροφορίες, συλλογή δεδομένων, έρευνα, διαμοιρασμό καλών πρακτικών, υλοποίηση προγραμμάτων όπως το Πρόγραμμα HELIOS κ.α. (IOM, χ.χ.).

Εκτός από το κράτος, την αυτοδιοίκηση και τους διεθνείς οργανισμούς προγράμματα για την ένταξη των μεταναστριών αναλαμβάνουν και ΜΚΟ. Πολλές φορές μάλιστα οι ΜΚΟ μαζί με την κοινωνία των πολιτών έχουν επωμιστεί το μεγαλύτερο βάρος της ένταξης των προσφύγων με δράσεις αλλά και προγράμματα καλύπτοντας τα κενά του κράτους. Όμως, οι περισσότερες από αυτές τις δράσεις είναι αποσπασματικές με μικρή διάρκεια και κατακερματισμένες (Baganos &

Kourachanis, 2022). Παραδείγματα τέτοιων δράσεων που αφορούν συγκεκριμένα στις γυναίκες είναι ο Ξενώνας Αττικής από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (Ε.Κ.Κ.Α., χ.χ.), το καταφύγιο «Χλόη» από την Κλίμακα (χ.χ.), Λειτουργία φιλικών χώρων για γυναίκες σε 15 ανοιχτές Δομές Φιλοξενίας από το SolidarityNow (χ.χ.) και άλλα εκ των οποίων ορισμένα έχουν ήδη σταματήσει. Παράλληλα, αυτές οι δράσεις και τα προγράμματα στήριξης που επιλέγουν να πραγματοποιήσουν είναι άμεσα συνδεδεμένα με τις επιχορηγήσεις οι οποίες εξασφαλίζουν την οικονομική τους επιβίωση. Επομένως, πολλές ΜΚΟ αναλώνονται σε τομείς όπως η συμπλήρωση βιογραφικών, η εκμάθηση αναζήτησης εργασίας μέσω ίντερνετ, η παραπομπή σε αρμόδιους φορείς για τα επιδόματα που δικαιούνται οι εξυπηρετούμενοι/ες, σποραδικά μαθήματα εκμάθησης της γλώσσας κ.α. που φαίνεται να συνδράμουν σημαντικά χωρίς όμως να λαμβάνουν υπόψη τους τις ανάγκες και τα πραγματικά αιτήματα των ωφελούμενων (Baganos & Kourachanis, 2022).

2.3 Ένταξη, κοινωνικός αποκλεισμός και διαθεματικότητα

Η έννοια της ένταξης είναι κεντρικής σημασίας στο πλαίσιο της μετανάστευσης και της μεταναστευτικής πολιτικής αλλά ταυτόχρονα αρκετά πολύπλοκη. Οι ερευνητές/ριες συμφωνούν ότι η ένταξη είναι άμεσα συνδεδεμένη με την πρόσβαση σε τέσσερις βασικούς τομείς: τον νομικό, τον πολιτικό, τον κοινωνικό και τον πολιτισμικό (Vermeulen & Rennie, 2000; Baldwin-Edwards, 2005, όπως αναφέρεται στο Πετρονάκη, 2014).

Ορισμένοι/ες θεωρούν ότι η ένταξη επιτυγχάνεται μέσω της κοινωνικής αποδοχής (Glazer, 1998; Rennie, 2003, όπως αναφέρεται στο Πετρονάκη, 2014) ενώ άλλοι/ες υπογραμμίζουν ότι η επιτυχημένη πορεία σε έναν από τους παραπάνω τομείς δεν συνεπάγεται την επιτυχία και στους υπόλοιπους. Έτσι, οι έννοιες της ένταξης και του αποκλεισμού φαίνονται περισσότερο αλληλένδετες παρά αλληλοαποκλειόμενες. Σε αυτό το πλαίσιο, διαφαίνεται υψίστης σημασίας η κατανόηση του πώς οι μετανάστες/τριες ξεπερνούν τα εμπόδια στην χώρα υποδοχής και δημιουργούν δεσμούς στη νέα πατρίδα (Πετρονάκη, 2014).

Ο κοινωνικός αποκλεισμός αφορά τη δυσκολία πρόσβασης σε βασικούς τομείς όπως η στέγαση, η υγεία, η εκπαίδευση και η εργασία, και έτσι συνιστά μέρος

της πολύπλοκης διαδικασίας της ένταξης (Μαρμάνη, 2018). Η φτώχεια, η καταπάτηση δικαιωμάτων, η κοινωνική απομόνωση και περιθωριοποίηση συμβάλλουν στην διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού (Μωυσίδης, 2004, όπως αναφέρεται στο Κομπότη, 2013). Με άλλα λόγια, ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι άμεσα συνδεδεμένος τόσο με την αδυναμία πρόσβασης σε βασικά αγαθά όσο και την παρεμπόδιση άσκησης των κοινωνικών δικαιωμάτων (Κομπότη, 2013). Από την άλλη, σύμφωνα με το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου (χ.χ.), κοινωνική ένταξη είναι «η διαδικασία αλληλεπίδρασης και αμοιβαίας προσαρμογής των μεταναστών/μεταναστριών, των αιτούντων/αιτουσών και δικαιούχων διεθνούς προστασίας καθώς και της κοινωνίας υποδοχής με στόχο τη δημιουργία κοινωνιών με ισχυρή συνοχή και την επίτευξη της συνύπαρξης με όρους ειρήνης και αλληλοκατανόησης».

Όλος ο προσφυγικός πληθυσμός, τόσο άνδρες όσο και γυναίκες έχουν μεγάλη ανάγκη για στήριξη προκειμένου να ενταχθούν αποτελεσματικά στην χώρα υποδοχής (Mangrio et al., 2019). Ταυτόχρονα, συχνά παραβιάζονται θεμελιώδη δικαιώματά τους όπως το δικαίωμα της αξιοπρέπειας (Μαρμάνη, 2018). Όμως, οι γυναίκες έχουν διαφορετικές και πιο επιτακτικές ανάγκες από τους άνδρες πρόσφυγες λόγω των έμφυλων εμπειριών που βιώνουν πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την μετανάστευσή τους ενώ παρουσιάζουν και μεγαλύτερα επίπεδα στρες (Deacon & Sullivan, 2009; Comas-Díaz & Jansen, 1995, as cited in Mangrio et al., 2019). Βιώνουν πολλαπλές καταπατήσεις των δικαιωμάτων τους λόγω του ρατσισμού, του σεξισμού, της φτώχειας και της κοινωνικής απομόνωσης (Μαρμάνη, 2018). Συμπληρωματικά, η χαμηλότερη κοινωνικοοικονομική θέση και η απουσία γλωσσικής ευχέρειας θέτουν στις μετανάστριες ακόμη μεγαλύτερα εμπόδια στην προσαρμογή και την ένταξή τους στην νέα πατρίδα (Shishehgar, Gholizadeh, DiGiacomo, Green & Davidson, 2017, as cited in Mangrio et al., 2019). Ακόμη και αν οι μετανάστριες παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις ως προς το υπόβαθρο, έρχονται αντιμέτωπες με κοινά προβλήματα στον προσωπικό, οικονομικό και κοινωνικό τομέα (Ψημμένος & Σκαμνάκης, 2008).

Στο εν λόγω πλαίσιο σημαντική φαίνεται η έννοια της διαθεματικότητας, η οποία αναπτύχθηκε από την Kimberlé Crenshaw και έχει τις ρίζες της στον Μαύρο φεμινισμό και την Κριτική Φυλετική Θεωρία. Η διαθεματικότητα ψηλαφίζει τον τρόπο που οι διαφορετικές μορφές καταπίεσης και διακρίσεων διασταυρώνονται και

επηρεάζουν τα άτομα (Carbado et al., 2013). Η εν λόγω προσέγγιση, φωτίζει τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ φύλου, φυλής και τάξης και τις επιπτώσεις που έχουν στα άτομα (Hancock, 2007b, as cited in Mahalingam et al., 2008) ενώ αφήνει περιθώρια για την κατανόηση των μοναδικών εμπειριών των ανθρώπων που ανήκουν ταυτόχρονα σε διαφορετικές ευάλωτες κοινωνικά ομάδες (Mahalingam et al., 2008). Όπως αναφέρει ο ΟΗΕ (UN, 2000): «Η έννοια της «διαθεματικότητας» αποσκοπεί να αποτυπώσει τόσο τις δομικές όσο και τις δυναμικές συνέπειες της αλληλεπίδρασης μεταξύ δύο ή περισσότερων μορφών διακρίσεων ή συστημάτων υποταγής». Συγκεκριμένα, μελετά με ποιον τρόπο ο ρατσισμός, η πατριαρχία, οι οικονομικές ανισότητες και όποιες άλλες διακρίσεις διαμορφώνουν τις σχετικές θέσεις των γυναικών και των ανδρών, των φυλών και άλλων ομάδων. Διερευνά επίσης τον τρόπο με τον οποίο ορισμένες πράξεις και πολιτικές οδηγούν στο σχηματισμό μιας δομικής αδυναμίας (UN, 2000).

Επομένως, η διαθεματική προσέγγιση βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα την κατάσταση των γυναικών μεταναστριών οι οποίες υφίστανται ταυτόχρονα διαφορετικές μορφές διάκρισης λόγω του φύλου, της φυλής, της τάξης ή της εθνικότητάς τους (Pittaway & Bartolomei, 2001). Η ανισότητα ισχύος που προκύπτει από τις «διασταυρωμένες» κοινωνικές ταυτότητες επιδρά άμεσα στον τρόπο με τον οποίο τα άτομα που ανήκουν σε περιθωριοποιημένες ομάδες διαμορφώνουν τις ταυτότητές τους (Mahalingam et al., 2008). Στο ίδιο πλαίσιο, μια κριτική φεμινιστική προοπτική μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση της διαθεματικότητας που προκύπτει λόγω της μεταναστευτικής ιδιότητας και του φύλου (Connolly, 2006, as cited in Denzongra & Nichols, 2020) αναδεικνύοντας τις εμπειρίες καταπίεσης (Bowleg, 2012, as cited in Denzongra & Nichols, 2020). Παράλληλα, με αυτόν τον τρόπο γίνεται εφικτή η εις βάθος κατανόηση των δυσκολιών που συναντούν οι μετανάστριες αλλά και της ανθεκτικότητας που αναπτύσσουν μετά την μετανάστευση ή την ενδεχόμενη κοινωνική απομόνωση (Denzongra & Nichols, 2020).

2.4 Εμπόδια στην ένταξη των γυναικών μεταναστριών/προσφύγων και επιμέρους προβλήματα

Αν και η μεταναστευτική πολιτική θεωρητικά έχει διαμορφωθεί αποβλέποντας στην κοινωνική ένταξη του μεταναστευτικού πληθυσμού, στην πράξη συναντώνται πολλά εμπόδια. Συγκεκριμένα, παρατηρούνται εμπόδια στους βασικούς τομείς ένταξης δηλαδή στην εργασία, την στέγαση, την υγεία και την εκπαίδευση.

2.4.1 Εργασία και ασφάλιση.

Η εργασία παίζει σημαντικό ρόλο στην επιτυχή ένταξη των μεταναστών/τριών στην χώρα υποδοχής (Έμκε-Πουλοπούλου, χ.χ., όπως αναφέρεται στο Βαλεντίνη Ρήγα, 2007; Kapsalis, 2022; UNHCR, 2024) ενώ αποτελεί ανθρώπινο δικαίωμα σύμφωνα με το άρθρο 15 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. (EUR-lex, n.d.). Η εργασία είναι ένας τρόπος για τους/τις πρόσφυγες να είναι οικονομικά ανεξάρτητοι/ες, να συνεισφέρουν στην οικονομία της χώρας, να αποκτήσουν κοινωνικές επαφές με τους/τις γηγενείς (UNHCR, 2024) αλλά και να ανακτήσουν την αυτοπεποίθησή τους και να νιώσουν ενδυναμωμένοι/ες (AIDA, 2023). Παράλληλα, είναι το μέσο που μπορεί να τους διασφαλίσει αξιοπρεπή και αυτόνομη ζωή (Κέντρο Διοτίμα, χ.χ.α).

Ο Ν. 4375/2016 (άρθρα 68-71) δίνει στους/στις δικαιούχους διεθνούς προστασίας πρόσβαση στην εργασία αυτόματα με την απόκτηση κάρτας αιτούντος άσυλο (European Commission, 2016; UNHCR, χ.χ.). Οι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας με άδεια παραμονής στην Ελλάδα, δικαιούνται πρόσβαση στην εργασία έχοντας τα αντίστοιχα δικαιώματα με τους Έλληνες πολίτες (UNHCR, χ.χ.). Ο νόμος 4375/2016 διευκόλυνε τους/τις αιτούντες/ούσες άσυλο και τους/τις μετανάστες/ριες να εργαστούν στην Ελλάδα με την κατάργηση εμποδίων αναφορικά με την απόκτηση άδειας εργασίας (Καψάλης et al., 2021b, as cited in Kapsalis, 2022).

Σήμερα, σύμφωνα με το νόμο 5078/2023 (άρθρο 192) οι αιτούντες/αιτούσες άσυλο δικαιούνται να έχουν πρόσβαση στην εργασία σε διάστημα 60 ημερών, ακόμα και αν δεν έχει εκδοθεί απόφαση από την αρμόδια υπηρεσία, εφόσον η καθυστέρηση δεν οφείλεται σε δική τους υπαιτιότητα (AIDA, 2023). Όμως στην πράξη, η ένταξή των μεταναστών/τριών στην εργασία, εξακολουθεί να είναι δύσκολη λόγω της απουσίας ολοκληρωμένων προγραμμάτων στήριξης (π.χ. μαθήματα γλώσσας και κατάρτισης).

Τα υφιστάμενα προγράμματα είναι λίγα και εξαρτημένα από χρηματοδοτήσεις της Ε.Ε. και δράσεις των Μ.Κ.Ο (Lodovici et al., 2017, as cited in Kapsalis, 2022).

Στην πραγματικότητα, μικρό ποσοστό (9%) των νέων μεταναστών/τριών εργάζεται, ενώ οι περισσότεροι/ες (59%) είναι άνεργοι/ες (Leontitsis et al., 2020, as cited in Kapsalis, 2022). Σύμφωνα με έρευνα της IRC Hellas, του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες και του Κέντρου Διοτίμα (χ.χ.α), το 72,6% των μεταναστών/ριών εργάζεται, αλλά μόνο το 19,6% έχει σύμβαση εργασίας. Εμπόδια αποτελούν η ανεργία, η έλλειψη γνώσης της ελληνικής ή αγγλικής γλώσσας, η γραφειοκρατία, οι ρατσιστικές συμπεριφορές εργοδοτών, η έλλειψη κοινωνικής δικτύωσης και η μη αναγνώριση πτυχίων (Διοτίμα, χ.χ.α; Kapsalis, 2022). Αυτοί οι παράγοντες οδηγούν συχνά σε αδήλωτη εργασία με περιορισμένα κοινωνικά δικαιώματα (AIDA, 2023).

Οι εργοδότες/τριες συχνά αγνοούν τις ικανότητες των προσφύγων και διστάζουν να τους/τις προσλάβουν (Galgóczy, 2021, as cited in Kapsalis, 2022). Αναφορικά με τις γυναίκες μετανάστριες, σημαντικό ρόλο στην εργασιακή τους ένταξη στη χώρα υποδοχής διαδραματίζουν πολιτισμικοί/θρησκευτικοί λόγοι (π.χ. το να απαγορεύεται μια γυναίκα να εργάζεται εκτός σπιτιού) (Βαλεντίνη Ρήγα, 2007), οι οικογενειακές ευθύνες, οι παραδοσιακοί έμφυλοι ρόλοι (Fendel & Kosyakova, 2023; Salikutluk & Menke, 2021, as cited in Kosyakova et al., 2023) αλλά και η έλλειψη παιδικών σταθμών (Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, 1992, όπως αναφέρεται στο ΚΕΘΙ, 2001). Ενδεικτικά, όταν είναι υπεύθυνες για την φροντίδα παιδιών ή ηλικιωμένων, έχουν περιορισμένη διαθεσιμότητα για εργασία (Albrecht et al., 2021; IRC Hellas, 2020; Bernhard & Bernhard, 2021, as cited in Kosyakova et al., 2023).

Παρόλο που πολλές μετανάστριες έχουν υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, η εργασία τους στην Ελλάδα συνήθως δεν συνδέεται με την εκπαίδευσή τους (Κασιμάτη, 2009; Petrakou & Tatlidil, 2003). Η αναγνώριση των πτυχίων τους είναι πολύ δύσκολη λόγω της γραφειοκρατίας αλλά ακόμη και αν καταφέρουν την αναγνώρισή τους, αντιμετωπίζουν εμπόδια στην αξιοποίησή τους (AIDA, 2023; Βαλεντίνη Ρήγα, 2007; Kosyakova et al., 2023; OECD, n.d.; Petrakou & Tatlidil, 2003).

Καθώς οι μετανάστριες εργάζονται κυρίως στον κλάδο των υπηρεσιών, η εξειδίκευσή τους δεν αξιοποιείται ούτε λαμβάνεται υπόψη στις απολαβές (Καβουνίδη, 2003β, όπως αναφέρεται στο Βαλεντίνη Ρήγα, 2007). Σύμφωνα με

έρευνα της Kontos (2009), η έλλειψη γλωσσικών ικανοτήτων και η απουσία αναγνώρισης των πτυχίων των μεταναστριών συχνά τις οδηγούν σε άτυπες και περιθωριοποιημένες εργασίες. Σύμφωνα με την έρευνα της Anderson τόσο τα γραφεία για οικιακούς/ές βοηθούς όσο και οι εργοδότες προτιμούν τις γυναίκες μετανάστριες για υπηρεσίες φροντίδας ατόμων και καθαρισμού του σπιτιού (Anderson, 2003, όπως αναφέρεται στο Ψημμένος, 2006). Αυτές οι θέσεις χαρακτηρίζονται από κακές συνθήκες εργασίας, χαμηλές απολαβές, έλλειψη εργασιακών δικαιωμάτων και περιορισμένες δυνατότητες ανέλιξης (Καβουνίδα, 2003β, όπως αναφέρεται στο Βαλεντίνη Ρήγα, 2007).

Όπως αναδεικνύεται, συχνό είναι το φαινόμενο της ετεροαπασχόλησης των μεταναστριών στην Ελλάδα. Εργάζονται, δηλαδή, σε άλλο κλάδο από αυτόν που σπούδασαν ή είχαν εμπειρία στην πατρίδα τους (Βαλεντίνη Ρήγα, 2007; Λιάπη & Κόντου, 2014). Το φύλο ως παράγοντας διαδραματίζει καίριο ρόλο καθώς οι μετανάστριες λαμβάνουν χαμηλότερα εισοδήματα από τους μετανάστες ενώ καταλαμβάνουν συνήθως θέσεις χαμηλού κύρους (Βαλεντίνη Ρήγα, 2007; Kessler-Harris, 1989, as cited in Schrover et al., 2007; UN, n.d.). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι γυναίκες μετανάστριες και πρόσφυγες να υποφέρουν από μεγαλύτερη φτώχεια και ευαλωτότητα (Έμκε-Πουλοπούλου, χ.χ., όπως αναφέρεται στο Βαλεντίνη Ρήγα, 2007). Παράλληλα, μέσω της εργασίας των γυναικών σε θέσεις χαμηλού κύρους φαίνεται να ενισχύεται η διαχρονική πατριαρχική θεώρηση της απασχόλησής τους ως υποδεέστερη (Ψημμένος, 2006).

Από την άλλη, οι μετανάστριες που δεν έχουν νομιμοποιητικά έγγραφα αντιμετωπίζουν εκμετάλλευση, καθώς απειλούνται από τους εργοδότες τους με απέλαση και στερούνται βασικά δικαιώματα (Μαρμάνη, 2018; Σταθοπούλου, 2007), ενώ ορισμένες εργάζονται στην πορνεία για λόγους επιβίωσης (Νταλιάνη, 2000, όπως αναφέρεται στο Βαλεντίνη Ρήγα, 2007). Επίσης, οι γυναίκες που φτάνουν μέσω οικογενειακής επανένωσης είναι συχνά διπλά εξαρτημένες, τόσο από τον σύζυγο όσο και από τον εργοδότη τους (ENAR, 2001, όπως αναφέρεται στο Petrakou & Tatlidil, 2003).

2.4.2 Υγεία.

Το δικαίωμα κάθε ανθρώπου να έχει πρόσβαση στην υγεία και την ιατρική περίθαλψη προστατεύεται με βάση το άρθρο 35 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. (EUR-Lex, n.d.). Στην Ελλάδα, τα άρθρα 2, 5 και 21 του Συντάγματος δίνουν μεγάλη βαρύτητα στην προστασία της ανθρώπινης ζωής και αξιοπρέπειας, ανεξαρτήτως φυλής και εθνικότητας (Σιώμου, 2022). Ακόμη, με τον νόμο 4368/2016 και την ΚΥΑ Α3(γ)/ΓΠ/οικ.25132/4-4-2016 κατοχυρώνεται το δικαίωμα ελεύθερης πρόσβασης στις δημόσιες υπηρεσίες υγείας για την παροχή ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης σε ανασφάλιστους/ες και σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες (Υπουργείο Υγείας, 2016). Από την άλλη, αναφορικά με τους/τις παράτυπους/ες μετανάστες/ριες το ελληνικό κράτος παρέχει μόνο υπηρεσίες επείγουσας και βασικής υγειονομικής περίθαλψης. Έτσι, ενώ δεν έχουν το δικαίωμα να εργαστούν πολλές φορές αναγκάζονται να πληρώσουν για νοσηλεία ή άλλες ιατρικές υπηρεσίες σε αντιδιαστολή με τις δωρεάν υπηρεσίες που παρέχονται στους/στις πολίτες της χώρας (Σιδηρόπουλος κ.α., 2016).

Η ψυχική υγεία και ευημερία παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία ενσωμάτωσης των προσφύγων. Μέσω της καλής υγείας ευνοείται η δυνατότητα εργασίας, η δημιουργία σχέσεων και η συμβολή στην κοινότητα (Wilhelmsson, Östergren, & Björngren Caudra, 2015, as cited in Mangrio et al., 2019). Παρόλο που οι μετανάστες/τριες έχουν το δικαίωμα πρόσβασης στην υγειονομική περίθαλψη, στην πράξη συναντούν πολλά εμπόδια στην πρόσβασή τους στις υπηρεσίες υγείας. Μερικά από αυτά είναι: οι περιορισμοί λόγω του νομικού καθεστώτος, η γλώσσα, η άγνοια των διαδικασιών για την εγγραφή τους στο σύστημα υγείας, οι περιορισμένοι πόροι και η έλλειψη νομικής βοήθειας (Amnesty International, 2020 & UNHCR, n.d., as cited in AIDA, 2023; Σιώμου, 2022).

Εξάλλου, στην Ελλάδα ο δημόσιος τομέας της υγείας αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα και δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις ανάγκες των πολιτών για ιατρική φροντίδα, γηγενών ή μεταναστών (Amnesty International, 2020, as cited in AIDA, 2023; Actionaid et al, n.d., as cited in Skleparis, 2018). Το ιατρικό προσωπικό είναι ανεπαρκές, ενώ μεγάλες καθυστερήσεις παρατηρούνται στα διαθέσιμα ιατρικά ραντεβού (Μαγγανάρα, 1992, όπως αναφέρεται στο Βαλεντίνη Ρήγα, 2007; Κέντρο

Διοτίμα, χ.χ.β). Ως επακόλουθο Μ.Κ.Ο., Δήμοι και εθελοντές/ριες αναλαμβάνουν να καλύψουν βασικές υπηρεσίες υγείας (Skleparis, 2015, as cited in Skleparis, 2018).

Όπως αναφέρθηκε, ένα σημαντικό εμπόδιο είναι η γλώσσα, καθώς οι μετανάστες/τριες συχνά δεν μιλούν επαρκώς τη γλώσσα της χώρας υποδοχής και δεν παρέχεται διερμηνεία (UNHCR, n.d., as cited in AIDA, 2023; Κέντρο Διοτίμα, χ.χ.β; Svensson, Carlzén & Agardh, 2017, as cited in Mangrio et al., 2019; Μαρμάνη, 2018). Επίσης, οι πολιτισμικές διαφορές και οι θρησκευτικές πεποιθήσεις συχνά δεν είναι σεβαστές. Για παράδειγμα, οι μουσουλμάνες γυναίκες χρειάζεται να εξετάζονται από γυναίκες γιατρούς, αλλά αυτό δεν είναι πάντα εφικτό (Μαγγανάρα, 1992, όπως αναφέρεται στο Βαλεντίνη Ρήγα, 2007; Κέντρο Διοτίμα, χ.χ.β; Μαρμάνη, 2018).

Μια επιπλέον δυσκολία αποτελούν οι διακρίσεις από το ιατρικό προσωπικό το οποίο συχνά διακατέχεται από στερεότυπα για τις διαφορετικές κουλτούρες με αποτέλεσμα να αδιαφορεί για τις ανάγκες των μεταναστριών, όπως η άρνηση για ιατρικές πράξεις ή η απουσία συναίνεσης για χειρουργικές επεμβάσεις (π.χ. καισαρική) (Κέντρο Διοτίμα, χ.χ.β; Μαρμάνη, 2018). Οι υπηρεσίες υγείας συχνά είναι μακριά από τον τόπο διαμονής τους, ενώ δεν υπάρχουν εξειδικευμένες υπηρεσίες για γυναικολογικά προβλήματα (Μαγγανάρα, 1992, όπως αναφέρεται στο Βαλεντίνη Ρήγα, 2007).

Ωστόσο, ο μεταναστευτικός πληθυσμός αντιμετωπίζει αυξημένες ανάγκες αναφορικά με την ψυχική και σωματική του υγεία. Μεγάλο μέρος των προσφύγων βιώνουν άγχος και κατάθλιψη λόγω τραυματικών εμπειριών τόσο παρελθοντικών όσο και κατά τη διαμονή τους στη χώρα υποδοχής (Σπυροπούλου & Ζέρβας, 2009, όπως αναφέρεται στο Μαρμάνη, 2018). Ειδικότερα, η ένδεια και οι κακές συνθήκες διαβίωσης των μεταναστών/τριών τους/τις εκθέτουν σε μεγάλο κίνδυνο παρουσίασης προβλημάτων υγείας (σωματικής και ψυχικής) (Μαρμάνη, 2018) ενώ οι κακές συνθήκες εργασίας συχνά προκαλούν ψυχολογικά προβλήματα στις μετανάστριες (Καβουνίδη, 2003β, όπως αναφέρεται στο Βαλεντίνη Ρήγα, 2007; Piper, 2005). Ταυτόχρονα, η κοινωνική απομόνωση, η εκμετάλλευση και η μη αποδοχή τους από την κοινωνία, συνιστούν επιβαρυντικούς παράγοντες στην ανάπτυξη προβλημάτων υγείας (Μαρμάνη, 2018). Οι γυναίκες πρόσφυγες έρχονται συχνότερα αντιμέτωπες με ψυχικά και σωματικά προβλήματα υγείας εξαιτίας των τραυματικών

εμπειριών βίας, δίωξης, πολέμου και του επακόλουθου στρες λόγω της μετανάστευσης (Ambrosetti et al., 2021, as cited in Kosyakova et al., 2023).

2.4.3 Στέγαση.

Η πρόσβαση σε επαρκή στέγαση αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα σύμφωνα με την Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ενώ συνιστά προαπαιτούμενο και για άλλα δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στην υγεία (European Union Agency for Fundamental Rights, 2011, as cited in Kraler et al., 2022). Η πρόσβαση των μεταναστών/ριών και προσφύγων σε αξιοπρεπή και προσιτή οικονομικά στέγαση θεωρείται βασική για την πλήρη ένταξή τους στη χώρα υποδοχής (Κουραχάνης, 2019; Kraler et al., 2022).

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ) έχει εξακριβώσει παραβιάσεις του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ καθώς οι ελληνικές αρχές παρέχουν ακατάλληλες συνθήκες διαβίωσης στους/στις αιτούντες/ούσες άσυλο. Αν και αυξήθηκαν οι θέσεις υποδοχής με τη δημιουργία καταυλισμών και με το πρόγραμμα ESTIA, τα προβλήματα της απουσίας στέγης και της ένδειας συνεχίζουν να πλήττουν τον προσφυγικό πληθυσμό στην Ελλάδα. Ταυτόχρονα, η σύνδεση του οικονομικού βοηθήματος με την διαμονή στο ελληνικό σύστημα υποδοχής, η λήξη του προγράμματος ESTIA και η εφαρμογή της έννοιας της «ασφαλούς τρίτης χώρας» επιβάρυνε την κατάσταση αυτή (AIDA, 2023).

Παρατηρείται απουσία μιας ολοκληρωμένης δημόσιας πολιτικής σχετικά με την στέγαση και έτσι επικρατεί μια συνεχής αποσπασματικότητα με τα hot-spots και τους καταυλισμούς να συνιστούν την κυρίαρχη μορφή στέγασης για τους μετανάστες στην Ελλάδα (Κουραχάνης, 2019). Ενώ οι καταυλισμοί αρχικά δημιουργήθηκαν προκειμένου να παρέχουν προσωρινή διαμονή στον μεταναστευτικό πληθυσμό μέχρι να εξεταστούν τα αιτήματά τους για άσυλο, στην πραγματικότητα φιλοξενούν άτομα για μεγάλα χρονικά διαστήματα παρόλο που δεν διαθέτουν τις κατάλληλες υποδομές (Iliadi-Vagena, 2022).

Σε γενικές γραμμές, οι πρόσφυγες στην Ελλάδα διαμένουν σε υπερπλήρη hotspots, με βασικά ελλείμματα στη στέγη, διαβιούν σε επισφαλείς για την υγεία συνθήκες, βιώνουν σεξουαλική βία ενώ η πρόσβαση στην πληροφόρηση είναι

μηδαμινή (Human Rights Watch, 2018; Γιατροί Χωρίς Σύνορα, 2016, as cited in Teloni et al., 2020). Συγχρόνως, πολλοί/ες πρόσφυγες είναι άστεγοι/ες και επιβιώνουν από σусσίτια (Βαλεντίνη Ρήγα, 2007).

Πολλές γυναίκες πρόσφυγες μένουν σε κέντρα υποδοχής με αγνώστους, όντας εκτεθειμένες σε μεγαλύτερο κίνδυνο να υποστούν σεξουαλική εκμετάλλευση σε σύγκριση με όσες ζουν με την οικογένειά τους (Βαλεντίνη Ρήγα, 2007). Ένα παράδειγμα αυτής της κατάστασης είναι το κέντρο υποδοχής και ταυτοποίησης της Μόριας. Σύμφωνα με έρευνα του Human Rights Watch (HRW, 2019), το κέντρο αυτό χαρακτηριζόταν από άθλιες συνθήκες διαβίωσης και ήταν υπερπλήρες. Χαρακτηριστική ήταν, ταυτόχρονα, η απουσία προστασίας από έμφυλη βία και σεξουαλική παρενόχληση με αποτέλεσμα οι γυναίκες να νιώθουν φόβο και ανασφάλεια ενώ πολλές είναι οι περιπτώσεις όπου μετανάστριες αισθάνονταν πως κινδυνεύουν ακόμη και να πάνε στην τουαλέτα. Επίσης φαίνεται ότι δεν είχαν πρόσβαση ούτε σε βασικούς πόρους και υπηρεσίες όπως φαγητό, νερό και ιατρική περίθαλψη (HRW, 2019).

Το 2019 ξεκίνησε από τον ΔΟΜ το πρόγραμμα HELIOS, το οποίο δημιουργήθηκε για τους αναγνωρισμένους πρόσφυγες με στόχο την ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία παρέχοντας μαθήματα γλώσσας, πολιτισμικό προσανατολισμό, εργασιακή κατάρτιση και στήριξη στην εύρεση στέγης. Ωστόσο η έλλειψη πληροφόρησης, τα αυστηρά κριτήρια εγγραφής και ο αποκλεισμός από τις εθνικές υπηρεσίες συνιστούν σημαντικά προβλήματα στην πρόσβαση των δικαιούχων στο πρόγραμμα αυτό. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να εγγράφονται λίγα άτομα σε σχέση με τις διαθέσιμες θέσεις. Συνάμα, το πρόγραμμα έχει διάρκεια έξι μήνες. Ο χρόνος αυτός δεν είναι αρκετός ώστε να επιτύχουν οι άνθρωποι κοινωνικοοικονομική ένταξη (IRC Hellas, 2020).

Ως επακόλουθο, οι μετανάστες/τριες ζουν στα πιο ανθυγιεινά σπίτια, στις πιο φτωχικές γειτονιές ενώ πολλές φορές σχηματίζονται γκέτο. Συνήθως διαμένουν πολλά άτομα σε ένα σπίτι ενώ μερικές φορές φιλοξενούνται από συγγενείς κατά το πρώτο διάστημα παραμονής τους στην Ελλάδα. Πληθώρα ερευνών έχει αναδείξει ότι πολλά σπίτια μεταναστών/τριών στερούνται των βασικών αγαθών, όπως θέρμανση, κουζίνα, πλυντήριο κλπ. Σε κάποιες περιπτώσεις η στέγη παρέχεται από τον εργοδότη δωρεάν, όπως για τις εσωτερικές οικιακές βοηθούς (Βαλεντίνη Ρήγα, 2007).

Ταυτόχρονα, οι μετανάστριες που εργάζονται ως οικιακές βοηθοί αντιμετωπίζουν κακές συνθήκες διαβίωσης (Petraou & Tatlidil, 2003). Παρόλο που οι μετανάστριες που εργάζονται ως εσωτερικές δεν έχουν έξοδα σχετικά με την ενοικίαση σπιτιού, πολλές φορές μένουν στο ίδιο δωμάτιο με το άτομο που φροντίζουν και αυτό μπορεί είναι επιζήμιο για την ψυχολογία τους (Βαλεντίνη Ρήγα, 2007).

Ένα ακόμη πρόβλημα αναφορικά με τη στέγαση των μεταναστών/μεταναστριών είναι ότι πολλοί/ές Έλληνες/ίδες δεν επιθυμούν να τους νοικιάσουν τα σπίτια τους γιατί θεωρούν ότι λόγω της επαγγελματικής τους αστάθειας δεν θα μπορούν να καταβάλλουν το ενοίκιο ή ότι θα φθείρουν το διαμέρισμα ή και για ρατσιστικούς λόγους (Βαλεντίνη Ρήγα, 2007. Τέλος, σημαντικές δυσκολίες στην εύρεση σπιτιού αποτελούν η νομιμότητα και η σταθερότητα της εργασίας (Καμούτση, 2014) καθώς, επίσης, και η ακρίβεια των ενοικίων (Βαλεντίνη Ρήγα, 2007; European Commission, 2016, as cited in Karsalis, 2022).

2.4.4 Εκπαίδευση και γλώσσα.

Σύμφωνα με το άρθρο 14 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα πρόσβασης στην εκπαίδευση και στην επαγγελματική κατάρτιση (EUR-lex, n.d.). Η γνώση της γλώσσας της χώρας υποδοχής αποτελεί σημαντικό παράγοντα στην ένταξη των μεταναστών/τριών ενώ οι ελλειπείς γλωσσικές δεξιότητες συνιστούν το μεγαλύτερο εμπόδιο (OECD, 2000β, όπως αναφέρεται στο Βαλεντίνη Ρήγα, 2007; Martinovic et al., 2011, as cited in Kosyakova et al., 2023; Hou & Beiser, 2006, as cited in Mangrio et al., 2019).

Παρόλα αυτά, το ελληνικό κράτος δίνει μεγαλύτερη έμφαση στην εκπαίδευση των ανήλικων μεταναστών/τριών παρά στην εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση των ενηλίκων (Skleparis, 2018). Ορισμένα, μόνο, εκπαιδευτικά προγράμματα απευθύνονται στον ενήλικο μεταναστευτικό πληθυσμό (κρατικά ή από Μ.Κ.Ο.), όπως για παράδειγμα, σχολεία δεύτερης ευκαιρίας και ΚΔΒΜ. Σε περίπτωση που έχουν αποφοιτήσει από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση μπορούν να παρακολουθήσουν μαθήματα σε ΙΕΚ, ΤΕΙ ή πανεπιστήμια (UNHCR, n.d.a).

Ακόμη, οι δικαιούχοι/ες διεθνούς προστασίας αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο με τους/τις Έλληνες/ίδες πολίτες όσον αφορά στην αναγνώριση αλλοδαπών

διπλωμάτων. Στην περίπτωση που δεν δύνανται να παραδώσουν αποδεικτικά στοιχεία για τα προσόντα τους, οι ελληνικές αρχές υποχρεούνται να διευκολύνουν τη διαδικασία. Ωστόσο, δεν υπάρχουν ειδικές διαδικασίες που να λαμβάνουν υπόψη τις σχετικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες (UNHCR, n.d.a).

Παράλληλα, στην Ελλάδα, η πρόσβαση σε δωρεάν μαθήματα ελληνικών που παρέχονται από τον ΟΑΕΔ είναι περιορισμένη ενώ το κενό αυτό προσπαθούν να καλύψουν οι Μ.Κ.Ο. με την παροχή δωρεάν μαθημάτων Ελληνικών. Εξαιρεση αποτελεί το πρόγραμμα HELIOS για δικαιούχους διεθνούς προστασίας το οποίο παρέχει εκτός των άλλων μαθήματα ένταξης και 280 ώρες ελληνικής γλώσσας (AIDA, 2023).

Ωστόσο, οι μετανάστριες αντιμετωπίζουν σημαντικά εμπόδια στην πρόσβαση σε προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης αλλά και προγράμματα εκμάθησης γλώσσας, καθώς εργάζονται πολλές ώρες και είναι υπεύθυνες για τη φροντίδα των παιδιών τους. Αυτό οφείλεται στην ανυπαρξία υποδομών για την φύλαξη των παιδιών τους, τα οποία πολλές φορές δεν γίνονται δεκτά στον παιδικό σταθμό καθώς υπάρχουν περιορισμένες θέσεις (Βαλεντίνη Ρήγα, 2007; Bernard & Bernard, as cited in Kosyakova et al., 2023).

Καθώς δεν γνωρίζουν επαρκώς την ελληνική γλώσσα, οι πρόσφυγες συναντούν μεγάλα προβλήματα στην ενταξιακή τους πορεία αφού δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες και να εργαστούν. Έτσι, οδηγούνται σε κοινωνική απομόνωση ενώ οι γυναίκες συνήθως περιορίζονται στο χώρο της οικιακής εργασίας, αδυνατώντας να αξιοποιήσουν τις δεξιότητες που ήδη κατέχουν προκειμένου να έχουν καλύτερες εργασιακές ευκαιρίες (Μαρμάνη, 2018).

Έρευνα το 2004 στην Ελλάδα έδειξε ότι η γλώσσα συνιστά για πολλούς/ές εργοδότες/τριες σημαντικό κριτήριο στην πρόσληψη μεταναστών/τριών και πέραν αυτού ήταν αναγκαία προκειμένου να επικοινωνούν με άλλα άτομα στην εργασία τους. Μεγάλη σημασία έχει η γλώσσα για τις μετανάστριες που φροντίζουν παιδιά ή ηλικιωμένους καθώς ο μισθός τους μπορεί να εξαρτάται από αυτό (Έμκε-Πουλοπούλου, 2005, όπως αναφέρεται στο Βαλεντίνη Ρήγα, 2007). Σύμφωνα με τους Dustmann και Fabri (2003), η γνώση της γλώσσας της χώρας υποδοχής είναι καθοριστική ώστε να έχει μία μετανάστρια καλύτερες εργασιακές ευκαιρίες και να κερδίζει μέχρι και 20% περισσότερα χρήματα. Βοηθητικοί παράγοντες στην

εκμάθηση της γλώσσας είναι η ηλικία, η εκπαίδευση και ο χρόνος παραμονής στη χώρα (as cited in Sultana & Fatima, 2017). Ωστόσο, μετανάστριες που είναι εγκλωβισμένες στο σπίτι, δυσκολεύονται ακόμη περισσότερο να μάθουν την ελληνική γλώσσα, και ειδικά αν είναι μητέρες δεν μπορούν να έχουν καλή επικοινωνία, να «ακολουθούν» και να βοηθούν τα παιδιά τους, τα οποία ενδεχομένως μιλούν ελληνικά (Βαλεντίνη Ρήγα, 2007).

Δεύτερο μέρος: Ερευνητικό

Κεφάλαιο 3: Μεθοδολογία έρευνας

3.1 Είδος έρευνας

Στην παρούσα εργασία χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική μεθοδολογία έρευνας με στόχο να κατανοηθούν και να ερμηνευτούν οι εμπειρίες και οι πεποιθήσεις των συμμετεχουσών και να αποτυπωθεί η αναδυόμενη αντίληψή τους σχετικά με την ενταξιακή τους πορεία (Μαντζούκας, 2007). Επιπλέον, επιχειρείται η ερμηνεία των υποκειμενικών και βιωμένων εμπειριών των συνεντευξιαζόμενων σχετικά με τη μετανάστευση, τα εμπόδια, τις πηγές ενδυνάμωσης και τις συνέπειές της, όπως προτείνεται στην ποιοτική έρευνα (Sarantakos, 1998; Mantzoukas, 2004; Holloway & Wheeler, 1996, όπως αναφέρεται στο Μαντζούκας, 2007). Συγχρόνως, η ποιοτική έρευνα παρέχει περισσότερες δυνατότητες έκφρασης για υποκειμενική έκφραση εμπειριών. Μάλιστα, πολλές θεωρητικοί του φεμινισμού, θεωρούν ότι η ποιοτική έρευνα ευθυγραμμίζεται με τις αρχές του φεμινισμού, καθώς δίνει στις γυναίκες φωνή και δυνατότητα να ακουστούν, ενώ δεν τις αντιμετωπίζει ως αντικείμενα μελέτης με βάση των έλεγχο μεταβλητών και προκαθορισμένες κατηγορίες, όπως συμβαίνει στην ποσοτική έρευνα (Bryman, 2017). Παράλληλα, προσφέρει μεγαλύτερες ευκαιρίες για την εκπλήρωση του χειραφετικού στόχου του φεμινισμού. Επίσης, σύμφωνα με τη Skeggs (2001), η φεμινιστική έρευνα με ποιοτικά χαρακτηριστικά, οφείλει να προσανατολίζεται στην εξάλειψη της καταπίεσης (όπως αναφέρεται στο Bryman, 2017).

Η ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε επαγωγικά, ακολουθώντας μια μεθοδολογία με ελάχιστη προκαθορισμένη θεωρητική δομή. Με αυτόν τον τρόπο, τα ίδια τα δεδομένα καθοδήγησαν την ερευνήτρια στην ανάλυση (Γαλάνης, 2018).

Ένα σημαντικό βήμα στην ερευνητική διαδικασία είναι ο προσδιορισμός του αντιληπτικού περιγράμματος της ερευνήτριας καθώς επηρεάζει την συνολική ερευνητική διαδικασία (Mason, 2003, όπως αναφέρεται στο Ιωσηφίδης, 2017; Μαντζούκας, 2007). Η ερευνήτρια υιοθέτησε την ερμηνευτική προσέγγιση, με στόχο να κατανοηθεί η ανθρώπινη δράση μέσα από την οπτική των ίδιων των υποκειμένων

(Bryman, 2017) δίνοντας σημασία στο νόημα που προσδίδουν τα ίδια τα άτομα στην συμπεριφορά τους αλλά και των άλλων (Ιωσηφίδης, 2017). Υιοθετείται η οντολογική θέση του κονστρουκτιβισμού, σύμφωνα με την οποία τα κοινωνικά φαινόμενα αποτελούν κοινωνικές κατασκευές, διαρκώς μετασχηματιζόμενες μέσω των δράσεων και των νοηματοδοτήσεων των ανθρώπων (Bryman, 2017; Ιωσηφίδης, 2017; Τσιώλης, 2014). Ο κονστρουκτιβισμός, εν ολίγοις, ενθαρρύνει τον/την ερευνήτρια να αντιληφθεί την κοινωνική πραγματικότητα ως αέναο επίτευγμα των δρώντων υποκειμένων και όχι ως μια εξωτερική δύναμη που τα περιορίζει πλήρως (Bryman, 2017). Η υιοθέτηση της εν λόγω θέσης καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την επιλογή του είδους της έρευνας, καθώς, όπως αναφέρθηκε, μέσα από την ποιοτική έρευνα η ερευνήτρια επιχειρεί να αποτυπώσει και να κατανοήσει την εμπειρία της μετανάστευσης μέσα από το βίωμα των ίδιων των συνεντευξιζόμενων.

3.2 Στόχοι έρευνας

Η παρούσα έρευνα εστιάζει στην κατά το δυνατόν πληρέστερη κατανόηση των εμπειριών και των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες μετανάστριες/πρόσφυγες και κατά την διαδικασία μετανάστευσης αλλά κυρίως κατά την προσαρμογή τους στη χώρα υποδοχής. Στόχος είναι να διερευνηθεί πώς οι γυναίκες βιώνουν την εμπειρία της μετανάστευσης, ποια είναι τα ειδικά εμπόδια που συναντούν, αλλά και ποιες είναι οι πηγές υποστήριξής τους στη χώρα υποδοχής. Επιπροσθέτως, η έρευνα επιδιώκει να εξετάσει αν η μετανάστευση οδηγεί σε αλλαγή του ρόλου των γυναικών, εντός και εκτός οικογένειας, και αν αυτή η αλλαγή συμβάλλει στην αυτονομία/ανεξαρτησία τους.

Αναλυτικότερα, μέσω της ανάλυσης της βιωμένης εμπειρίας των συμμετεχουσών, σκοπός είναι να δοθεί μια πολύπλευρη όψη της γυναικείας μετανάστευσης, αποτυπώνοντας τόσο τα εμπόδια όσο και τις ευκαιρίες που προκύπτουν. Ουσιαστικά, η παρούσα έρευνα επιχειρεί να συμβάλλει στις προτάσεις για διαμόρφωση πολιτικών αλλά και πρακτικών που θα ενισχύουν τις γυναίκες με μεταναστευτικό προφίλ, στηρίζοντας την κοινωνική τους ένταξη και χειραφέτηση.

3.3 Ερευνητικά ερωτήματα

Τα ερωτήματα που τέθηκαν στην ερευνητική διαδικασία είναι τα εξής:

- 1) Πώς οι γυναίκες μετανάστριες/πρόσφυγες βιώνουν τη μετανάστευση;
- 2) Ποια είναι τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες μετανάστριες στη χώρα υποδοχής;
- 3) Ποια είναι τα στηρίγματα/πηγές ενδυνάμωσης των γυναικών στη νέα πατρίδα;
- 4) Μπορεί η διαδικασία της μετανάστευσης να ωθήσει τις γυναίκες στην ανάληψη νέων ρόλων μέσα στην οικογένεια αλλά και σε μεγαλύτερη αυτονομία/ανεξαρτησία;

3.4 Δειγματοληψία

Στην εν λόγω έρευνα, εφαρμόστηκε συνδυασμός σκόπιμης δειγματοληψίας και δειγματοληψίας χιονοστιβάδας, προκειμένου να επιλεγούν συμμετέχουσες που θα μπορούσαν να παρέχουν πλούσια και σε βάθος δεδομένα, σχετικά με το υπό διερεύνηση φαινόμενο.

Η σκόπιμη δειγματοληψία θεωρείται κατάλληλη για ποιοτικές έρευνες, καθώς επικεντρώνεται στην επιλογή ανθρώπων που πληρούν κεντρικά χαρακτηριστικά τα οποία συμβαδίζουν με τον σκοπό και τον χαρακτήρα της έρευνας (Ιωσηφίδης, 2017). Η ερευνήτρια απευθύνθηκε σε 21 οργανώσεις που δραστηριοποιούνται είτε συγκεκριμένα στον τομέα των γυναικών μεταναστριών/προσφυγών είτε γενικότερα στον τομέα του προσφυγικού/μεταναστευτικού. Ειδικότερα, απέστειλε αίτημα στις εν λόγω οργανώσεις προκειμένου να της δοθεί πρόσβαση στον πληθυσμό και να διεξάγει συνεντεύξεις. Ενημέρωσε πλήρως τις οργανώσεις για το θέμα και τους σκοπούς της έρευνας. Το αρχικό δείγμα (6 γυναίκες) προήλθε από τέσσερις οργανώσεις καθώς οι υπόλοιπες είτε απέρριψαν το αίτημα λόγω ανειλημμένων υποχρεώσεων ή άλλων εμποδίων, είτε δεν βρήκαν γυναίκες που θα ήθελαν να συμμετέχουν, είτε δεν αποκρίθηκαν.

Παράλληλα, καθώς υπήρξε δυσκολία πρόσβασης στον πληθυσμό και την απόσπαση επαρκούς δείγματος, χρησιμοποιήθηκε η δειγματοληψία χιονοστιβάδας. Συγκεκριμένα, αφού η ερευνήτρια βρήκε ένα αρχικό δείγμα ανθρώπων που

πληρούσαν τις προϋποθέσεις για τη συμμετοχή τους στην έρευνα, στην συνέχεια αυτά τα άτομα πρότειναν άλλα άτομα που είχαν βιώματα συναφή με την έρευνα (Bryman, 2017). Από αυτήν την πρακτική βρέθηκαν επιπλέον 4 άτομα.

Σημαντικό είναι να διευκρινιστεί ότι εννιά συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στα Αγγλικά και μία στα Ελληνικά, χωρίς παρουσία διερμηνείας.

3.5 Δείγμα και κριτήρια

Το δείγμα της έρευνας αποτελείται από 10 γυναίκες με μεταναστευτικό/προσφυγικό προφίλ. Έξι από αυτές είναι εξυπηρετούμενες οργανώσεων που δραστηριοποιούνται στην Αθήνα στον τομέα της ένταξης προσφύγων/μεταναστών, ενώ οι υπόλοιπες τέσσερις βρέθηκαν μέσα από την κοινότητα. Στην συγκεκριμένη έρευνα κριτήρια για το δείγμα ήταν: οι γυναίκες να είναι ενήλικες, μεταναστευτικού/προσφυγικού προφίλ, υπήκοοι χωρών εκτός της Ε.Ε., να διαμένουν στην Ελλάδα για τουλάχιστον 1 χρόνο και να μιλάνε Ελληνικά ή Αγγλικά.

Τέσσερις γυναίκες που αρχικά επρόκειτο να συμμετέχουν στην έρευνα, κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων διαπιστώθηκε ότι δεν πληρούσαν τα κριτήρια, καθώς είχαν έρθει στην Ελλάδα ύστερα από τον γάμο τους με Έλληνα υπήκοο και πιθανώς δεν είχαν αντιμετωπίσει τα ίδια προβλήματα ένταξης που διερευνούσε η έρευνα. Επομένως, εξαιρέθηκαν από το δείγμα.

Τα χαρακτηριστικά του δείγματος που επιλέχθηκε τελικά, συνοψίζονται στον Πίνακα 1:

Πίνακας 1. Χαρακτηριστικά του δείγματος						
Κωδικός	Καταγωγή	Ηλικία	Οικογενειακή κατάσταση	Νομικό Καθεστώς	Εκπαιδευτικό επίπεδο	Χρόνια διαμονής στην Ελλάδα
Συν 1	Βόρεια Αφρική	41 ετών	Έγγαμη	Διεθνή Προστασία	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	7 έτη

				(οικογενειακή επανένωση)		
Συν 2	Νοτιοανατολική Ασία	22 ετών	Άγαμη	Άδεια διαμονής για εργασία	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	2 έτη
Συν 3	Νοτιοανατολική Ασία	29 ετών	Άγαμη	Διεθνή Προστασία	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	5 έτη
Συν 4	Μέση Ανατολή	23 ετών	Άγαμη	Άδεια διαμονής για εργασία	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	2 έτη
Συν 5	Βόρεια Αφρική	36 ετών	Έγγαμη	Άδεια διαμονής	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	2,5 έτη
Συν 6	Βόρεια Αφρική	30 ετών	Έγγαμη	Διεθνή Προστασία (οικογενειακή επανένωση)	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	10 έτη
Συν 7	Μέση Ανατολή	32 ετών	Άγαμη	Διεθνή Προστασία	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	5 έτη
Συν 8	Κεντρική Αφρική	32 ετών	Μονογονέας	Διεθνή Προστασία	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	1,5 έτη
Συν 9	Νοτιοανατολική Ασία	34 ετών	Έγγαμη	Άδεια διαμονής για εργασία	Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	10 έτη
Συν 10	Μέση Ανατολή	37 ετών	Χήρα	Διεθνή Προστασία	Κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση	8,5 έτη

3.6 Μέθοδος συλλογής δεδομένων

Ως μέθοδος συλλογής δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η ποιοτική συνέντευξη. Η επιλογή αυτής της μεθόδου στηρίζεται σε μια οντολογική προσέγγιση του κοινωνικού κόσμου, η οποία θεωρεί τις εμπειρίες, τις πεποιθήσεις, τις ερμηνείες και τις αλληλεπιδράσεις των ανθρώπων ως βασικές διαστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας. Επιπλέον, ενστερνίζεται μια επιστημολογική θέση που αναγνωρίζει ότι η γνώση για αυτές τις οντολογικές διαστάσεις μπορεί να παραχθεί μέσω της αλληλεπίδρασης του/της ερευνητή/τριας με τους/τις συμμετέχοντες/ουσες, δίνοντάς τους την ευκαιρία να εκφράσουν τις απόψεις τους και να ερμηνεύσουν ή να αφηγηθούν τις εμπειρίες τους (Ισαρη & Πουρκός, 2015). Η ερευνήτρια, εστίασε στην παρατήρηση και καταγραφή όσο το δυνατόν περισσότερων στοιχείων και λεπτομερειών από το περιβάλλον, προσπαθώντας να ερμηνεύσει τα φαινόμενα όπως αυτά παρουσιάζονται από τις συνεντευξιαζόμενες (Παρασκευοπούλου-Κόλλια, 2019).

Ειδικότερα, επιλέχθηκε η μέθοδος της ημιδομημένης συνέντευξης η οποία δεν έχει αυστηρή δομή και αποφεύγει να κατευθύνει τις απαντήσεις των συνεντευξιαζόμενων. Παρόλα αυτά η ερευνήτρια είχε έναν κατάλογο με ερωτήματα που ήθελε οπωσδήποτε να απαντηθούν (Μαντζούκας, 2007) ωστόσο οι συνεντευξιαζόμενες είχαν πλήρη ελευθερία στον τρόπο απάντησης (Bryman, 2017).

Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι διεξήχθησαν από την ερευνήτρια δύο πιλοτικές συνεντεύξεις προκειμένου να διευκρινιστούν κάποια στοιχεία του σχεδιασμού της έρευνας και να καταλήξει στον τελικό οδηγό συνέντευξης (Light, Singer & Willett, 1990, as cited in Lu & Gatua, 2014). Σχεδιάστηκε, κατ' αυτόν τον τρόπο, ο τελικός οδηγός συνέντευξης αποσκοπώντας στην εξασφάλιση απαντήσεων στα ερευνητικά ερωτήματα, ο οποίος αποτελούταν από τέσσερις ερευνητικούς άξονες και περιελάμβανε 24 ερωτήσεις ανοιχτού τύπου (βλ. Παράρτημα 1).

Στην αρχή της συνέντευξης, οι συμμετέχουσες υπέγραψαν ένα Έντυπο Ενημέρωσης και Συγκατάθεσης, είτε στα Αγγλικά είτε στα Ελληνικά, (βλ. Παράρτημα 2) και ενημερώθηκαν πλήρως για το σκοπό της έρευνας και τον τρόπο διεξαγωγής της. Οι ημιδομημένες συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν δια ζώσης σε χώρους που

μπορούσε να διασφαλιστεί η ιδιωτικότητα και ηχογραφήθηκαν, με την ενήμερη συγκατάθεση των συμμετεχουσών. Στη συνέχεια, απομαγνητοφωνήθηκαν ώστε να γίνει ανάλυση δεδομένων τηρώντας πλήρη ανωνυμότητα. Ο χρόνος της κάθε συνέντευξης ήταν περίπου 50 λεπτά.

3.7 Αξιοπιστία και εγκυρότητα

Η αξιοπιστία και η εγκυρότητα συνιστούν κριτήρια αξιολόγησης της ποσοτικής έρευνας συνεπώς δεν είναι συμβατά με τη λογική της ποιοτικής έρευνας. Τα κοινωνικά φαινόμενα που διερευνώνται δεν είναι σταθερές και μονόπλευρες ενιαίες, ούτε μπορούν να αξιολογηθούν με τυποποιημένες μετρήσεις (Bryman, 2017).

Ωστόσο έχουν γίνει απόπειρες να εφαρμοστούν τα εν λόγω κριτήρια και στην ποιοτική έρευνα με ορισμένες σημασιολογικές διαφοροποιήσεις. Οι Lincoln & Guba (1985) προτείνουν την πιστότητα, την μεταφερσιμότητα, την φερεγγυότητα και την επαληθευσιμότητα ως κριτήρια εμπιστευσιμότητας (όπως αναφέρεται στο Τσιώλης, 2014) τα οποία βρίσκουν εφαρμογή στην παρούσα έρευνα.

Η συγκεκριμένη έρευνα πληροί το κριτήριο της πιστότητας (ανάλογη της εσωτερικής εγκυρότητας στην ποσοτική έρευνα) καθώς έγινε προσπάθεια οι απόψεις των συνεντευξιαζόμενων να αποδοθούν όπως αποτυπώθηκαν από τις ίδιες. Ακόμη, πληρείται το κριτήριο της μεταφερσιμότητας (αντίστοιχη της εξωτερικής εγκυρότητας) καθώς έγινε λεπτομερής περιγραφή του ερευνητικού πεδίου και της ερευνητικής διαδικασίας με αποτέλεσμα τα ευρήματα να μπορούν να μεταφερθούν και σε άλλα πλαίσια. Επιπροσθέτως, τηρείται το κριτήριο της φερεγγυότητας (ανάλογη της αξιοπιστίας) σύμφωνα με το οποίο ο ερευνητικός σχεδιασμός προσαρμόζεται στις νέες πληροφορίες που προκύπτουν. Τέλος, η έρευνα ανταποκρίνεται με επάρκεια στο κριτήριο της επαληθευσιμότητας (αντίστοιχη της αντικειμενικότητας), καθώς τα ευρήματά της στηρίζονται σε εμπειρικά δεδομένα (Lincoln & Guba, 1985, όπως αναφέρεται στο Τσιώλης, 2014).

3.8 Ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας

Η ποιοτική κοινωνική έρευνα θέτει ιδιαίτερα ηθικά ζητήματα καθώς υπάρχει άμεση επαφή με τα συνεντευξιαζόμενα άτομα. Η επιλογή των ερευνητικών μεθόδων πρέπει

να συμβαδίζει με ορισμένες δεοντολογικές αρχές ενώ προϋπόθεση είναι η συγκατάθεση των συμμετεχόντων/ουσών (Ιωσηφίδης, 2017).

Σύμφωνα με τους Ίσαρη & Πουρκός (2015) σημαντικές δεοντολογικές αρχές για μία έρευνα αποτελούν: η πληροφορημένη συγκατάθεση, η ανωνυμία και η εμπιστευτικότητα, η προστασία από ενδεχόμενη βλάβη και η ευαισθησία σε διαφορετικούς πληθυσμούς.

Στην παρούσα έρευνα οι γυναίκες συμμετείχαν εθελοντικά, αφού πρώτα ενημερώθηκαν πλήρως για τους σκοπούς της προφορικά αλλά και γραπτά, παρέχοντας τους το έντυπο ενημέρωσης και συγκατάθεσης. Εξηγήθηκε, παράλληλα, η διαδικασία της συνέντευξης, τα δικαιώματά τους (π.χ. ότι δεν είναι υποχρεωμένες να απαντήσουν σε όλα και ότι μπορούν να αποχωρήσουν ανά πάσα στιγμή) αλλά και ο τρόπος προστασίας των προσωπικών τους δεδομένων μέσω της ανωνυμίας. Η ερευνήτρια έδειξε σεβασμό στις πολιτισμικές και προσωπικές διαφορές των συμμετεχουσών, ευαισθησία σε συναισθηματικά φορτισμένα θέματα, αποφεύγοντάς τα ή κάνοντας παύσεις σε περιπτώσεις που κρίθηκε αναγκαίο. Σε όλη τη διαδικασία καλλιεργήθηκε κλίμα εμπιστοσύνης και ειλικρίνειας, διευκολύνοντας τις συμμετέχουσες να νιώσουν ασφάλεια να μοιραστούν τις εμπειρίες τους.

3.9 Περιορισμοί της έρευνας

Η παρούσα έρευνα αντιμετώπισε ορισμένους περιορισμούς που ενδεχομένως επηρέασαν τα δεδομένα που συλλέχθηκαν.

Αρχικά, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, η εύρεση συμμετεχουσών αποδείχθηκε δύσκολη, καθώς ορισμένοι οργανισμοί δεν μπόρεσαν να συνεργαστούν με την ερευνήτρια, ενώ η συμμετοχή από τις γυναίκες ήταν περιορισμένη. Για αυτό το λόγω αξιοποιήθηκε η δειγματοληψία χιονοστιβάδας ώστε να βρεθούν γυναίκες μέσα από την κοινότητα.

Επιπροσθέτως, η επικοινωνία με ορισμένες γυναίκες αποδείχθηκε δύσκολη, καθώς η ελλιπής γνώση της γλώσσας (Αγγλικών ή Ελληνικών) ενίοτε δυσχέραινε την επικοινωνία, ωστόσο έγινε προσπάθεια να αποτυπωθούν τα λεγόμενά τους με τη μεγαλύτερη δυνατή πιστότητα.

Συγχρόνως, κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων, αναδύθηκαν τραυματικές εμπειρίες (όπως έμφυλης βίας), τις οποίες μερικές γυναίκες δυσκολεύθηκαν να μοιραστούν. Προτεραιότητα δόθηκε στην προστασία των συμμετεχουσών από πιθανή βλάβη, με αποτέλεσμα η ερευνήτρια να μην επιμένει σε αυτά τα θέματα και ενδεχομένως να μην αναφέρθηκαν κάποια σημαντικά θέματα που αφορούν την έρευνα.

Κεφάλαιο 4: Ανάλυση δεδομένων

4.1 Εισαγωγή στην έρευνα

Για την διαχείριση των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της θεματικής ανάλυσης. Η ερευνήτρια προέβη σε συστηματική ανάγνωση των απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων αποσκοπώντας να αναδείξει κοινά μοτίβα (θέματα) που παρατηρήθηκαν στο σύνολο των δεδομένων. Με αυτόν τον τρόπο, κατέστη εφικτός ο εντοπισμός κοινών εμπειριών και νοημάτων ανάμεσα στις αφηγήσεις των συνεντευξιζόμενων (Braun & Clarke, 2012). Ειδικότερα, έγινε κωδικοποίηση των δεδομένων και στη συνέχεια ομαδοποίησή τους ώστε να προκύψουν θεματικές (Γαλάνης, 2018).

Για την καλύτερη διαχείριση και οργάνωση των δεδομένων, αξιοποιήθηκε το λογισμικό ATLAS.ti ενώ από την ανάλυσή τους προέκυψαν οι θεματικές ενότητες και οι κωδικοί που αποτυπώνονται στον Πίνακα 2:

Πίνακας 2. Θεματικές ενότητες και κωδικοί	
Θεματικές ενότητες	Κωδικοί
Βίωμα από τη μετανάστευση	<ul style="list-style-type: none">• Κίνδυνοι και δυσκολίες στο ταξίδι• Συναισθηματικές εμπειρίες από τη μετανάστευση
Εμπόδια στην ένταξη	<ul style="list-style-type: none">• Συνθήκες σε camps• Γλωσσικά εμπόδια• Εμπόδια στην εργασία• Κοινωνικά και πολιτισμικά εμπόδια
Πηγές ενδυνάμωσης/υποστήριξης	<ul style="list-style-type: none">• Κοινωνική υποστήριξη και δικτύωση• Υποστήριξη από οργανώσεις και θεσμούς• Ενδυνάμωση μέσω εκπαίδευσης και επαγγελματικής ανάπτυξης
Διαφοροποίηση ρόλων και	<ul style="list-style-type: none">• Νέοι ρόλοι στην οικογένεια

αυτονόμηση/αυτοδυναμία	<ul style="list-style-type: none"> ● Ανάπτυξη ανεξαρτησίας και αυτονομίας ● Περιορισμοί στην αυτονομία
------------------------	--

4.2 Βίωμα από τη μετανάστευση

Το βίωμα των γυναικών από την μετανάστευση ήταν η πρώτη θεματική που προέκυψε από την ανάλυση των δεδομένων. Μέσα από τις αφηγήσεις των γυναικών διαφαίνονται οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους προς την Ελλάδα αλλά και οι συναισθηματικές εμπειρίες που προέκυψαν από τη μετανάστευση.

Η εμπειρία της μετανάστευσης και του ταξιδιού προς τη χώρα υποδοχής δεν είναι κοινή για όλες τις συνεντευξιαζόμενες. Οι μισές γυναίκες (Συν 3, Συν 5, Συν 7, Συν 8, Συν 10), οι οποίες είναι προσφυγικού προφίλ, αντιμετώπισαν σημαντικούς κινδύνους και πολλές δυσκολίες κατά τη μετακίνησή τους προς την Ελλάδα, οι οποίες αντανακλώνται και στη μετέπειτα πορεία τους. Οι άλλες μισές είχαν πιο εύκολη μετακίνηση (αεροπλάνο), αφού η απόσταση από τις χώρες τους είναι εξαιρετικά δύσκολο έως γεωγραφικά αδύνατο να καλυφθεί με οδική ή θαλάσσια μετακίνηση (Συν 1, Συν 2, Συν 4, Συν 6, Συν 9).

Οι γυναίκες πρόσφυγες που επιχειρούν να εισέλθουν στην Ευρώπη αντιμετωπίζουν πολλές μορφές βίας και κινδύνους. Οι Ευρωπαϊκές πολιτικές/πρακτικές με το κλείσιμο των συνόρων όχι μόνο δεν συμβάλλουν στην μείωση της ευπάθειάς τους αλλά, αντιθέτως, ωθούν τους πρόσφυγες να επιλέξουν επικίνδυνες διαδρομές για να φτάσουν στη χώρα προορισμού (Freedman, 2016). Μάλιστα, σύμφωνα με έκθεση της UNHCR (2018) το πέρασμα από τη Μεσόγειο Θάλασσα γίνεται ολοένα και πιο θανατηφόρο.

Για τις συνεντευξιαζόμενες προσφυγικού προφίλ (Συν 3, Συν 5, Συν 7, Συν 8, Συν 10) το ταξίδι τους προς την Ελλάδα περιγράφεται ιδιαίτερα επικίνδυνο. Ακολούθησαν αβέβαιες, θαλάσσιες διαδρομές, θέτοντας σε κίνδυνο τη ζωή τους, όπως τα επανειλημμένα ναυάγια έχουν αποδείξει. Ενδεικτικά:

«Όταν έφτασαν στην Ελλάδα (μιλάει για άτομα που ταξίδευαν μαζί), ερχόταν η ελληνική ακτοφυλακή, οπότε πανικοβλήθηκαν, ήρθαν ορμητικά... Τα παιδιά πνίγηκαν. [...] Η απόφαση να μεταναστεύσω μέσω της θάλασσας, είναι μια

απελπισμένη απόφαση.[...] Είναι περισσότερο σαν να έχεις αποφασίσει να πεθάνεις ή να ζήσεις» (Συν 8).

«Ήρθα από τη θάλασσα. Δραπετεύσαμε από τη θάλασσα. Είναι μια πολύ κακή ταινία στο μυαλό μου. Και... Πολύ δύσκολη, πολύ κακή. [...] Μην... Είναι πολύ κακό. Πρέπει να είσαι πολύ, πολύ δυνατός. [...] Είναι πολύ δύσκολο (μιλάει έντονα). Κάτι, ίσως για πρώτη φορά, συνέβη στη ζωή. [...] ίσως είμαι νεκρή. Ίσως, μέχρι τώρα είμαι (να ήμουν) νεκρή» (Συν 10).

Ακόμη, μερικά από τα προβλήματα που αντιμετώπισαν στη διαδρομή ήταν το κρύο, η απουσία φαγητού, νερού και στέγης και οι επακόλουθες αρρώστιες (Συν 3, Συν 7, Συν 8). Μάλιστα, κάποιες ανέφεραν ότι αναγκάστηκαν να διαμείνουν σε θάμνους (Συν 7, Συν 8). Ενδεικτικά:

«Είναι ένα δύσκολο πράγμα. Πρέπει να περπατάτε πολλές πολλές ώρες την ημέρα, τη νύχτα. Και εκεί πρέπει να μείνετε σε κάποιο μέρος σαν... στη γη ή στη ζούγκλα. Και ο καθένας έχει λίγο νερό και λίγο φαγητό, αλλά ίσως τελειώσει. Θυμάμαι, για παράδειγμα, είμαστε πέντε μέρες, δεν έχουμε τίποτα για να πιούμε και να φάμε και στη συμμορία μου... [...] Και είχαμε τρία παιδιά ανάμεσά μας. Είναι κάτω των 10 ετών. Και πέντε μέρες δεν είχαμε τίποτα και τα παιδιά έκλαιγαν, θυμάμαι. Είναι πολύ άσχημες αναμνήσεις για μένα εκείνη την εποχή. Και πήγαμε και βρήκαμε μερικά σταφύλια. Βρήκαμε μερικά σταφύλια και τα πήραμε για τα παιδιά, μόνο για να τα ποτίσουμε (να πιουνε) και να τους δώσουμε γλυκό φαγητό. Το θυμάμαι αυτό» (Συν 7).

«Και μετά από πέντε φορές αρρώστησα. Είναι πολύ άσχημα. Έχω πολλές αλλεργίες εξαιτίας της ζούγκλας, εξαιτίας της... ξέρετε. Είναι πολύ βρώμικα ο δρόμος και πρέπει να περπατάς. Είσαι κουρασμένη. Έχει πολλά, πολλά κουνούπια και άλλα τέτοια. Και πηγαίνω στο δρόμο για δύο μήνες και μετά ήρθε ο χειμώνας. Ο χειμώνας είναι πολύ κρύα περίοδος για τη μετακίνηση από την Τουρκία στην Ευρώπη» (Συν 3).

«Επειδή ήμασταν στο δάσος και κάποιοι άνθρωποι πέθαναν. Μια κυρία έχασε δύο παιδιά. Μια άλλη κυρία έχασε ένα παιδί. Και εμείς εξακολουθούσαμε να πηγαίνουμε στη βάρκα» (Συν 8).

Τα ευρήματα επιβεβαιώνονται και από έρευνα της Διεθνούς Αμνηστίας (2018), σύμφωνα με την οποία γυναίκες πρόσφυγες αναγκάζονται να περάσουν

αρκετές νύχτες στην ύπαιθρο χωρίς φαγητό και νερό, όταν οι κακές καιρικές συνθήκες δεν επιτρέπουν την επιβίβασή τους στα πλεούμενα.

Σύμφωνα με άλλη έρευνα, πολλές γυναίκες πρόσφυγες δέχονται επαναπροωθήσεις από τις Ελληνικές ακτοφυλακές (Das & Rani, 2024). Ορισμένες συμμετέχουσες στην παρούσα έρευνα εστιάζουν στον έντονο φόβο που ένιωθαν (Συν 3, Συν 5) και άλλες στις επανειλημμένες προσπάθειες (και στον κίνδυνο που καθεμιά συνεπάγεται) που αναγκάστηκαν να κάνουν εξαιτίας των επαναπροωθήσεων (pushbacks) από τις Ελληνικές αρχές (Συν 7, Συν 8). Ενδεικτικά:

«Φοβόμουν ότι μπορεί να κολλήσουμε με κάποιο τρόπο, ότι δεν μπορούμε να έρθουμε εδώ. Φοβόμουν ότι θα μπορούσαμε, η αστυνομία μας συνέλαβε και θα επιστρέφαμε στην (χώρα)» (Συν 5).

«Οι διακρίσεις, το να σας στέλνουν πίσω και να σας εγκαταλείπουν στη θάλασσα. Ξέρετε, όταν η ελληνική ακτοφυλακή... Όταν σε βρίσκουν στη θάλασσα, συνήθως όταν έχεις ήδη φτάσει στα νερά της Ελλάδας, σε βάζουν πίσω στη βάρκα σου χωρίς μηχανή και σε εγκαταλείπουν εκεί. Αυτή ήταν η μεγαλύτερη... η μεγαλύτερη, μεγαλύτερη, μεγαλύτερη πρόκληση. Συνέβη μια φορά και μου πήρε έξι μήνες μέχρι να μπορέσω να ξαναπροσπαθήσω [...] Η μηχανή, πάντα την παίρνουν και την βουτάνε στη θάλασσα. Σε βρήκαν στη θάλασσα. Παίρνουν τα τηλέφωνα σου, παίρνουν τα χρήματά σου, σου γδύνουν, γδύνουν τα παιδιά σου, παίρνουν τις πάνες τους και τα πάντα, για χρήματα, για τηλέφωνα και όλα αυτά και μετά σου αφήνουν στη λαστιχένια βάρκα και μετά φεύγουν πάλι (μιλάει έντονα)» (Συν 8).

Οι γυναίκες πρόσφυγες επιβαρύνονται ακόμη περισσότερο κατά την μετακίνησή τους προς την χώρα προορισμού καθώς διατηρούν τον παραδοσιακό τους ρόλο φροντίζοντας άλλα μέλη της οικογένειας, συμπεριλαμβανομένων παιδιών (Jiménez-Lasserrotte et al., 2024; Yazid & Natania, 2017). Αυτές οι προκλήσεις αποτυπώνονται έντονα και στα λεγόμενα των συνεντευξιαζόμενων που είναι μητέρες (Συν 5, Συν 8):

«Το πρόβλημα ήταν ότι φοβόμουν τον γιο μου (για τον γιο μου), όχι εμένα» (Συν 5).

«Έτσι φοβόμουν αυτό. Δεν ήταν εύκολο, ήταν δύσκολο. Φοβόμουν μόνο για τους γιους μου. Φοβόμουν μόνο ότι θα πάθουν κακό από κάτι.» (Συν 5).

«Διακρίσεις, «το μωρό σου κλαίει, θα έρθει η αστυνομία», ξέρεις. Πολλές προκλήσεις. Δεν είναι εύκολο. Δεν είναι εύκολο. Ναι...» (Συν 8)

Συγχρόνως, καθώς τα κράτη αυστηροποιούν τους συνοριακούς ελέγχους και επιβάλλουν περιορισμούς οι πρόσφυγες, λόγω της απελπισίας τους, μπορεί να στραφούν σε επικίνδυνες διαδρομές μέσω δικτύων διακινητών (UNHCR, 2016β). Η υφιστάμενη βιβλιογραφία ενισχύεται και από κάποιες συνεντευξιαζόμενες (Συν 3, Συν 5, Συν 7, Συν 8) οι οποίες χρησιμοποίησαν κυκλώματα διακινητών προκειμένου να φτάσουν στην Ελλάδα:

«Υπάρχουν λαθρέμποροι. Κοίτα, υπάρχουν άνθρωποι που ασχολούνται με την εμπορία ανθρώπων. Βασικά σας λένε ότι είναι λαθρέμποροι. Σου παίρνουν χρήματα και μετά σε περνούν από τα σύνορα. Και είναι σαν, ας πούμε, μαφίες. Οι κυβερνήσεις τους ψάχνουν. Αλλά κάνουν και αυτά τα πράγματα παράνομα. Έτσι παίρνουν χρήματα από εσάς για να σας «δαγκώσουν» και να σας περάσουν από τα σύνορα» (Συν 3).

«Αλλά δυστυχώς, επιστρέφουμε στους λαθρέμπορους (γελώντας) επειδή δεν έχουμε πουθενά αλλού να πάμε. Οπότε επιστρέφετε στους λαθρέμπορους... και θα σας πει αν έχετε χρήματα θα πάτε με το επόμενο κομβόι αν δεν έχετε χρήματα είναι δικό σας πρόβλημα. Οπότε σχεδιάζεις και όταν μπορείς να το ξανακάνεις, σε βάζουν στο επόμενο κομβόι και πας πάλι» (Συν 8).

Όπως επισημαίνει μια άλλη έρευνα, οι γυναίκες πολλές φορές αναγκάζονται σε συναλλακτικό σεξ με τους διακινητές τους προκειμένου να πληρώσουν για το πέρασμά τους στην χώρα υποδοχής (Freedman, 2016).

Ορισμένες συνεντευξιαζόμενες αναφέρθηκαν σε εμπειρίες έμφυλης βίας (Συν 3, Συν 7, Συν 8) και κακοποίησης (Συν 10) κατά τη διάρκεια του ταξιδιού. Συγκεκριμένα:

«Έχουμε μεγάλη πιθανότητα βιασμού, κακοποίησης γυναικών και τα πάντα. Δολοφονίες γυναικών.» (Συν 3).

«Αλλά ίσως ...όλοι σου είπαν ότι είναι μια ψεύτικη ιστορία. Πρέπει να κρατήσεις τον εαυτό σου, γιατί πολλές, πολλές γυναίκες... στον δρόμο, είναι...παραβιάζονται. Πολλές, πολλές γυναίκες και κορίτσια βιάζονται στο δρόμο. Αυτό σημαίνει βιασμός. Πολλές, πολλές (μιλάει έντονα). Δεν μπορείς να ξέρεις (από ποιον). Επειδή είναι μια ζούγκλα. Γιατί δε λέμε στους ανθρώπους, τίποτα. Αν είναι ένας άντρας που σου κρατά το στόμα σου κλειστό, δεν μπορείς να κάνεις τίποτα. Ίσως σωματικά να είσαι πολύ

δυνατή, αλλά εκείνη τη στιγμή φοβάστε, εκείνη τη στιγμή αναστατώνεστε, εκείνη τη στιγμή μπερδεύεστε για το τι συμβαίνει τώρα» (Συν 7).

«Ξέρετε, δεν είναι εύκολο (γελώντας). Κάποιοι άνδρες, βλέπουν, «α, έχεις παιδιά, θέλω να σε βοηθήσω», οπότε θέλουν να σε αναγκάσουν να κοιμηθείς μαζί τους» (Συν 8).

«Όχι, είναι πολύ άσχημα. Πολύ, πολύ δύσκολο. [...] Εγώ φταίω, ο σταυρός μου, ναι. Μου είπαν, «είναι χριστιανή, είναι σατανάς, είναι σατανάς. Έχει ένα σκύλο, ο σκύλος της είναι βρώμικος. Είναι σατανάς, βάλτε την στο νερό» (κλαίει έντονα). Εγώ φταίω. Ω Θεέ μου. Με χτύπησαν και προσπάθησαν να βάλουν το σκυλί μου στο νερό (κλαίει έντονα)» (Συν 10).

Τα παραπάνω ευρήματα επιβεβαιώνονται και από άλλες έρευνες που φανερώνουν ότι οι γυναίκες πρόσφυγες υφίστανται βία, κακοποιήσεις, εκμετάλλευση και σεξουαλική παρενόχληση σε κάθε στάδιο του ταξιδιού τους προς και μέσα στην Ευρώπη (Amnesty International, 2016; UNHCR, 2016β).

Για μία συνεντευξιαζόμενη (Συν 10), η διαδρομή φάνηκε να είναι τόσο τραυματική που δεν μπορούσε να μοιραστεί πολλά για αυτήν:

«Πολύ δύσκολα, στο δρόμο πολύ άσχημα, πολύ άσχημα, πολύ άσχημα, πολύ άσχημα στο δρόμο. Έχω πολύ δύσκολη εμπειρία. Τι συνέβη πριν... μερικές φορές στη ζωή μας έχουμε μια δύσκολη εμπειρία, αλλά μερικές φορές μια εμπειρία είναι πολύ διαφορετική και διαφορετική δύσκολη, διαφορετική τρελή εμπειρία. [...] Δεν μπορώ να καταλάβω τι ακριβώς συνέβη» (Συν10).

Οι πρόσφυγες, ανεξαρτήτως φύλου, αντιμετωπίζουν σημαντικό κίνδυνο αναφορικά με την ψυχική τους υγεία, λόγω των τραυματικών συνθηκών από τις οποίες διέφυγαν και των τραυματικών εμπειριών που βίωσαν κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους. Με την άφιξή τους στην χώρα υποδοχής, είναι συχνό να βιώνουν συναισθήματα θλίψης και μοναξιάς (Strijk et al., 2011, όπως αναφέρεται στο Οικονόμου, 2022). Η απώλεια των γνώριμων κοινωνικών δικτύων ενδέχεται να οδηγήσει σε ψυχολογική επιβάρυνση και αύξηση του άγχους, ιδιαίτερα όταν υπάρχει απομάκρυνση από την οικογένεια (Elsaas, 1992, όπως αναφέρεται στο Βουλγαρίδου & Μαρινάκη, 2018).

Αρκετές συνεντευξιαζόμενες επικεντρώθηκαν στο αίσθημα μοναξιάς ως συνέπεια της μετανάστευσης λόγω της απουσίας του οικογενειακού/φιλικού δικτύου (Συν 2, Συν 3, Συν 7, Συν 8, Συν 10). Ενδεικτικά:

«Και επίσης δεν έχω οικογένεια, δεν έχω φίλους, νιώθω μόνη (...) δεν έχω κανέναν (κλαίει)» (Συν 10).

«Σκέφτεσαι ότι τώρα σπουδάζεις στη χώρα σου. Είσαι ελεύθερος. Ίσως έχεις μια δουλειά και έχεις πολλούς φίλους, έχεις πολλές αναμνήσεις στην πόλη. Έχεις μια γιαγιά, έχεις ένα χωριό για να ταξιδέψεις ή στιδήποτε άλλο. Ένα βράδυ πρέπει να αφήσετε τα πάντα και να φύγετε (μιλώντας έντονα). Αυτό είναι πολύ δύσκολο.[...] Μερικές φορές μου λείπει η οικογένειά μου ή καταλαβαίνω, για παράδειγμα, έχουμε ένα πρόβλημα στην οικογένεια. Έχω τρελαθεί, αλλά δεν μπορώ να κάνω τίποτα» (Συν 7).

Παράλληλα, κάποιες από τις συνεντευξιαζόμενες δήλωσαν ότι νιώθουν πιο αδύναμες (Συν 10) ή ότι έχουν χειρότερη διάθεση μετά την μετανάστευση (Συν 1, Συν 8). Ενδεικτικά:

«Δεν ξέρω τι να κάνω. Πριν μπορούσα να κάνω μερικές φορές την τεχνική του διαλογισμού, αλλά τώρα δεν μπορώ. Δεν μπορώ. Είναι πολύ δύσκολο για μένα. Πέντε λεπτά, ούτε πέντε λεπτά πριν είμαι πολύ πιο δυνατό κορίτσι. Τώρα δεν είμαι τόσο δυνατή. Δεν είμαι τόσο δυνατή τώρα. Καταλαβαίνω ότι δεν μπορώ να κάνω τίποτα. [...] Συνεχίζω με ζόρι, με γιατρό, με φάρμακα, με νοσοκομείο, νοσοκόμα» (Συν 10).

«Άλλαξα... Όχι... όχι ο άνθρωπος στο όνειρό μου. Αισθάνομαι σαν να πηγαίνω προς τα κάτω, όχι σαν να βρίσκομαι σε υψηλά επίπεδα. [...] Αισθάνομαι σαν (να έχω) λίγη κατάθλιψη. Όπως σας είπα ότι η ατμόσφαιρα δεν είναι θετική. Δεν βρήκατε...δουλειά και ξέρετε ότι η δουλειά δεν είναι μόνο για τα χρήματα, αλλά για την προσωπικότητά σας να είστε καλός άνθρωπος για να δεχτείτε νέες δεξιότητες και αυτό» (Συν 1).

«Δεν μου αρέσει η αλλαγή.[...] Δεν είμαι τόσο ευτυχισμένη όσο ήμουν και (μιλώντας με θλίψη)... Είμαι πάντα κουρασμένη και έτσι δεν είμαι πραγματικά χαρούμενη με την αλλαγή. Θα έλεγα ότι ο χαρακτήρας έχει... δεν είναι καλός. Τώρα αναστατώνομαι εύκολα. Γι' αυτό λέω ότι ο χαρακτήρας δεν έχει αλλάξει με καλό τρόπο» (Συν 8).

Ωστόσο, παρά τις αντιξοότητες οι πρόσφυγες ενδέχεται να αναπτύξουν ανθεκτικότητα, με την έννοια της σταθερότητας και της διατήρησης θετικών χαρακτηριστικών που προϋπήρχαν στο άτομο. Ταυτόχρονα, οι πρόσφυγες μπορούν

να αναπτυχθούν θετικά, ανακαλύπτοντας νέα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς τους. Παρά τις δυσκολίες, ενδέχεται να αισθάνονται ανανέωση αλλά και να αναθεωρήσουν τις αξίες και τις στάσεις τους (Paradopoulos, 2001, όπως αναφέρεται στο Παπαδόπουλος, 2019). Αυτά τα ευρήματα είναι σύμφωνα και με άλλες έρευνες (Cadena-Camargo et al., 2019; Denzongra, 2020 ; Almakhamreh, 2020, as cited in Alhalawani & Al-Serhan, 2024).

Και στην παρούσα έρευνα, ορισμένες γυναίκες ανέφεραν θετικές αλλαγές και συναισθήματα ως αντίκτυπο της μετανάστευσης. Συγκεκριμένα, κάποιες (Συν 7, 10) μίλησαν για αίσθημα ηρεμίας και ασφάλειας (Συν 8, Συν 10) και αυτοπεποίθηση αφότου έφτασαν στην Ελλάδα:

«Και... Πριν από αυτό, αν κάποιος μου έλεγε κάτι, τσακωνόμουν. Τώρα είμαι τόσο ήρεμη, τόσο χαλαρή» (Συν 7).

«Αν έχω μια κουλτούρα (μιλάει για την Ελλάδα), αν έχω μια κανονική κουλτούρα, μια καλή κουλτούρα, μια ειρηνική κουλτούρα, μια ήρεμη κουλτούρα, μπορώ να ζήσω σε ένα μικρό σπίτι αλλά με ηρεμία» (Συν 10).

«Και δεν χρειάζεται να ανησυχώ «όλα τα παιδιά μου είναι κάτω, ίσως κάποιος τα απαγάγει». Όχι, δεν χρειάζεται να ανησυχώ πια γι' αυτό. Ναι» (Συν 8).

«Εδώ νιώθω ασφάλεια. Εδώ,(κανείς) ποτέ δεν μπορεί να σπρώξει τις γυναίκες. (κανείς) Ποτέ δεν μπορεί να κάνει κάτι πολύ κακό στις γυναίκες. Αν οι γυναίκες, φωνάζει «έλα», πολλοί αστυνομικοί έρχονται. Είναι πολύ καλό. Είναι πολύ καλό. Στη χώρα μου, δεν είναι έτσι, αν μια γυναίκα έχει πρόβλημα, αν έρθει η αστυνομία, παίρνουν τη γυναίκα. Ποτέ δεν ρωτάτε τι φταίει. Χωρίς να ρωτάς. Χωρίς τίποτα. Εντάξει, αυτός ο άντρας είναι αληθινός(έχει δίκιο). Για τη γυναίκα, γιατί, γιατί; Γιατί εδώ; Ανάποδο. Εδώ είναι ανάποδο. Είναι πολύ σημαντικό για μένα» (Συν 10).

Σύμφωνα και με άλλη έρευνα, γυναίκες μετανάστριες μετά την άφιξή τους στην χώρα υποδοχής, παρά τις φρικτές εμπειρίες τους, εκδηλώνουν βαθιά εσωτερική δύναμη. Συγκεκριμένα, νιώθουν ευτυχία, αισιοδοξία και ασφάλεια καθώς κατάφεραν να ξεκινήσουν μια νέα ζωή (Jiménez-Lasserrotte et al., 2024).

Σε συμφωνία με αυτά τις παρατηρήσεις, αρκετές συνεντευξιαζόμενες φαίνεται ότι νιώθουν ευτυχισμένες στην Ελλάδα και απολαμβάνουν τη ζωή τους εδώ (Συν 2, Συν 3, Συν 4, Συν 5, Συν 6, Συν 7, Συν 9, Συν 10). Ενδεικτικά:

«Εδώ οι άνθρωποι βγαίνουν έξω, νοιάζονται για τον εαυτό τους, νοιάζονται για την υγεία τους. Δεν υπάρχει η ηλικία για να κάνεις πλάκα. Έτσι δεν υπάρχει ηλικία για να είσαι ευτυχισμένος. Στην (χώρα) είμαι 36 ετών. Στην (χώρα) είμαι μεγάλη. Αισθάνομαι ότι είμαι μεγάλη. Ήμουν στην (χώρα) ήμουν μικρό παιδί. Εδώ είμαι εξωστρεφής με τους ανθρώπους, μπορώ να αλληλεπιδράσω μαζί τους, μπορώ να μιλήσω αγγλικά. Μπορώ να βγω έξω. Υπάρχουν πολλά μέρη εδώ για να πάω να διασκεδάσω σε αυτά τα μέρη. Κήποι, πολλοί κήποι, πολλά μέρη για να επισκεφτείς. Έτσι, με κάνει να αλλάζω. Με κάνει πιο ευτυχισμένη. Πραγματικά, πραγματικά, είμαι πιο ευτυχισμένη [...] Ήμουν ντροπαλή. Έγινα εξωστρεφής. Γίνομαι, όχι, γίνεται, εδώ γίνομαι πιο υγιής (Γελάει χαρούμενα) [...] Αλλά εδώ αισθάνομαι ότι, όχι, απολαμβάνω τη ζωή» (Συν 5).

«Το σχέδιό μου τώρα είναι να απολαύσω τη ζωή μου εδώ, υποθέτω. Απολαμβάνω τη ζωή μου εδώ, στην (χώρα) δεν μου αρέσει η κουλτούρα, οπότε ήμουν ευτυχής που ήρθα στην Ελλάδα. (Διευκρινιστική ερώτηση: Τι δεν σου αρέσει;) Επειδή είναι στενόμυαλοι και δεν μου αρέσει η (χώρα), μου αρέσει η Ελλάδα εδώ» (Συν 9).

«Νομίζω ότι εγώ, είμαι πολύ χαρούμενη γιατί εδώ, εγώ, μπορώ να πάω σχολείο, μπορώ να πάω να μάθω, μπορώ να πάω να δουλέψω, μπορώ να μάθω την ελληνική γλώσσα, μπορώ να μάθω τον ελληνικό πολιτισμό, μπορώ να μάθω την ελληνική ιστορία, να μελετήσω πολλά πράγματα, αλλά πρέπει να μάθω. Όλα είναι έτοιμα για μια καλή ζωή, νομίζω» (Συν 10).

«Εδώ έχω περισσότερη αυτοπεποίθηση γιατί κανείς δεν με κρίνει εδώ. Δεν ενδιαφέρονται για μένα. Όλοι οι άνθρωποι δεν ενδιαφέρονται για μένα. Απλά μου αρέσει αυτό. Γιατί στην (χώρα) πάντα... Τους αρέσει να κρίνουν τους ανθρώπους, αν νομίζουν ότι δεν τους αρέσει, θα πουν κάτι κακό» (Συν 2).

«Ναι, νομίζω ότι μου αρέσει εδώ γιατί μπορώ να είμαι ο εαυτός μου. (Διευκρινιστική ερώτηση: Με ποιον τρόπο;) Επειδή στην (χώρα), αν ζούμε σε ένα μικρό χωριό, ο γείτονάς σου θα σε γνωρίζει. Όπως, ξέρεις, δεν είναι ασφαλές. Δεν μπορώ να φορέσω κάτι που θέλω. Οπότε, ναι, σχετικά με τη θρησκεία, θα ενδιαφερθούν για τη θρησκεία σου, αλλά εδώ δεν ενδιαφέρεται ο ένας για τον άλλον, οπότε μπορώ να είμαι ο εαυτός μου, αυτός είναι ο εαυτός μου και «έι, αυτή είμαι...» δεν ξέρω» (Συν 4).

4.3 Εμπόδια στην ένταξη

Η ανάλυση των δεδομένων ανέδειξε τέσσερις βασικούς κωδικούς αναφορικά με τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες μετανάστριες στην ένταξή τους: συνθήκες στα camps, γλωσσικά εμπόδια, εμπόδια στην εργασία και κοινωνικά και πολιτισμικά εμπόδια. Οι τρεις πρώτοι κωδικοί έχουν ήδη υποστηριχθεί βιβλιογραφικά στο θεωρητικό μέρος ενώ τα κοινωνικά και πολιτισμικά εμπόδια χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης.

Συγκεκριμένα, αναφορικά με την υποδοχή των γυναικών στην χώρα έγιναν αναφορές για τις επισφαλείς συνθήκες που επικρατούν στα camps (Συν 3, Συν 5, Συν 8, Συν 10). Αρχικά, έγιναν αναφορές για υπερπληρότητα στα camps (Συν 3, Συν 5, Συν 8). Ενδεικτικά:

«Πρώτα απ' όλα, το πιο απάνθρωπο στρατόπεδο που μας τοποθέτησαν. Φτάσαμε στο νησί της Λέσβου, και εκεί ήταν το μεγαλύτερο camp της Ελλάδας, η Μόρια. Την εποχή που φτάσαμε στη Μόρια, είχε τον μεγαλύτερο πληθυσμό που είχε ποτέ. Στο τέλος του 2019 με 2020, μέχρι να καεί, η χωρητικότητα του ίδιου του στρατοπέδου θα μπορούσε να είναι για 5.000 άτομα, αλλά υπήρχαν 24.000 άνθρωποι. Αυτό περιλαμβάνει πολλές εθνικότητες, ανθρώπους από την Αφρική, από αραβικές χώρες, Ιρανούς, Αφγανούς και οικογένειες, ξέρετε, παιδιά, ανύπαντρους άνδρες.[...] Ζούσες έξω. Δεν είχαμε άλλη επιλογή» (Συν 3).

Οι συνεντευξιαζόμενες αναφέρουν ότι ζουν σε στενάχωρους χώρους, συχνά σε σκηνές ή προκατασκευασμένα καταλύματα, ή ακόμη και σε εξωτερικούς χώρους, με περιορισμένη πρόσβαση σε καθαρό νερό, τροφή, υγειονομική περίθαλψη και εκπαιδευτικές ευκαιρίες. Η κατανομή αγαθών γίνεται συνήθως μέσω οργανωμένων μηχανισμών, αλλά συχνά επικρατεί ανισότητα, καθυστερήσεις και έλλειψη προσαρμοσμένων λύσεων για ευάλωτες ομάδες, όπως παιδιά, ηλικιωμένοι και άτομα με αναπηρίες.

Η έλλειψη προσωπικού χώρου και η αίσθηση αβεβαιότητας δημιουργούν ψυχολογική πίεση, ενώ οι κοινωνικές εντάσεις είναι συνεχείς και οξείες λόγω της μακροχρόνιας παραμονής σε τέτοιες συνθήκες. Παράλληλα, η εξάρτηση από την ανθρωπιστική βοήθεια περιορίζει την αυτονομία των ατόμων, καθιστώντας δύσκολη την ένταξή τους στην ευρύτερη κοινωνία. Ενδεικτικά:

«Μπορούσαμε να δούμε τις εγκαταστάσεις, είναι σαν φυλακή φυσικά. Πρέπει να περιμένεις για φαγητό μέχρι τις πέντε το απόγευμα. Έχεις παιδιά που κλαίνε, χρειάζονται γάλα, χρειάζονται πάνες, χρειάζονται φάρμακα και δεν μπορείς να κάνεις τίποτα γι' αυτό» (Συν 8).

«Τα παιδιά, χρειάζονταν σχολείο, χρειάζονταν νοσοκομείο. Έχω ένα αυτιστικό παιδί. Δεν υπήρχε τίποτα στη Λέρο. Η Λέρος ήταν φυλακή (πιο σοβαρή). Ξέρετε, στις 8 μ.μ. αρχίζουν να τους καλούν όλους (εννοεί με το όνομά τους), [...] για να σιγουρευτείς ότι όλοι είναι στο κοντέινερ τους. Ήταν φυλακή, καταλαβαίνεις; Έτσι έπρεπε να μας μεταφέρουν γιατί κατηγοριοποιούσαν τους ανθρώπους» (Συν 8).

«Κάθε πρωί πήγαινα να κάνω ντους. Είναι πολύ κρύο, είναι πολύ κρύο και είναι χειμώνας» (Συν 10).

Έγιναν πολλές αναφορές στις κακές συνθήκες υγιεινής που επικρατούν στα camps με αποτέλεσμα ορισμένοι άνθρωποι να αρρωσταίνουν (Συν 8, Συν 10). Ακόμη, παρατηρείται έλλειψη συστηματικού ελέγχου σχετικά με την κατάσταση της υγείας των ατόμων, γεγονός που οδηγεί σε αδυναμία εντοπισμού περιπτώσεων ασθένειας ή θανάτου (Συν 8) ενώ παράλληλα παρουσιάστηκε και η δυσκολία πρόσβασης σε νοσοκομεία από τα camps. Ενδεικτικά:

«Επειδή είχα ένα πρόβλημα εκεί (στο camp), είχα μια αρρώστια πάλι, πυρετό πολύ πολύ πάνω. Δεν καταλαβαίνω τι συνέβη» (Συν 10).

«Δεν θα ευχόμουν ποτέ αυτό το μέρος για κανέναν, γιατί ακόμα και κάποιοι άνθρωποι που είναι πολύ άρρωστοι στα κοντέινερ τους, κανείς δεν ξέρει αν είναι νεκροί ή αν είναι ακόμα ζωντανοί ή αν πήγαν στο νοσοκομείο, κανείς δεν ξέρει. Εσύ είσαι εκεί. Αν ελέγχουν κάθε μήνα και δεν ανοίγεις (την πόρτα), δεν τη σπάνε για να δουν (χτυπάει θυμωμένη το χέρι της στο τραπέζι)... μέχρι τους τρεις μήνες, τότε πρέπει να αποφασίσουν, αυτός ο άνθρωπος δεν είναι πια εδώ. [...] Δηλαδή αν είσαι πολύ άρρωστος και δεν μπορείς να πας στη διοίκηση ή έστω να το πεις σε κανέναν, θα πεθάνεις εκεί μέσα και θα σαπίσεις εκεί μέσα και κανείς δεν θα το ξέρει» (Συν 8).

«Πρέπει να πας από τις 5 το πρωί στα (πόλη)... δύο ώρες, δύο ώρες από τον camp στο νοσοκομείο και πρέπει να πας με όλα σου τα παιδιά. Δεν δουλεύεις, πρέπει να πληρώσεις το μεταφορικό σου μέσο για να πας και να γυρίσεις. Ευτυχώς που μιλάω Αγγλικά γιατί θυμάμαι να λέω στο γιατρό αν μπορώ να εισαχθώ στο νοσοκομείο. Γιατί για να έρθω εδώ σήμερα ξυπνάω πέντε το πρωί και δεν υπάρχει καμία εγγύηση ότι

μετά τις 4 το απόγευμα μπορώ να βρω λεωφορείο για τη Φιλιπιάδα και μετά να επιστρέψω» (Συν 8).

Επαναλαμβανόμενα και με ένταση επίσης αναφέρονται στις συνθήκες βίας και απουσίας ασφάλειας που επικρατούν στους καταυλισμούς, με μεγάλο κίνδυνο έκθεσης σε έμφυλη βία. Σχετικές εμπειρίες περιγράφονται ως εξής:

«Μέσα σε αυτόν τον καταυλισμό υπήρχε τόση βία που δεν έχουμε καμία ασφάλεια και ζούμε σε μια σκηνή. Όπως όταν οι άνθρωποι τσακώνονται μεταξύ τους και πετάνε πέτρες, κυριολεκτικά πέφτουν πάνω στη σκηνή μας. [...] Υπήρχαν πολλοί καβγάδες μέσα στον καταυλισμό. [...] Έλλειψη ασφάλειας, θα έλεγα, και μια μεγαλύτερη εικόνα, γιατί ποιος μπορεί να ελέγξει 24.000 ανθρώπους σε ένα μικρό μέρος χωρίς αρκετές εγκαταστάσεις, ενώ δεν έχουν καν τα δικαιώματα να κάνουν άλλα πράγματα. Όπως δεν έχουν μόρφωση, δεν έχουν δουλειά, απλά είναι κολλημένοι στο camp. Έτσι οι άνθρωποι αγρίεψαν. Από την άλλη πλευρά, θα έλεγα ότι ήταν... και πολιτισμικό σοκ γι' αυτούς επίσης και το τραύμα και όλα... ήταν ένα μείγμα πραγμάτων για τις συμπεριφορές τους. Δεν είναι δικαιολογία για να ξεκινήσουν καυγάδες αλλά για το λόγο ότι κάποιος από αυτούς που είδα με τα μάτια μου ήταν σαν κάποιος από αυτούς να μεθούσαν τόσο πολύ που δεν ήξεραν τι να κάνουν και δεν υπήρχε όριο για τίποτα» (Συν 3).

«[...] ή ακόμα και ο διαχωρισμός, όπως αν έχουν 50 κοντέινερ, το ένα τμήμα θα πρέπει να είναι μόνο για τις γυναίκες και το άλλο τμήμα θα πρέπει να είναι μόνο για τους άνδρες, έτσι ώστε να μπορούν να έχουν όρια, καταλαβαίνετε. Υπάρχουν περιπτώσεις βιασμών στους καταυλισμούς. Εδώ θα πρέπει να προστατεύονται οι άνθρωποι, καταλαβαίνετε, και το επόμενο πράγμα που βλέπετε είναι ότι έρχεται η αστυνομία: «γου, γου, γου» (ο ήχος της αστυνομίας), «Τι συνέβη;» Κάποιος βίασε μια 16χρονη. Πως; Υπάρχει ασφάλεια παντού. Καταλαβαίνετε;» (Συν 8)

«Μετά, ναι, είχα κάποιο πρόβλημα με τους πρόσφυγες, με τους πρόσφυγες. Αλλά είναι καλά, τίποτα σπουδαίο. Λίγο δύσκολο, αλλά τελείωσε. Με χτύπησαν στο... χτύπησαν δύο... την περασμένη εβδομάδα.[...] ένα πρωί είμαι στο μπάνιο, κάνω ένα ντους, πολύ γρήγορα γιατί κάνει πολύ κρύο. Τότε εγώ, από πίσω, θέλει να με πάρουν από πίσω. Δραπετεύω, και φωνάζω, αλλά μου κάνει πολύ... το πίσω μέρος είχε αίμα (δείχνει την πλάτη της), τίποτα άλλο, αλλά λίγο τα ρούχα μου είναι έτσι, αλλά οι άνθρωποι έρχονται αστυνομία έρχονται και τον πήραν [...] Φωνάζω, ξέφυγα. Τότε η

αστυνομία τον ρώτησε, «γιατί το έκανες αυτό;» [...] Μετά η αστυνομία είπε «Τι θέλετε να κάνετε;». Εγώ είπα τίποτα. Τους συγχωρώ, δεν πειράζει. Γιατί τίποτα, λίγο αίμα και τέλος. Γιατί δεν θέλω να έχω πρόβλημα» (Συν 10).

Αναφορικά με την παρούσα κατάστασή τους και εξετάζοντας την πρόσβασή τους στους βασικούς τομείς ένταξης, οι συνεντευξιαζόμενες ανέδειξαν ως κύρια προβλήματα τα γλωσσικά εμπόδια, τα εμπόδια στην εργασία αλλά και τα κοινωνικά και πολιτισμικά εμπόδια.

Ξεκινώντας με την γλώσσα, για όλες τις συνεντευξιαζόμενες φαίνεται να αποτελεί εμπόδιο όχι μόνο στην ένταξή τους, αλλά και στην αλληλεπίδραση και εξωτερίκευση σκέψεων, αιτημάτων και προσδοκιών (Συν 1, Συν 2, Συν 3, Συν 4, Συν 5, Συν 6, Συν 7, Συν 8, Συν 9, Συν 10). Χαρακτηριστικές αναφορές είναι οι εξής:

«Ίσως το πρόβλημά μου είναι μόνο η γλώσσα. Επειδή... Δεν ξέρω να μιλάω ελληνικά, ακόμα και εγώ... μαθαίνω πολύ σκληρά Ελληνικά αλλά είναι πραγματικά δύσκολο.[...] Αλλά γενικά μιλάω Αγγλικά, οπότε αν συναντήσω κάποιον στην Ελλάδα και δεν μιλάει Αγγλικά είναι πραγματικά δύσκολο» (Συν 4).

«Δεν υπάρχει (εννοεί κάποια δυσκολία)... μόνο η γλώσσα. Μόνο η γλώσσα. Είναι δύσκολο να μάθω από εσάς. [...] Είναι λίγο δύσκολο γιατί μπορώ να μιλήσω αγγλικά και όλοι οι άνθρωποι που μιλούν αγγλικά. Έτσι, αλλά θέλω να... όταν μιλάς τη γλώσσα των άλλων μπορείς να καταλάβεις το μυαλό τους. Έτσι δεν είναι δύσκολο για μένα. Είναι εύκολο. Και η γλώσσα είναι δύσκολο να μάθεις. Αλλά αλληλεπιδρώ με τους ανθρώπους, με τα αγγλικά. Οπότε είναι λίγο» (Συν 5).

«Αλλά (αν) δεν είναι από την Ελλάδα μόνο θέλει για γλώσσα, να ξέρω γλώσσα και...[...]Για... Αλλά όταν μιλάω μαζί, λίγο ο κόσμος, όχι πολύ, δεν καταλαβαίνει για μένα, γιατί εγώ δεν ξέρω (να μιλάει Ελληνικά)» (Συν 6).

«Είναι πιο δύσκολο για όσους δεν μιλούν αγγλικά. Όταν έπρεπε να πάω στο ΚΕΔΑΣΥ[...] Πήγα. Όταν ο κύριος άκουσε ότι μιλάω αγγλικά, είπε «α, ωραία». Και κάπως έτσι, ο γιος μου μπόρεσε να αξιολογηθεί και κάναμε όλες τις διαδικασίες όπως μου έδωσαν οδηγίες και μπορέσαμε να τελειώσουμε κάτι. Αν δεν μιλάτε αγγλικά, δεν μπορούν να κάνουν τίποτα για εσάς. Όταν πήγα στο σχολείο για την εγγραφή, δεν μιλούσαν αγγλικά. Αλλά όταν κοιτάζουν το έγγραφο ΚΕΔΑΣΥ, είναι στα ελληνικά. [...] Αν δεν μιλάτε αγγλικά, είναι πιο περίπλοκο» (Συν 8).

«Τα Ελληνικά μου δεν είναι τόσο καλά. Αν ξέρω πολύ καλά ελληνικά, μπορώ να σπουδάσω. Αλλά αυτό είναι το μεγάλο μου πρόβλημα, δεν ξέρω πολύ καλά ελληνικά. [...]γιατί χωρίς γλώσσα, χωρίς μάθημα, είναι πολύ πολύ δύσκολο. Δεν μπορώ να μιλήσω, δεν μπορώ να εξηγήσω τα συναισθήματά μου, δεν μπορώ να βρω μια καλύτερη δουλειά, δεν μπορώ να καταλάβω. Είναι πολύ σημαντικό» (Συν 10).

«Διότι ως πρόσφυγες ή μετανάστες, το πρώτο πράγμα που χρειάζεσαι είναι υποστήριξη με τη γλώσσα [...] Θα έλεγα ότι είναι πιο δύσκολο να κάνεις έξι χρόνια πανεπιστήμιο και λύκειο, γιατί αν μου δώσουν δύο χρόνια εντατικά ελληνικά, είμαι άνθρωπος, θα τα μάθω. Αλλά δεν το κάνουν. Αντ' αυτού σου δίνουν έξι χρόνια να πηγαίνεις κάθε μέρα σχολείο σαν έφηβος, απογευματινό σχολείο, δηλαδή δουλεύεις και μετά πας σχολείο» (Συν 3).

Σύμφωνα με τις καταθέσεις των συνεντευξιαζόμενων, στον εργασιακό τομέα ένταξης εντοπίζονται διάφορα εμπόδια. Αρκετές από τις συνεντευξιαζόμενες αντιμετωπίζουν εμπόδια στην εύρεση εργασίας (Συν 1, Συν 5, Συν 6, Συν 7, Συν 8, Συν 10). Ορισμένες επισημαίνουν ότι η δυσκολία αυτή οφείλεται είτε στην ευθύνη της φροντίδας των παιδιών (Συν 1, Συν 8), η οποία περιορίζει τις δυνατότητες απασχόλησης, είτε εξαιτίας περιοριστικών στάσεων από μέρους των συζύγων τους (Συν 5, Συν 6).

«Ναι, μέχρι τώρα έψαχνα για δουλειά και δεν βρήκα κάτι. Αυτή είναι μια δυσκολία για δύο λόγους. Ο πρώτος λόγος είναι ότι έχω μια μικρή κόρη και θέλω να απολαύσω λίγο χρόνο μαζί της. Επίσης η δουλειά εδώ είναι δύσκολη για μια μαμά, για τη μητέρα, γιατί υπάρχει δυσκολία στα ωράρια. Εγώ... Πηγαίνω στο σχολείο με την κόρη μου το πρωί και πρέπει να τη πάρω από το σχολείο. Και αυτό είναι μια δυσκολία να βρω μια δουλειά που να ταιριάζει με αυτές τις ώρες. Και ξέρετε μερικές φορές υπάρχει κάποια μέρα ρεπό εδώ χωρίς λόγο, κάποιος δάσκαλος δεν πήγε στο σχολείο με κάποιο λόγο, έτσι αυτό το σχολείο είναι κλειστό και είναι δύσκολο για μια μητέρα να... κάθε φορά να πρέπει να πάρει ρεπό, αυτό είναι ένα πρόβλημα. Και αν δεν είχες κάποιον συγγενή εδώ, όπως μητέρα ή πατέρα να σε βοηθήσει, να αφήσεις το παιδί, είναι μεγάλο πρόβλημα» (Συν 1).

«Είχα κάποιες πολύ καλές προτάσεις για δουλειά, αλλά τα παιδιά, τα αγόρια πρέπει να είναι στο σχολείο στις 8.15. Υπήρχε μια δουλειά στο αεροδρόμιο. Μου εξέδωσαν ακόμη και ένα πάσο, σαν πάσο ασφαλείας. Αλλά δεν μπορούσα να τα καταφέρω από

την (περιοχή) 8.15. να είμαι στο αεροδρόμιο στη δουλειά στις εννιά κάθε μέρα. Δεν τα κατάφερα. Και μετά η μπέμπι σίτερ, όπου πρέπει να αφήσεις τα παιδιά σου, όταν πληρώνεις για τρία παιδιά, είναι σχεδόν ο μηνιαίος μισθός σου στη δουλειά (γέλια). Βλέπετε;» (Συν 8)

«Αλλά δεν υπάρχει κατάλληλη δουλειά για μένα. Ο σύζυγός μου μου είπε να μην δουλεύω στην κουζίνα, να μην δουλεύω στην καθαριότητα, να μην δουλεύω. Θέλω να δουλέψω σε... Δεν ξέρω, αλλά δεν είμαι καλή στο καθάρισμα και στο να πιάνω κάτι τέτοιο» (Συν 5).

«Όταν βρήκα δουλειά, ο άνδρας μου λέει δεν δουλεύω (να μην δουλέψω). [...] Ο άντρας μου μου λέει «εγώ μόνο να δουλεύω. Και εσύ και παιδιά όταν θέλει λεφτά πες το για (σε) μένα και εγώ να δωσει για (σε) σένα»» (Συν 6).

Επιπλέον, πολλές από τις συνεντευξιαζόμενες βιώνουν επαγγελματική υποβάθμιση, καθώς συχνά δεν αναγνωρίζονται τα πτυχία και τα προσόντα τους. Χαρακτηριστικά αναφέρθηκε:

«Αυτό είναι άλλο ένα ρατσιστικό πράγμα, γιατί υποτίθεται ότι πρέπει να πάω στο πανεπιστήμιο. Αλλά δεν αναγνωρίζουν τα πτυχία μου. [...] Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να πας πολύ πίσω για να σπουδάσεις ξανά» (Συν 3).

«Τελείωσα το πανεπιστήμιο στη χώρα μου και είμαι ιατρικός μηχανικός. Αλλά δεν μπορώ να δώσω το πτυχίο μου ή κάτι άλλο για να συνεχίσω το μάστερ εδώ και ξεκινάω εδώ από το λύκειο» (Συν 7).

«Κάνεις μια καλύτερη καριέρα στη χώρα σου και εδώ δεν είχες τίποτα» (Συν 1)

Παράλληλα, εκείνες που εργάζονται ή εργάστηκαν κάποια στιγμή στην Ελλάδα αντιμετωπίζουν πλήθος επαγγελματικών προκλήσεων, όπως χαμηλές απολαβές (Συν 2, Συν 3), ανασφάλιστη ή μερικώς ανασφάλιστη εργασία (Συν 4, 10), υπερωρίες (Συν 2, Συν 4, Συν 7, Συν 9, Συν 10), αυξημένες εργασιακές ευθύνες (Συν 3, Συν 4, Συν 10), καθώς και συναισθηματική επιβάρυνση λόγω της εκτέλεσης καθηκόντων για τα οποία δεν διαθέτουν την απαραίτητη εκπαίδευση (Συν 3, Συν 4, Συν 9). Χαρακτηριστικές είναι οι εξής αναφορές:

«Είναι πολύ χαμηλά για μένα (ο μισθός). Αν δω άλλους ανθρώπους, η δική μου είναι πολύ χαμηλή [...], είναι πολύ χαμηλά για μένα» (Συν 2).

«Είμαι εντάξει (με την εργασία της) επειδή μπορώ να επιβιώσω με τα χρήματα, με το ζόρι» (Συν 3).

«Δεν πλήρωναν για τη βίζα. Πριν μου έδιναν απλά ένα γράμμα ότι αυτή είναι η δουλειά μου. Έτσι μπορώ να πάω σε άλλο νησί με αεροπλάνο» (Συν 4).

«Η δουλειά μου είναι πάνω από την ώρα. [...] Εννοώ, υπερωρίες, γιατί μερικές φορές δεν μπορώ να ξεκουραστώ. Πραγματικά η ξεκούραση είναι... Ξεκουράζομαι τη νύχτα. Μέχρι τις 10, ίσως 10.30 ή 11 (δουλεύει), μπορώ να ξεκουραστώ εκείνη την ώρα. [...] Τελειώνω στις 10.30 ή στις 11 (το βράδυ). (Διευκρινιστική ερώτηση: Τι ώρα αρχίζεις να δουλεύεις;) Από τις 8 μέχρι τις 4 περίπου. Και μετά ξεκουράζομαι. Και μετά αρχίζω πάλι από τις 7.30 το βράδυ. Το βράδυ εννοώ. Ναι [...] είμαι πολύ κουρασμένη εκεί» (Συν 2).

«Από... Τη Δευτέρα έχω δουλειά 6 (το πρωί) μέχρι την Κυριακή το απόγευμα, [...] κάθε μέρα» (Συν 9).

«Πριν από αυτή (τη δουλειά), δούλευα ως διερμηνέας. Η ίδια δουλειά αλλά σε διαφορετική ΜΚΟ. Αλλά με λίγο περισσότερες ευθύνες. Οπότε θα κάναμε και κάποια κοινωνική εργασία, αλλά εργασία σε υποθέσεις» (Συν 3).

«Επειδή μένω εκεί μαζί τους, οπότε ξυπνάω και στις 6.45 για να φτιάξω το πρωινό μου. Και μετά τα ετοιμάζω όλα. Η δουλειά μου δεν είναι μόνο να φροντίζω τη γιαγιά και τον παππού. Καθαρίζω επίσης το σπίτι, πηγαίνω στο σούπερ μάρκετ, μαγειρεύω, καθαρίζω το σπίτι και τα πάντα» (Συν 4).

«Νομίζω ότι όλοι γνωρίζουν για το άτομο Alzheimer πόσο δύσκολο είναι. [...] Έχει Αλτσχάιμερ (ο εργοδότης), αλλά η οικογένεια την εμπιστεύεται. Ας πούμε ότι μαγειρεύω κάτι, όπως κοτόπουλο. Δεν θέλει να φάει. Και τότε η κόρη της τηλεφωνεί και της λέει, η (όνομα) δεν μου έδωσε φαγητό. Τι μπορώ να πω; Το έδωσα ήδη, αλλά δεν θέλει να φάει. Αν ήταν νήπιο θα της το έδινα έτσι (με το ζόρι) αλλά είναι μεγάλη πώς μπορώ να το κάνω; επίσης για το ντους, το χειμώνα δεν θέλει να κάνει ντους περισσότερο από ένα μήνα (μια φορά το μήνα), και η κόρη με πιέζει, με πιέζει όπως «hey πρέπει να της δώσεις ένα ντους», πώς μπορώ; αν είναι παιδί θα τη βάλω στο ντους και θα κάνω ένα ντους αλλά είναι μεγάλη. Και τι μπορώ να κάνω; Αισθάνομαι αγχωμένη. Νομίζω ότι έχασα πολλά από τα μαλλιά μου. Μπορείτε να δείτε ότι είμαι φαλακρή τώρα» (Συν 4).

«Ξέρετε, κάποια προβλήματα όπως να φροντίζω τα μωρά που γεννιούνται (νεογέννητα), γιατί εγώ δεν έχω φροντίσει ποτέ μωρά που γεννιούνται. Απλά προσέχω, καθαρίζω, αλλά δεν ξέρω για το μωρό που γεννιέται» (Συν 9).

Οι συνεντευξιαζόμενες φάνηκε να αντιμετωπίζουν στερεότυπα και προκαταλήψεις σχετικά με τον ρόλο τους, ενώ οι πολιτισμικές διαφορές συχνά ενισχύουν την απομόνωση και την αίσθηση του αποκλεισμού κατά την ενταξιακή τους πορεία στην ελληνική κοινωνία.

Ειδικότερα, αρκετές συνεντευξιαζόμενες (Συν 1, Συν 3, Συν 7, Συν 8, Συν 10) δήλωσαν ότι δυσκολεύονται να οικοδομήσουν έναν νέο κοινωνικό κύκλο στην Ελλάδα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρθηκε:

«Γνωρίζω πολλά άτομα, αλλά δεν πηγαίνω... σε κάποια μέρη μαζί τους. Μόνο μια επιφανειακή γνώση» (Συν 1).

«Δεν μπορείς να συνδεθείς εύκολα με τους ανθρώπους ή όχι. Δεν μπορείς να βρεις ένα φίλο ή όχι» (Συν 7).

«Γνωρίζω πολλούς ανθρώπους, αλλά δεν έχω κάποιον στενό φίλο. Πολλοί άνθρωποι που γνωρίζω. Κανείς δεν είναι πραγματικά κοντινός» (Συν 3).

«Αλλά στην πορεία όλοι έχουν απομακρυνθεί από την Ελλάδα (άλλοι μετανάστες) ή (γέλια)... δεν είναι πια φίλοι, γιατί όταν μετακομίζουν, αλλάζουν επαφές και ξέρεις» (Συν 8).

Η απουσία κοινωνικού δικτύου για μία μονογονέα συνεντευξιαζόμενη συνεπάγεται την έλλειψη υποστήριξης, όπως αποτυπώνεται στην εξής μαρτυρία:

«Επειδή είμαι μονογονέας, δεν έχω αρκετή υποστήριξη, όπως φίλους και οικονομική υποστήριξη και όλα αυτά» (Συν 8).

Ενώ για μία άλλη συνεντευξιαζόμενη, η απουσία μεταναστευτικού φιλικού δικτύου στάθηκε εμπόδιο στην πρόσβασή της σε πληροφορίες.

«Δεν είχα πολλούς φίλους για να επικοινωνήσω, πολλά πράγματα, έψαχνα να βρω το αποτέλεσμα και την απάντηση. Αυτό είναι... Όταν ήθελα να μάθω κάτι, υπάρχει... Όλα τα άτομα εδώ είναι πολίτες, όχι σαν εμένα. Οπότε... Όταν ψάχνω κάτι όπως τα σχολεία για τους ηλικιωμένους ή για τα άτομα που δεν ζουν εδώ στην Ελλάδα, δυσκολεύομαι γιατί όταν ρωτάω έναν Έλληνα, πηγαίνει κανονικά στο σχολείο και δεν ξέρει πληροφορίες για το πώς έρχονται τα άτομα από άλλες χώρες, ποιες είναι οι ανάγκες τους» (Συν 1).

Και άλλη έρευνα, συμφωνεί με τα ευρήματα της παρούσας και έχει αναδείξει την απουσία κοινωνικού δικτύου και κοινωνικής υποστήριξης ως επιβαρυντικό

παράγοντα στην ένταξη των γυναικών μεταναστριών αλλά και στην πρόσβασή τους σε πόρους και γνώσεις (Crawford et al., 2023).

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την έρευνα των Crawford et al. (2023), οι γυναίκες μετανάστριες βιώνουν αυξημένο κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού λόγω ρατσισμού και διακρίσεων αναφορικά με την εμφάνιση, τη γλώσσα, τη θρησκεία αλλά και την προφορά τους. Συγχρόνως, συχνός είναι και ο συστημικός ρατσισμός από εργοδότες, σχολεία και δημόσιους χώρους.

Από τις συνεντεύξεις διαφαίνεται ότι η πλειονότητα των συνεντευξιζόμενων (Συν 2, Συν 3, Συν 4, Συν 5, Συν 6, Συν 7, Συν 8, Συν 9) έχει βιώσει ρατσιστικές συμπεριφορές και διακρίσεις στην Ελλάδα. Ενδεικτικά:

«Λουπόν, άλλα προβλήματα, δυσκολίες όταν μόλις ήρθατε; Ναι, είναι το πιο δύσκολο πρόβλημα που μπορεί να αντιμετωπίσει ο καθένας, ακόμα και εσύ, στη Λέσβο είναι ο εθνικισμός των ανθρώπων, ο οποίος καταλήγει σε φασιστικό πρόσωπο. Γιατί δεν τους αρέσει κανένας άλλος εκτός από τον εαυτό τους [...] Η δικαιολογία τους ήταν ότι δεν θέλουμε πρόσφυγες γιατί οι πρόσφυγες μας κλέβουν και κάνουν... Ξέρεις, μας παίρνουν τις δουλειές μας και τέτοια πράγματα» (Συν 3)

«Από το νόμο, έχω κάθε δικαίωμα, όπως ένας Έλληνας πολίτης. Αλλά πρακτικά, δεν το καταλαβαίνω. Για παράδειγμα, [...] πήγα στην εθνική τράπεζα και ήθελα να μου ανοίξουν ένα λογαριασμό. Μου άνοιξαν τον λογαριασμό χωρίς να μου εξηγήσουν τι είδους λογαριασμό μου άνοιγαν. Απλώς άνοιξαν έναν λογαριασμό. Και στο τέλος έκαναν τα πάντα. Η γυναίκα, μου είπε ότι δεν μπορείτε να χρησιμοποιήσετε το e-banking. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορείτε να μεταφέρετε χρήματα σε άλλους. Κανείς δεν μπορεί να σας μεταφέρει χρήματα. Τη ρώτησα γιατί και μου είπε ότι είστε από το (χώρα). Και είπα «ποια άλλη χώρα περιλαμβάνει;» και μου είπε Λίβανο, Συρία, Παλαιστίνη. Κι εγώ είπα: «Και η Ουκρανία;» κι εκείνη είπε: «Όχι»» (Συν 3).

«Μου είπε (ένας περαστικός) κάτι σαν «ching chong ching chong» (Γελώντας νευρικά) σε εμένα. Θέλω να πω όπως ε, δεν είμαι Κινέζα ακόμα και ...εντάξει είμαι Ασιάτισσα αλλά δεν είναι όλοι οι Ασιάτες Κινέζοι. Επίσης, πήγαινα στο σούπερ μάρκετ και κάποιος με χτύπησε έτσι (στο σώμα) και μου είπε ότι «ching chong ching chong» (Γελώντας νευρικά) όλα αυτά, πολύ ρατσιστής σε εμένα.[...] Και είπα «γιατί;» Και μου είπε (γελώντας) έι, «τα μάτια σου είναι τόσο μικρά»» (Συν 4).

«Έχω... τέσσερις διαφορετικές εμπειρίες για τη δουλειά εδώ, για παράδειγμα. Μερικές φορές βλέπω κάποιον να κάνει ρατσιστικές ενέργειες για τους, όχι ακριβώς για τους πρόσφυγες, για τους ξένους ανθρώπους. Και μερικές φορές, για παράδειγμα, μιλάω για το μισθό. Για παράδειγμα, κάποιος ιδιοκτήτης σκέφτεται, δεν είμαι Ελληνίδα, δεν ξέρω τους κανόνες της δουλειάς ή κάτι άλλο. Και αν πω όχι, ξέρω ότι κάτι είναι αυτό, «Αυτό είναι για σένα αρκετό γιατί δεν είσαι Ελληνίδα»» (Συν 7).

«Αλλά μερικές φορές έχει να κάνει με το ότι είμαι (χώρα) ή κάτι άλλο. Είναι πολύ δύσκολο...γιατί όταν οι άνθρωποι καταλαβαίνουν ότι είμαι (χώρα), μερικές φορές για κάτι είναι πολύ δύσκολο για μένα. Σας είπα, για παράδειγμα, για το ενοίκιο, για κάποιο μέρος για τη δουλειά ή δεν ξέρω» (Συν 7).

Μερικές συνεντευξιαζόμενες (Συν 4, Συν 5, Συν 6, Συν 7, Συν 9) επισήμαναν ιδιαίτερα τα πολιτισμικά εμπόδια λέγοντας ότι παίζουν σημαντικό ρόλο στην καθημερινότητά τους και στην ικανότητά τους να ενταχθούν πλήρως στην ελληνική κοινωνία. Οι διαφορές στη θρησκεία, τις παραδόσεις και τις κοινωνικές πρακτικές αποτέλεσαν σημαντικούς παράγοντες που επηρέασαν την προσαρμογή τους στην καινούργια χώρα. Για παράδειγμα, η Συν 5 αναφέρει τον φόβο που ένιωσε λόγω των θρησκευτικών διαφορών: «Είμαι μουσουλμάνα. Ζούσα σε μουσουλμανική χώρα, (εδώ είναι) χριστιανική χώρα. Έτσι φοβόμουν πώς θα με αντιμετωπίσουν». Η ίδια συνεντευξιαζόμενη συνεχίζει λέγοντας ότι τα πολιτισμικά εμπόδια σχετίζονται με τις παραδόσεις και τις διαφορετικές κοινωνικές πρακτικές: «Δεν έχω τις ίδιες παραδόσεις, οπότε φοβόμουν τι θα κάνω εδώ, ποιες είναι οι παραδόσεις εδώ, δεν ξέρω».

Ακόμη, μερικές συνεντευξιαζόμενες (Συν 4, Συν 6, Συν 7) αναφέρθηκαν σε θρησκευτικές διακρίσεις. Ενδεικτικά:

«Όλοι με ρώτησαν, «Ω, είσαι μουσουλμάνα;» Είπα, για παράδειγμα, «όχι, όχι τώρα». Μου λένε: «Εντάξει, λοιπόν, τι έχεις; Σε τι πιστεύεις;» Για παράδειγμα, είπα ότι δεν θέλω να απαντήσω. «Γιατί δεν θέλεις να απαντήσεις;» Είναι σαν να πρόκειται για αστείο. Αλλά είναι πολύ δύσκολο. Πρέπει να απαντάτε σε όλα κάθε φορά. Είναι πολύ δύσκολο» (Συν 7).

«Και μαντίλα... Όταν κάποιος είδα (είδε) εμένα στο καλοκαίρι, «Α, εσύ... δεν είναι ζεστό; Γιατί φοράς μαντίλα;» Α, τι να κάνω, τι να σου πω;, καταλαβαίνεις;. Εμείς είναι (είμαστε) μουσουλμάνοι και αυτό είναι για τι (τους) μουσουλμάνοι είναι μαντίλα.

«Γιατί εσύ δεν είναι ζεστό;». Όχι, δεν είναι ζεστό. Για τα παιδιά, για το μεγάλο, όλα είναι έτσι» (Συν 6).

Ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες/ριες και πρόσφυγες στην Ευρώπη ανεξαρτήτως φύλου είναι οι θρησκευτικές διακρίσεις (Eurobarometer Report on Discrimination, 2008, όπως αναφέρεται στο Μαρμάνη, 2018). Οι μουσουλμάνοι/ες μετανάστες/ριες συχνά νιώθουν ότι οι Έλληνες/ίδες δεν σέβονται επαρκώς τη θρησκεία τους και τις παραδόσεις τους. Συνεπώς, δυσκολεύονται να διατηρήσουν τη θρησκευτική και κατ' επέκταση την εθνική τους ταυτότητα σε ένα χριστιανικό περιβάλλον (Κέντρο Συμπαράστασης Παλινοστούτων Μεταναστών, 2007, όπως αναφέρεται στο Μαρμάνη, 2018).

Ένα ακόμη στοιχείο που προέκυψε κατά τη διάρκεια της έρευνας είναι οι διατροφικές και κλιματολογικές διαφορές που μπορεί να οδηγήσουν σε πολιτισμικό σοκ. Η Συν 9 ανέφερε: *«Επειδή στη χώρα μου δεν υπάρχει χειμώνας, οπότε κάνει πολύ κρύο εδώ και... πολιτισμικό σοκ. Μόνο ο χειμώνας και το φαγητό, ξέρετε, επειδή εμείς τρώμε πικάντικα και εδώ τρώμε κάποιο απλό φαγητό».*

Η Συν 6 επίσης αναφέρει μια πρακτική πλευρά των πολιτισμικών διαφορών, επισημαίνοντας ότι λόγω των θρησκευτικών της περιορισμών, δεν μπορεί να καταναλώσει χοιρινό: *«Πρόσεχα τη φαγητό λίγο, γιατί όταν έχεις χοιρινό, δεν μπορώ να φάω».*

Μερικές συνεντευξιαζόμενες (Συν 4, Συν 7, Συν 10) περιέγραψαν εμπειρίες φόβου και σεξουαλικής παρενόχλησης που ενδέχεται να αποτελούν σημαντικό εμπόδιο στην ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία. Ενδεικτικά:

«Τα cat-calling... Πάντα με πιέζουν. Όπως αν θέλει να... όπως, «hey, hey salaam alaikum» και...σχεδόν, δεν ξέρω από που μπορούν να μιλήσουν (στη γλώσσα της) όπως να πουν «γεια» και «πώς είσαι» και αν δεν με νοιάζει όπως, απλά πάω, θα περπατήσουν πίσω μου και θα θέλουν τον αριθμό μου, αλλά αν δεν δώσω τον αριθμό μου θα θυμώσουν λίγο. Έτσι, πάντα έλεγα ότι «λυπάμαι πολύ, είμαι παντρεμένη (γελώντας), ήρθα εδώ εξαιτίας του συζύγου μου». Νομίζω ότι είναι μια απλή απάντηση αλλά θα καταλάβουν. Ξέρω ότι αυτό είναι λίγο επικίνδυνο για τα κορίτσια. Επειδή θα σε πιέζουν σαν, «hey, hey» κάθε φορά» (Συν 4).

«Όταν μένω σε έναν ξενώνα της (ΜΚΟ) στην (περιοχή), ένας (άνδρας ομοεθνής της) με ακολουθεί από το camp, ακολουθεί τον αριθμό μου. «Α, ναι, ναι. Αν βγεις έξω,

ξέρω πού είσαι» «Για ποιο λόγο; Ποιος είσαι εσύ; Δεν είσαι το αγόρι μου, δεν είσαι ο αδερφός μου. Σε ξέρω από το camp» «Όχι, όχι, νομίζεις ότι μπορείς να μου ξεφύγεις», για ποιο λόγο; Ήταν τρελό» (Συν 10).

Μάλιστα, σύμφωνα με άλλη έρευνα, οι γυναίκες πρόσφυγες είναι πιο εκτεθειμένες σε σεξουαλική βία στις χώρες υποδοχής σε σχέση με τον γενικό πληθυσμό των γυναικών που ζουν σε αυτές τις χώρες (Cayre et al., 2024).

4.4 Πηγές ενδυνάμωσης/υποστήριξης

Όπως αναδείχθηκε από τα λεγόμενα των συνεντευξιαζόμενων, οι πηγές κοινωνικής υποστήριξης για εκείνες στην Ελλάδα, εκτός από κάποιες κρατικές υπηρεσίες είναι οι μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) που παρέχουν εκπαίδευση, ψυχοκοινωνική και επαγγελματική βοήθεια. Σημαντικό ρόλο παίζουν επίσης οι κοινότητες διασποράς, που προσφέρουν αλληλεγγύη και πληροφόρηση, και κάποιες εθελοντικές ή εκκλησιαστικές πρωτοβουλίες που συμβάλλουν στην κάλυψη ειδικών αναγκών.

Σε όλες τις χώρες, η δημιουργία «κοινοτήτων» συνιστά το βασικό μέσο υποκατάστασης των κοινωνικών δικτύων, που έχουν χαθεί με την μετανάστευση. Κάθε μειονοτική ομάδα τείνει να συγκροτεί ένα τέτοιο σύστημα που έχει χαρακτηριστεί ως το «ουσιώδες πλέγμα», (matrix), με το οποίο αντιστέκεται στη νέα χαοτική για αυτούς πραγματικότητα (Elsaas, 1992, όπως αναφέρεται στο Βουλγαρίδου & Μαρινάκη, 2018).

Αρχικά, η συγκρότηση «κοινοτήτων» αποτελεί βασικό τρόπο αντικατάστασης των κοινωνικών δικτύων που χάθηκαν λόγω της μετανάστευσης και βοηθά στην διαχείριση της νέας πραγματικότητας στη χώρα υποδοχής (Elsaas, 1992, όπως αναφέρεται στο Βουλγαρίδου & Μαρινάκη, 2018). Η κοινωνική υποστήριξη και δικτύωση στη χώρα υποδοχής ενισχύουν την «ανθεκτικότητα» των μεταναστών/τριών (Walsh, 2012, όπως αναφέρεται στο Βουλγαρίδου & Μαρινάκη, 2018) ενώ προάγουν τη σωματική και ψυχική υγεία αλλά και την ευημερία (Mahajan et al., 2021). Με βάση άλλη μελέτη, παρά τα μεγάλα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι μετανάστριες στην πορεία τους προς την ευημερία, παρουσιάζουν ανθεκτικότητα και δύναμη καθώς αλληλεπιδρούν με άλλα άτομα σε διάφορα επίπεδα (MacDonnell et al., 2012).

Συνήθως, υποστηρικτικό δίκτυο για τους μετανάστες/τριες συνιστά η κοινότητα ομοεθνών, η οποία φέρει κοινές αξίες και λειτουργεί καθοδηγητικά και αλληλοϋποστηρικτικά (Βουλγαρίδου, 2012). Ορισμένες από τις συμμετέχουσες στην έρευνα (Συν 2, Συν 3, Συν 4, Συν 5, Συν 6, Συν 7, Συν 8, Συν 9) ανέφεραν ότι έχουν φίλους ομοεθνείς τους στην Ελλάδα που τις βοηθούν. Ενδεικτικά:

«(Μένω) στο σπίτι κάποιου που είναι (χώρα καταγωγής) και με βοήθησε μόνο για να μείνω και να κοιμηθώ στο σπίτι του» (Συν 7).

«Αλλά έχω φίλους εδώ (παρόλο που δεν έχει την οικογένειά της). [...] Με βοηθούν, με βοηθούν πολύ να μην αισθάνομαι μόνη» (Συν 2).

«Αλλά υπάρχει και η κυρία όπου μένω, είναι από την (χώρα). [...] Έτσι, όταν ήμουν στο camp, ήταν αυτή που έβαλε το όνομά μου, τα ονόματα των παιδιών στο συμβόλαιο του σπιτιού και για να το επισημοποιήσει πριν φύγω από το camp, ήταν αυτή που μίλησε στους δικηγόρους και είπε ότι το παιδί χρειάζεται επείγουσα ιατρική περίθαλψη και όλα αυτά και όταν βγήκαμε από το camp, κατευθείαν στο σπίτι της και μου έδωσε ένα δωμάτιο, ξέρεις. [...] Βοηθάει με το φαγητό στο σπίτι. Ναι, μερικές φορές» (Συν 8).

«Δεν έχω κάποια οργάνωση εδώ, μόνο οργανώσεις της πόλης. [...] Η πόλη μου είναι το (πόλη καταγωγής). [...] Μόνο αυτή την κοινότητα έχω (με ομοεθνείς). [...] Απλά συναντιόμαστε αν έχουμε μια εκδήλωση όπως βγαίνουμε όλοι μαζί, μερικές φορές πηγαίνουμε στα Μετέωρα, μερικές φορές πηγαίνουμε στα Καλάβρυτα, απλά για εκδρομές» (Συν 4).

Οι κοινωνικές εκδηλώσεις με ομοεθνείς τους και οι θρησκευτικές εκδηλώσεις διαδραματίζουν καίριο ρόλο στις ζωές των γυναικών καθώς αυξάνεται η αλληλεπίδρασή τους με άλλα άτομα, δημιουργείται αίσθημα ευημερίας και ενισχύεται η διατήρηση της κουλτούρας τους (McMichael & Manderson, 2004).

Ορισμένες γυναίκες (Συν 5, Συν 8, Συν 10) αντλούν δύναμη μέσω της παρουσίας άλλων προσφύγων και της αλληλεπίδρασής τους με αυτούς.

«Αλλά ανακάλυψα ότι υπάρχουν πολλοί μουσουλμάνοι εδώ, πολλά τζαμιά. Έτσι μπορώ να προσεύχομαι, έτσι μπορώ να κάνω τις προσευχές μου εδώ. Οπότε είναι εντάξει» (Συν 5).

«Και επίσης δεν έχω οικογένεια, δεν έχω φίλους, νιώθω μόνη. Απλά μπορώ να μιλήσω με κάποιους... πρόσφυγες [...] Αφού βλέπω άλλες γυναίκες πρόσφυγες, αφού

καταλαβαίνω, ω, δεν είμαι μόνο εγώ. Πολλοί άνθρωποι σαν εμένα. Πολλοί άνθρωποι από κάποια (άλλη) χώρα, ναι» (Συν 10).

Σύμφωνα με έρευνα, τα κοινωνικά δίκτυα στη χώρα υποδοχής ενισχύουν την αυτοπεποίθηση των γυναικών, τις ενθαρρύνουν να αναλάβουν τα ηνία της ζωής τους και τις βοηθούν στην πορεία ανεξαρτητοποίησης. Μέσω της συναναστροφής με άλλες γυναίκες πρόσφυγες αποκτούν πολύτιμες γνώσεις και ενεργούν σύμφωνα με την εμπειρία που τους μεταφέρουν (Mahajan et al., 2021).

Πολλές συνεντευξιζόμενες κατάφεραν να δημιουργήσουν σχέσεις με ανθρώπους από διαφορετικές χώρες ή/και θρησκείες (Συν 1, Συν 3, Συν 4, Συν 5, Συν 6, Συν 7, Συν 8, Συν 10). Ενδεικτικά:

«Από τότε που ήρθα στην Αθήνα, επειδή είναι πολύ πολυπολιτισμική [...] και βρήκα φίλους από όλο τον κόσμο» (Συν 3).

«Φίλη μου, έχει παιδιά στο σχολείο. Μπορεί να δω όταν πάει στο σχολείο, να δω τη φίλη μου μαζί παιδιά της και εγώ μαζί παιδιά μου. Μόνο έτσι.[...] Και δεν είναι μουσουλμάνοι...από την (χώρα) και το ξέρω είναι εδώ και είναι Χριστιανοί. Το είδα στο κούνια μαζί παιδιά και εγώ μιλάω πριν 7 χρόνια. Και τώρα είναι μαζί μου. Όταν θέλω κάτι μπορώ να μιλάω μαζί του, έτσι» (Συν 6).

Από τις αφηγήσεις τους επίσης διαφαίνεται ότι κάποιες γυναίκες ανέπτυξαν φιλίες και με τον γηγενή πληθυσμό (Συν 2, Συν 3, Συν 4, Συν 5, Συν 6, Συν 7) ενώ δύο (Συν 3, Συν 4) έχουν αναπτύξει και συντροφικές σχέσεις με άνδρες γηγενείς.

«Και μια από τις φίλες μου είναι μια Ελληνίδα φίλη, είναι γιατρός, θεία. Η θεία πολύ με βοηθάει εκείνη την ώρα, να έρθει μαζί μου στην Πάτρα και να μιλήσει στο δικαστήριο και τα πάντα για το, να δώσει νωρίτερα το ραντεβού» (Συν 7).

«Έκανα δύο καλούς φίλους. Δεν είναι στην Αθήνα. Μιλάμε μόνο στο τηλέφωνο μερικές φορές. Εντάξει, η (όνομα) ήρθε στην Αθήνα γύρω στον Ιούνιο. Και συναντηθήκαμε στην Πλατεία (όνομα)... Ήμασταν χαρούμενες που ξαναβρεθήκαμε. Οπότε, τα Γιάννενα είναι μακριά από εδώ. Και μερικές φορές μας πήγαινε από τα Γιάννενα, από το νοσοκομείο πίσω στο camp» (Συν 8).

Οι φιλίες ανάμεσα σε γυναίκες μετανάστριες και γηγενείς τους επιτρέπει να συμμετέχουν σε ευρύτερες συζητήσεις σχετικά με το φύλο, να επανεξετάσουν παρελθοντικές χειραφετικές εμπειρίες τους, να συνεργαστούν αλλά και να αντιληφθούν κριτικά την ύπαρξή τους στην κοινωνία (Erdem, 2016).

Όπως επιβεβαιώνουν και άλλες έρευνες (Hanley et al., 2018; Nannestad et al., 2008), τα ευρήματα φανερώνουν ότι οι συμμετέχουσες επεκτείνουν τις κοινωνικές του σχέσεις, δημιουργώντας φιλίες και με άτομα άλλων εθνικοτήτων. Αυτές οι φιλίες βοηθούν στη δόμηση κοινωνικών δικτύων δίνοντάς τους πρόσβαση σε διαφορετικές πληροφορίες, πόρους και ευκαιρίες (Hanley et al., 2018; McMichael & Manderson, 2004).

Επίσης, σύμφωνα με αντίστοιχες έρευνες, το κοινωνικό κεφάλαιο δεν αφορά μόνο τις αλληλεπιδράσεις πρόσωπο με πρόσωπο αλλά και σε διακρατικές σχέσεις που συνεχίζονται ακόμη και μετά τη μετανάστευση (McMichael & Manderson, 2004). Αρκετές συμμετέχουσες στην παρούσα έρευνα διατηρούν επαφή με οικεία τους πρόσωπα στην πατρίδα είτε τηλεφωνικά είτε μέσω διαδικτυακών πλατφορμών (Συν 1, Συν 2, Συν 4, Συν 5, Συν 7, Συν 8).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και το γεγονός ότι μία συνεντευξιαζόμενη αντλεί δύναμη από τους εργοδότες της, καθώς τους θεωρεί οικογένειά της:

«Και άλλοι άνθρωποι στη δουλειά μου, η πρώτη δουλειά μου, [...] μαζί μου πολύ καλά. Κάθε οικογένεια είναι ίδια. Με βοηθούν. Δεν ξέρουν τίποτα για μένα. [...] Με σέβονται. Με βοήθησαν σαν κόρη της, όπως με βοήθησε ο (εργοδότης) σαν κόρη του.[...] Ποτέ δεν τους ξεχνάω. Ποτέ δεν τους ξεχνάω γιατί στη δύσκολη στιγμή μου, στη δύσκολη στιγμή μου, χάνω τη χώρα μου, χάνω τα χρήματά μου, χάνω την οικογένειά μου, χάνω τα πάντα. Είμαι μία μεγάλη χαμένη στη ζωή μου. Με βοηθούν, με προστατεύουν. Δεν πληρώνω τίποτα. [...] Όπως η οικογένειά μου, με προστατεύουν [...] βλέπεις εδώ δεν είμαι κόρη της (αφεντικό) αλλά με αγαπάει χωρίς τίποτα. Δεν κάνω τίποτα σημαντικό για το σπίτι της. Απλά ζούμε μαζί. Δεν με ξέρει αλλά με αγαπάει, με σέβεται. Πόσο διαφορετικοί άνθρωποι, πόσο διαφορετική κουλτούρα, δεν μπορώ να καταλάβω» (Συν 10).

Ακόμη, η πνευματικότητα φαίνεται να συνιστά σημαντικό συστατικό της ανθεκτικότητας και μέσο για την προσαρμοστικότητα και την αντιμετώπιση του τραύματος (Farley, 2007; Jiménez-Lasserrotte et al., 2024) όπως επιβεβαιώνει και μία συμμετέχουσα:

«Κάθομαι, προσεύχομαι και μετά της μιλάω. Όταν είμαι λυπημένη, έρχομαι εδώ (στην εκκλησία), προσεύχομαι, και μετά είμαι πολύ, πολύ καλά. Τότε έξω έχει σαν μικρό αυλή, καθόμαστε εδώ, τότε αισθάνομαι καλά, γιατί πολύ καλά. Μου αρέσει αυτό [...]

Όσο πιο πολύ είμαι μόνη, τόσο πιο πολύ πηγαίνω στην εκκλησία. Πηγαίνω στην εκκλησία, κάθε εκκλησία είναι ανοιχτή. Κάθε μέρα, όλες οι εκκλησίες είναι ανοιχτές. Όλη την ημέρα, ο Θεός αγκαλιά ανοιχτά. Ο Θεός έχει αγκαλιά. Η πόρτα της εκκλησίας από το πρωί ανοιχτή. Ελάτε σε μένα, είστε λυπημένοι, ελάτε σε μένα. Νιώθεις θλίψη, έλα σε μένα. Ναι, έχω τον καλύτερο φίλο, την εκκλησία» (Συν 10).

Ο εθελοντισμός αναφέρθηκε από ορισμένες συμμετέχουσες (Συν 7, Συν 10) ως ένας τρόπος βελτίωσης της ψυχολογικής τους κατάστασης, καθώς τους παρέχει μια αίσθηση σκοπού και συνεισφοράς. Μια συμμετέχουσα επισήμανε ότι επιθυμεί να ασχοληθεί με τον εθελοντισμό, καθώς τον θεωρεί μέσο κοινωνικής ένταξης (Συν 1). Ενδεικτικά:

«Και εθελόντρια... Κάποιες οργανώσεις, βοηθούσαν ανθρώπους. Κι εγώ πάω να βοηθήσω. Γιατί όχι; Γιατί όχι; Επειδή έχω μια πολύ καλή εμπειρία. Πολλοί άνθρωποι με βοηθούν χωρίς τίποτα. Δεν πληρώνω τίποτα, απλά δέχομαι πολλή βοήθεια. Εντάξει, τώρα βοηθάω χωρίς χρήματα. Αισθάνομαι καλά. Ναι. επειδή... Πολλές, πολλές φορές πήρα πολλές βοήθειες χωρίς να πληρώσω τίποτα. Εντάξει, τώρα μου αρέσει να το κάνω αυτό. Αισθάνομαι πολύ καλά. Κάνω κάτι, εντάξει, χωρίς λεφτά. Λίγο διαφορετικό, αλλά είναι καλό» (Συν 10).

«Και επίσης να αυξήσετε τις πιθανότητες για... Να γίνεσαι εθελόντρια, στο σχολείο, να είσαι μέσα στην κοινωνία, να μην είσαι αποκλεισμένη, εθελοντισμός μέσα στην κοινωνία» (Συν 1).

Σύμφωνες με το παραπάνω εύρημα είναι και άλλες έρευνες. Μέσω εθελοντικών οργανώσεων εξασφαλίζεται η αλληλεπίδραση μεταξύ διαφορετικών εθνοτικών και κοινωνικών ομάδων και έτσι διευκολύνεται η ενσωμάτωσή τους (Giri 2002; Putnam 2000; Svendsen και Svendsen 2004; Varshney 2002; Warren 2001, as cited in Nannestad et al., 2008). Ταυτόχρονα, σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τους Jiménez-Lasserrotte et al. (2024) επισημαίνεται ότι η επιθυμία των μεταναστριών να στηρίξουν άλλους ανθρώπους συνιστά κίνητρο για βελτίωση. Η προσφορά βοήθειας σε άλλα άτομα, λειτουργεί ως θετικός μηχανισμός αντιμετώπιση δυσκολιών ενώ συμβάλλει στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας.

Ακόμη, από τα λεγόμενα των συνεντευξιαζόμενων φαίνεται ότι έχουν λάβει υποστήριξη από οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών (ΟΚΠ) και θεσμούς. Δύο από

τις συμμετέχουσες αναφέρθηκαν σε κρατικές παροχές που, όπως δήλωσαν, τις βοήθησαν σημαντικά. Συγκεκριμένα:

«Εντάξει, αυτό που θέλω αν είμαι άρρωστη μπορώ να πάω σε δωρεάν νοσοκομείο. Αν δεν έχω χρήματα για τα φάρμακά μου, μπορώ να πάρω φάρμακα. Πολλά είναι ακριβά, αλλά εγώ πληρώνω μόνο 2 ευρώ. Προστατεύω. Η κυβέρνηση προστατεύει τα φάρμακά μου» (Συν 10).

«Μεταφέρθηκα και σε ένα πρόγραμμα για το σπίτι, την ΕΣΤΙΑ. Γιατί είχαν μια οργάνωση που έδιναν στέγη σε πρόσφυγες. Σε ανύπαντρες γυναίκες, σε ΛΟΑΤΚΙ, σε οικογένειες... όπως οι πιο ευάλωτοι άνθρωποι. Ήταν με τη βοήθεια της UNHCR. Έτσι ήμουν τυχερή που μεταφέρθηκα σε ένα από τα σπίτια» (Συν 3).

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι ΟΚΠ καλούνται να καλύψουν το κενό που δημιουργεί η αδυναμία της κυβέρνησης να εφαρμόσει μια μεταναστευτική πολιτική ένταξης μεταναστών/προσφύγων, με αποτέλεσμα να διαχειρίζονται την πλειονότητα των υπηρεσιών που σχετίζονται με την ενσωμάτωσή τους (Baganos & Kouzachanis, 2022). Με βάση την έρευνα των Das & Rani (2024) σημαντικό ρόλο στην υποστήριξη και ενδυνάμωση των γυναικών προσφύγων παίζουν οι ΜΚΟ παρέχοντάς τους υπηρεσίες υγείας, ψυχολογική υποστήριξη και μαθήματα γλώσσας, ανάγκες τις οποίες το Ελληνικό κράτος αποτυγχάνει να καλύψει.

Οι γυναίκες αναφέρθηκαν σε παροχές και υποστήριξη που δέχτηκαν/δέχονται από οργανώσεις και υπηρεσίες, οι οποίες είχαν παίξει ή εξακολουθούν να παίζουν σημαντικό ρόλο στη βελτίωση της καθημερινότητάς τους. Ειδικότερα, αρκετές αναφέρθηκαν στην κάλυψη υλικών αναγκών (Συν 3, Συν 5, Συν 6, Συν 8, Συν 10), ορισμένες στην παροχή μαθημάτων γλώσσας και κατάρτισης (Συν 1, Συν 5, Συν 6, Συν 9, Συν 10) ενώ δύο (Συν 3, Συν 10) βρήκαν την ψυχολογική υποστήριξη που τους παρασχέθηκε ιδιαίτερα ωφέλιμη. Ενδεικτικά:

«Η (ΜΚΟ) βοήθησε. Πρώτα, μια οργάνωση, δεν θυμάμαι το όνομα, δεν ξέρω από πού, μετά μια εκκλησία μετά η (ΜΚΟ). Και επίσης εδώ (ΜΚΟ), με βοήθησαν πάρα πολύ. (Διευκρινιστική ερώτηση: Πώς σε βοήθησαν;) Σε όλα. Σχετικά με τη στέγη, τα μαθήματα, το φαγητό, τα πάντα. [...]Για τα πάντα. Για δουλειά, για μάθημα. Για τα πάντα. Όλη μου τη ζωή εδώ. Νέα ζωή (έντονα με χαρούμενο τόνο). Όλα από δω» (Συν 10).

«Υπάρχουν πολλές οργανώσεις που μπορούν να με βοηθήσουν όπως αυτή. Στην (χώρα καταγωγής) δεν βρήκαμε καμία από αυτές. Έτσι άλλαξε η ζωή μου.[...] Υπάρχει μια οργάνωση για ρούχα, υπάρχουν οργανώσεις τροφίμων όπως αυτή» (Συν 5).

«Αν χρειαστώ ψυχολόγο, μπορώ να βρω ψυχολόγο, χωρίς αμοιβή. Με βοήθησαν. Μιλώ πολλές φορές με ψυχολόγους» (Συν 10).

Δύο από τις συνεντευξιαζόμενες (Συν 8, Συν 10) αναφέρθηκαν ειδικά στη στήριξη που λαμβάνουν από κοινωνικούς/ές λειτουργούς, τόσο για τη διευκόλυνση της κοινωνικής δικτύωσης και τη διεκπεραίωση γραφειοκρατικών διαδικασιών, όσο και για την παροχή ψυχοκοινωνικής υποστήριξης.

«Η κοινωνική λειτουργός με βοήθησε πολύ να ενταχθώ. με το σχολείο, με τα ραντεβού στο νοσοκομείο και κάποιες διερμηνείες με την εύρεση εγγράφων... όταν χρειάστηκε να μεταφράσω τα έγγραφά μου, τα πάντα... ήταν πολύ εξυπηρετική και κάποια κουπόνια για σχολικά είδη όπως βιβλία και μολύβια, τον περασμένο χειμώνα πήρα... αυτό, αυτή τη σεζόν πήρα δύο. Μόνο αυτό» (Συν 8).

«Κοινωνικός λειτουργός, τα είχα όλα εδώ στην Αθήνα. Απλά, με βοήθησαν. Δεν πληρώνω τίποτα. Τίποτα, τίποτα. Μερικές φορές θέλω να αυτοκτονήσω. Δεν με άφησαν. Αφού είπα γιατί το έκανα αυτό; Αφού καταλάβω γιατί το έκανα; Γιατί το έκανα; Δεν καταλαβαίνω γιατί αυτή τη φορά ήθελα να το κάνω. Με βοήθησαν, πολλοί πολλοί (με έμφαση) με βοήθησαν. [...] Απλά βοήθησαν(μιλάει έντονα). Εγώ, δεν θέλω να φύγω, αλλά με πήραν το ζόρι. «Πρέπει να είσαι καλύτερα» (της είπαν). Θα σε βοηθήσουμε. Ναι, αλήθεια λέω. Έχω πολλούς κοινωνικούς λειτουργούς. Δεν ξέρεις. (ονόματα κοινωνικών λειτουργών) όλοι, όλοι. Απλά με βοηθούν. Πολύ βοήθεια, μεγάλη βοήθεια» (Συν 10).

Μία συνεντευξιαζόμενη αναφέρθηκε σε μια μορφή ανεπίσημης υπηρεσίας:
«Είναι περισσότερο σαν ένα πρακτορείο. Όπως κάποιος άλλοι άνθρωποι έχουν πρακτορείο για να σας βοηθήσουν να οργανώσετε τα πάντα. Είναι σαν μια προσωπική εταιρεία που θα σας βοηθήσει και θα πρέπει να τους δώσετε την ταυτότητά σας και τα πάντα. Θα σας βοηθήσουν να πάτε στην πρεσβεία. Και πηγαίνεις στην πρεσβεία μόνο για να βγάλεις φωτογραφία και να υπογράψεις και έχεις τη φωτογραφία σου [...] Επίσης, εδώ μέσα, κάποιος που είναι πράκτορας, [...] σε βοηθάει να... βρεις δουλειά εδώ, επίσης στην Ελλάδα στην Ομόνοια έχουμε

Γραφείο για δουλειά, έτσι ώστε ο καθένας να μπορεί να έρθει εκεί και να βρει δουλειά εκεί» (Συν 4).

Ωστόσο, ορισμένες συμμετέχουσες έκαναν λόγο για τις υποτυπώδεις ή και κακής ποιότητας παροχές των ΜΚΟ, αναδεικνύοντας ότι η υποστήριξη που παρέχουν οι ΜΚΟ και το κράτος βασίζεται στις δικές τους πολιτικές και όχι στις πραγματικές ανάγκες των ατόμων:

«Ίσως και οργανώσεις να σε βοηθούν ή όχι; Πήγα στο (ΜΚΟ), δύο φορές, πήγα δύο φορές. Δεν ξαναπήγα. Δίνουν πολλά πράγματα, πολλά πράγματα (τονίζει), αλλά είναι μακριά και το 70% των τροφίμων που δίνουν είναι πάντα ληγμένα, οπότε δεν ξαναπήγα. [...] Αυγά, ψωμί, βούτυρο, Nutella, ζάχαρη, ρύζι. Και όταν φτάνεις στο σπίτι και κοιτάς τα πάντα, είναι ληγμένα. Έτσι δεν επέστρεψα πίσω» (Συν 8).

«Πολύ σημαντικό, νομίζω ότι η κυβέρνηση βοηθάει τους ανθρώπους σχετικά με το φαγητό. Είναι πολύ καλό, το ξέρω, καταλαβαίνω. Για το κανονικό φαγητό. Εντάξει. Κυβερνητική βοήθεια. Έχουν καταφύγιο. Όταν κάποιος είναι πολύ απαραίτητο, βοηθούν, είμαι σίγουρη, το βλέπω, το ξέρω. Νομίζω ότι για παράδειγμα είμαι πρόσφυγας, ήρθα από άλλη χώρα, άλλη κουλτούρα, άλλους ανθρώπους, άλλο στυλ, τρόπο ζωής. Πρέπει πρώτα να μάθω. Φαγητό είναι πολύ σημαντικό. Όχι μόνο, μόνο, μόνο φαγητό. Για παράδειγμα, ήρθα εδώ, πρέπει να μάθω τον πολιτισμό από εδώ [...] Πρέπει να μάθω. Μαθαίνω. Εντάξει, τρώω (χρειάζομαι) φαγητό. Αφού πεθάνω, δεν χρειάζομαι φαγητό, δεν χρειάζομαι ρούχα, δεν χρειάζομαι καταφύγιο. Τι είναι σημαντικό για μένα για πάντα; Αυτό που καταλαβαίνω, αυτό που μαθαίνω, η ψυχή μου, αυτό που μαθαίνω από τη ζωή μου» (Συν 10).

Αυτό που περιγράφεται παραπάνω αφορά ουσιαστικά μια προσέγγιση ιδρυματοποίησης των μεταναστευτικών πολιτικών κατά την οποία οι πολιτικοί θεσμοί καθορίζουν τη δημόσια πολιτική με γνώμονα τα συμφέροντα του κράτους και όχι τις ίδιες τις ανάγκες των ανθρώπων που θεωρητικά ωφελούν (Fitzgerald, 1996; Skocpol, 1985; Goldstein, 1988, 1989, as cited in Meyers, 2000). Αναφορικά με τις ΜΚΟ, όπως αναδεικνύει κι άλλη έρευνα, παρατηρείται απολιτικοποίηση, τεχνοκρατικός ρόλος, απουσία κριτικής σκέψης και συνεργασία με τις πολιτικές ηγεσίες της νεοφιλελεύθερης τάξης ενώ είναι αποσυνδεδεμένες με τα κινήματα και τις πραγματικές ανάγκες των ανθρώπων (Kourachanis, 2024).

Από την άλλη, η εκπαίδευση λειτουργεί ενδυναμωτικά για τις πρόσφυγες και μετανάστριες, προωθώντας την ένταξή τους μέσω της απόκτησης γλωσσικών και επαγγελματικών δεξιοτήτων, ενώ παράλληλα συμβάλλει στη σταδιακή μεταβολή των παραδοσιακών τους ρόλων. Σύμφωνα με διεθνή έρευνα (UNESCO, 2020), η πρόσβαση στην εκπαίδευση ενισχύει την αυτοπεποίθηση, διευκολύνει την οικονομική ανεξαρτησία και διαμορφώνει νέες προοπτικές για τη συμμετοχή τους στη δημόσια ζωή, αμφισβητώντας παγιωμένες έμφυλες ανισότητες. Αυτό όχι μόνο προάγει την κοινωνική ένταξη αλλά και εμπνέει θετικές αλλαγές στις κοινότητες των μεταναστριών, διευρύνοντας τα περιθώρια προσωπικής και συλλογικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με αυτά τα ευρήματα είναι και η έρευνα των Alhalawani & Al-Serhan (2024).

Από τις αφηγήσεις των συνεντευξιαζόμενων στην παρούσα έρευνα φαίνεται ότι η εκπαίδευση και η επαγγελματική ανάπτυξη αποτελούν σημαντικούς παράγοντες για την ενδυνάμωσή τους καθώς αντιλαμβάνονται ότι τους παρέχουν τα απαραίτητα εργαλεία και ευκαιρίες για την προσωπική και επαγγελματική τους ανέλιξη.

Όπως αναφέρεται σε άλλη έρευνα κύριος πόρος υποστήριξης για τις μετανάστριες είναι τα μαθήματα γλώσσας που παρακολουθούν (Jiménez-Lasserrotte et al., 2024). Η ανάλυση των αφηγήσεων έδειξε ότι οι περισσότερες συνεντευξιαζόμενες είτε παρακολουθούν μαθήματα ελληνικών (Συν 1, Συν 3, Συν 5, Συν 6, Συν 7, Συν 9, Συν 10) είτε μαθαίνουν μόνες τους (Συν 2). Ενδεικτικά:

«Το σχέδιό μου, το πρώτο, να συνεχίσω την ελληνική γλώσσα, το μάθημά μου, πολύ σημαντικό. Μερικές φορές είναι πολύ δύσκολο, δεν είμαι τόσο καλή, πονάω, αλλά δεν πειράζει, συνεχίζω. Σιγά, σιγά. Πρώτα, συνεχίζω το μάθημά μου, πολύ, πολύ σημαντικό[...] Αλλά τώρα επικεντρώνομαι στο να μάθω ελληνικά. Πρέπει να γίνω πιο δυνατή γιατί κάποια δουλειά, τώρα δεν μπορώ» (Συν 10).

«Του χρόνου λοιπόν θα πάω σε ένα σχολείο στα (περιοχή) που λέγεται ΕΠΑΛ. Όπως είναι το ΕΠΑΛ που έχουν ειδικά μαθήματα για τους πρόσφυγες. Δηλαδή έχεις επιπλέον μαθήματα ελληνικών» (Συν 3).

Συγχρόνως, κάποιες συνετευξιαζόμενες (Συν 1, Συν 5, Συν 6) θέλουν να μάθουν την Ελληνική γλώσσα προκειμένου να επικοινωνούν με τα παιδιά τους και να τα στηρίζουν στο σχολείο.

Πολλές από τις συμμετέχουσες συνεχίζουν την εκπαίδευσή τους στην Δευτεροβάθμια ή Τριτοβάθμια Εκπαίδευση, είτε κάνουν εκπαιδεύσεις για την εξέλιξη των επαγγελματικών τους δεξιοτήτων (Συν 1, Συν 3, Συν 4, Συν 7, Συν 10). Σχετικές εμπειρίες περιγράφονται ως εξής:

«Αλλά πηγαίνω για να μάθω κάποιες... δεξιότητες, όπως το να είμαι εδώ (ΜΚΟ) στο σχολείο για να μάθω την ελληνική γλώσσα, να πηγαίνω σε άλλους οργανισμούς για να μάθω κάποιες δεξιότητες που μπορεί να βοηθήσουν κάποια στιγμή για να βρω δουλειά» (Συν 1).

«Αυτή τη στιγμή σπουδάζω (Λύκειο) και θέλω να το τελειώσω... μέχρι το πανεπιστήμιο. Ναι, αυτό είναι προς το παρόν [...] Θέλω να σπουδάσω λογοτεχνία. Οπότε πιθανότατα θα επιλέξω την αγγλική λογοτεχνία» (Συν 3).

«Θέλω να συνεχίσω τις σπουδές μου, φυσικά, και θέλω να πάω σε ένα άλλο μάθημα για την επαγγελματική μου εργασία. Θέλω να γίνω επαγγελματίας. Το κάνω για τη δουλειά μου. Και... μόνο αυτό. (Διευκρινιστική ερώτηση: Τι είδους μάθημα;) για τις θεραπείες μασάζ και μαθαίνω μια νέα μέθοδο ή κάτι άλλο» (Συν 7).

«Πήρα ένα πιστοποιητικό [...] Βοηθός σεφ. Βοηθούσα τους σεφ. Δύο φορές έκανα μαθήματα, δύο φορές έκανα μαθήματα νοσοκόμας, βοήθεια σε γιαγιά... Έμαθα όταν... φωτιά, ξέρω (εννοεί τι να κάνει αν πιάσει φωτιά). Ω, ναι, το ξέρω. Παίρνω ίσως τρία, ίσως τέσσερα... πιστοποιητικό και αυτά. (Διευκρινιστική ερώτηση: Από που;) Από... κάποιο... υπουργείο. Αυτός είναι βοηθός σεφ, νοσοκόμα από το (οργανισμός), από το (οργανισμός), από την (οργανισμός) αυτά. Προσπάθησα, προσπάθησα για τη ζωή μου, προσπάθησα [...] Για τη δουλειά, πρέπει, και τώρα, αχ, θέλω... Προσπάθησα να βρω μια σχολή για την ασφάλεια (ενθουσιασμένη)» (Συν 10).

«Πηγαίνω στο... σχολείο στο ΕΠΑΛ είναι ένα μέρος όπου πήγα να σπουδάσω. Το σχολείο είναι πολύ καλό. Ένα χρόνο τελείωσα, μετά είμαι στο δεύτερο έτος, οικονομική... οικονομία (κατεύθυνση)» (Συν 10).

Ιδιαίτερα δε η εργασία αναδείχθηκε ως σημαντικός παράγοντας ενδυνάμωσης και κοινωνικής ένταξης, όπως ανέφεραν αρκετές συμμετέχουσες (Συν 1, Συν 6, συν 7, Συν 8, Συν 10). Χαρακτηριστικές είναι οι εξής αναφορές:

«Και ξεκινάω για δουλειά, βρίσκω δουλειά στο νησί, ξεκινάω τη ζωή μου και μαθαίνω τη γλώσσα λίγο λίγο λίγο λίγο και βρίσκω τον εαυτό μου και την προσωπικότητά μου. Τώρα έχουν περάσει πέντε χρόνια» (Συν 7).

«Πρέπει να δουλέψω, πρέπει να τους στηρίξω. Πρέπει να είμαι σε θέση να τους παρέχω ό,τι χρειάζονται (στα παιδιά της). Ξέρετε, και για την ψυχική μου υγεία» (Συν 8).

«Μου αρέσει η δουλειά, γιατί στη δουλειά μαθαίνω ανθρώπους, μαθαίνω περισσότερο πολιτισμό από την Αθήνα, καταλαβαίνω, ακούω ελληνικά περισσότερο, εγώ...πρέπει μιλάω Ελληνικά, αν θέλω, αν δεν θέλω, ακούω Ελληνικά, πολιτισμό, άνθρωποι, ξεχνάω τη λύπη μου [...] θέλω να ξεκινήσω μια δουλειά γιατί όταν δουλεύω νιώθω πολύ ασφαλής, νιώθω πολύ καλά, βλέπω ανθρώπους, δεν μπορώ να θυμηθώ τίποτα (εννοεί από το παρελθόν της). Ξεχνάω τα πάντα. Μερικές φορές επειδή σκέφτομαι, θέλω, δεν ξέρω, θέλω, θέλω να βρω μια δουλειά. Μου αρέσει να είμαι ευτυχισμένη [...] Αν έχω δουλειά, μπορώ να τα φτιάξω όλα. Μπορώ να κάνω τα πάντα» (Συν 10).

«Αλλά εγώ θέλω να δουλεύω (γελάει). Θέλω, ναι. Εγώ πριν δύο χρόνια, τρεις χρόνια, όταν είδα κάποιος μιλάει πάρα πολύ ελληνικά και εγώ λέω «αα θέλω μετά να ξέρω πάρα πολύ ελληνικά γιατί θέλω να δουλεύω μετάφραση» (μιλώντας με λαχτάρα). Να δίνω βοήθεια όλο ο κόσμος δεν ξέρει ελληνικά» (Συν 6).

Η βιβλιογραφία αναδεικνύει την μεγάλη επιθυμία των γυναικών προσφύγων να εργαστούν και να αποκτήσουν περαιτέρω εκπαίδευση αλλά δεν γνωρίζουν πώς να το πετύχουν, αντιλαμβανόμενες τον καθοριστικό ρόλο που παίζει η εργασία στην βελτίωση της ζωής τους και της οικογένειάς τους (Glastra & Meerman, 2012, as cited in Khatib et al., 2024). Η εύρεση εργασίας αποτελεί βασικό παράγοντα για την απόκτηση προσωπικής αυτονομίας (Jiménez-Lasserrotte et al., 2024). Μέσω της εργασίας οι μετανάστριες μπορούν να συμμετέχουν ισότιμα στον οικονομικό τρόπο ζωής του δυτικού κόσμου, το οποίο συνιστά και κριτήριο της επιτυχημένης μετανάστευσης (Αθανασοπούλου, 2009). Μάλιστα, δύο συνεντευξιαζόμενες κάνουν σχέδια για την ανάπτυξη της δικής τους επιχείρησης (Συν 2, Συν 9).

Επιπροσθέτως, οι ακόλουθες αναφορές αποτελούν σημαντικό εύρημα καθώς τρεις συμμετέχουσες (Συν 3, Συν 7, Συν 10) δήλωσαν την ανάγκη τους για εκπαίδευση στα δικαιώματά τους. Ενδεικτικά:

«Και αν υπάρχει τρόπος... οποιοσδήποτε φορέας πρώτα απ' όλα να ευαισθητοποιήσει τους πρόσφυγες ποια είναι τα δικαιώματά τους τι μπορούν να

κάνουν και μετά να τους βοηθήσει και αυτό δεν αφορά μόνο εμένα, πολλοί άνθρωποι παγιδεύτηκαν έτσι» (Συν 3).

«Ήρθα εδώ, πρέπει να μάθω τον πολιτισμό από εδώ, πώς σέβομαι τους ανθρώπους, πώς επικοινωνώ με τους ανθρώπους, πώς σέβομαι τα δικαιώματα των ζώων, πώς, ναι, πώς σέβομαι το δικαίωμα της γυναίκας, το δικαίωμα του άνδρα, το ανθρώπινο δικαίωμα [...] Εντάξει, ίσως κάποια γυναίκα δεν ξέρει, δεν ξέρει, δεν ήξερε. Πρέπει να ξέρουν, θέλουν να ξέρουν ότι έχεις δικαίωμα εδώ. Κανείς δεν μπορεί να σε χρησιμοποιήσει, κανείς δεν μπορεί να σε χτυπήσει [...]οι γυναίκες, κάποιες γυναίκες έρχονται από διαφορετική κουλτούρα, δεν ξέρουν γλώσσα. Δεν ξέρουν...Εγώ, το βλέπω αυτό, έτσι. Για παράδειγμα, είμαι γυναίκα, προέρχομαι από μια δικτατορική κυβέρνηση. Όπως στη χώρα μου σχετικά με τις γυναίκες. Δεν ξέρω ότι στην Ελλάδα, ανάποδα είναι όλα, (ότι) οι γυναίκες έχουν διαφορετικά δικαιώματα» (Συν 10).

4.5 Διαφοροποίηση ρόλων και αυτονόμηση/αυτοδυνάμωση

Οι έμφυλοι και οικογενειακοί ρόλοι δεν παραμένουν σταθεροί μετά τη μετανάστευση, αναδιαμορφώνονται και επαναπροσδιορίζονται μέσα στις νέες συνθήκες που δημιουργούνται (Mahdi, 1999). Οι γυναίκες μετανάστριες αναλαμβάνουν ευθύνες και ρόλους που θεωρούνται παραδοσιακά ανδρικοί, εξαιτίας της νέας κοινωνικο-οικονομικής κατάστασης στην χώρα υποδοχής (Yalim & Critelli, 2023). Η συμμετοχή των μεταναστριών και γυναικών προσφύγων στην αγορά εργασίας συμβάλλει σημαντικά στην αναδιαμόρφωση των παραδοσιακών οικογενειακών ρόλων και προάγει την αυτονόμηση των γυναικών, καθώς η εργασία τους διευκολύνει την πρόσβαση σε κοινωνικά δίκτυα, προωθώντας την ένταξή τους στην ευρύτερη κοινωνία. Συμπεραίνεται ότι η ενεργός συμμετοχή τους στην οικονομία μπορεί να οδηγήσει σε αναθεώρηση των παραδοσιακών αντιλήψεων περί έμφυλων ρόλων εντός της οικογένειας, ενισχύοντας την ισότητα των φύλων (Terrón-Caro et al., 2022; UNHCR, 2008).

Συμφωνώντας με τα πορίσματα αυτά, και τα δεδομένα από τις αφηγήσεις των συνεντευξιαζόμενων αποκάλυψαν ότι η μετανάστευση συχνά φέρνει αλλαγές στις οικογενειακές ισορροπίες και δυναμικές καθώς οι γυναίκες ανέλαβαν νέους ρόλους και ευθύνες. Ορισμένες γυναίκες (Συν 2, Συν 3, Συν 4, Συν 9) μετά την μετανάστευσή

τους στην Ελλάδα επωμίστηκαν μεγαλύτερες ευθύνες για υποστήριξη της οικογένειας σε οικονομικό και σε διεκπεραιωτικό επίπεδο. Ενδεικτικά:

«Εντάξει, όταν ήρθαμε εδώ, είχα περισσότερες ευθύνες επειδή ήξερα τη γλώσσα. Οπότε πήγαινα μαζί τους στην υπηρεσία ασύλου, πήγαινα σε ένα κατάστημα, πήγαινα όπως, έκανα όλα τα πράγματα για την οικογένειά μου επειδή ήμουν η μόνη που ήξερε ήδη αγγλικά. Οπότε, ήταν πάνω μου. Γι' αυτό πήρα τη δουλειά. Αφού πήρα τη δουλειά, τους βοηθούσα και οικονομικά, τους έστελνα συνέχεια χρήματα και κάλυπτα τις ανάγκες τους» (Συν 3).

«Δουλεύω για τον εαυτό μου, όχι για την οικογένειά μου [...] μερικές φορές δουλεύεις για την οικογένειά σου, αν έχεις χρήματα τους τα στέλνεις. Αλλά δεν πρέπει να τους στέλνεις, τα βγάζω για τον εαυτό μου» (Συν 9).

Βάση μιας άλλης μελέτης, η μετανάστευση επιδρά στους παραδοσιακούς ρόλους των φύλων καθώς οι γυναίκες αποτελούν την κύρια πηγή χρηματοδότησης της οικογένειας (Alhalawani & Al-Serhan, 2024).

Κάποιες από τις συμμετέχουσες ανέφεραν, επίσης, ότι ύστερα από την μετανάστευσή τους απομακρύνθηκαν από τις οικογένειές τους καθώς ήταν καταπιεστικές/κακοποιητικές:

«Τώρα δεν έχω χώρο σε αυτή την οικογένεια, γιατί δεν τα πάω καλά μαζί τους. Δεν με σέβονται. Οπότε καλύτερα να φύγω από αυτή την πλευρά. Έτσι τώρα, είμαι απλά μια κακή κόρη που επέλεξε να ζήσει μόνη της» (Συν 3).

«Όχι, η οικογένειά μου, δεν ξέρω γι' αυτούς. Δεν έχω μιλήσει ακόμα μαζί τους. [...] ο ετεροθαλής αδελφός μου είναι χαρούμενος. Ο αδερφός μου είναι ευτυχισμένος. Δεν ανησυχεί για μένα. Καταστρέφουν τη ζωή μου. Αυτός κατέστρεψε τη ζωή μου. Είναι ευτυχισμένος τώρα» (Συν 10).

Σύμφωνα με την έρευνα των Alhalawani & Al-Serhan (2024) η απελευθέρωση των γυναικών από προηγούμενους περιοριστικούς/καταπιεστικούς ρόλους οδηγούν σε αίσθηση αυτονομίας.

Μια συνεντευξιαζόμενη αναφέρει ότι ενώ στην πατρίδα της ήταν επιφορτισμένη με τη φροντίδα των υπόλοιπων μελών της οικογένειας, μετά την μετανάστευσή της και την απομάκρυνση από την οικογένειά της, αυτό άλλαξε. Αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Επειδή είμαι μόνο εγώ, η μοναδική κόρη της οικογένειάς μου. Φυσικά, φροντίζω (στην πατρίδα) κάθε φορά τα αδέρφια μου, τη μητέρα μου. Και ξέρεις, είναι όπως λένε, είμαι η δεύτερη μητέρα στην οικογένεια. Βέβαια, όταν έφυγα από τη χώρα μου, όλα άλλαξαν. Η μητέρα μου μένει μόνη της» (Συν 7).

Σύμφωνα με τα λεγόμενα μιας συμμετέχουσας, η οικογένειά της ανησυχεί περισσότερο για εκείνη μετά τη μετανάστευση, ενώ το παιδί της έχει αναλάβει αυξημένες ευθύνες καθώς η ίδια δυσκολεύεται να ανταπεξέλθει. Συγκεκριμένα, ανέφερε:

«Αλλά τώρα, η οικογένειά μου ανησυχεί περισσότερο για μένα. Οι συζητήσεις είναι πάντα «πώς είσαι;», «πώς τα καταφέρνεις με τα παιδιά;» και όταν μιλάνε στον (γιό), είναι πάντα «σε ευχαριστώ που φροντίζεις τη μαμά σου και τα αδέρφια σου» και μου είπε ότι δεν του αρέσει όταν του το λένε έτσι και του το λένε συνεχώς «σε ευχαριστώ που φροντίζεις τη μαμά σου και τα αδέρφια σου και όλα αυτά» και δεν του αρέσει και αυτό, γιατί είναι παιδί, ξέρεις» (Συν 8).

Όπως διαφαίνεται από την ανάλυση της έρευνας, αρκετές γυναίκες (Συν 2, Συν 3, Συν 4, Συν 6, Συν 5, Συν 7, Συν 9) έχουν αναπτύξει μεγαλύτερη ανεξαρτησία, αυτονομία και νιώθουν πιο δυνατές μετά τη μετανάστευση τους. Άλλες σε μεγαλύτερο και άλλες σε μικρότερο βαθμό.

Η διάκριση μεταξύ ενδυνάμωσης και αυτονομίας είναι δύσκολη καθώς συχνά αλληλεπικαλύπτονται (Mishra & Tripathi, 2011). Ως ενδυνάμωση ορίζεται η μετάβαση από μία κατάσταση σε μία άλλη (Kabeer 2001, Rowlands 1995, Oxaal and Baden 1997, as cited in Mishra & Tripathi, 2011). Οι ίδιες οι γυναίκες πρέπει να είναι οι φορείς αλλαγής στην διαδικασία και όχι απλοί αποδέκτες (G Sen 1993; Mehra 1997, as cited in Mishra & Tripathi, 2011).

Ωστόσο, η αυτονομία θεωρείται ότι έπεται της ενδυνάμωσης (Mishra & Tripathi, 2011). Όπως αναδεικνύει άλλη μελέτη, η αυτοπεποίθηση και η αυτοεκτίμηση συνδέονται με την ανεξαρτησία και είναι βασικές εσωτερικές δυνάμεις προκειμένου να μπορέσουν οι γυναίκες να είναι δυνατές και να προχωρήσουν μπροστά (Jiménez-Lasserrotte et al., 2024).

Ο Jejeebho (2000, as cited in Mishra & Tripathi, 2011) διευκρινίζει ότι αν και η αυτονομία και η ενδυνάμωση έχουν πολλές ομοιότητες, η αυτονομία συνιστά μια

στατική κατάσταση και ως εκ τούτου μετρήσιμη, ενώ η ενδυνάμωση αποτελεί μια εξελικτική πορεία στην πάροδο του χρόνου και δεν μπορεί να μετρηθεί εύκολα.

Για ορισμένες γυναίκες (Συν 2, Συν 3, Συν 4, Συν 6, Συν 7) η απομάκρυνση από την γονική οικογένεια οδήγησε σε μεγαλύτερη αυτονομία και ενίσχυσε την λήψη αποφάσεων. Ενδεικτικά:

«Εγώ τώρα μένω εδώ, τώρα δέκα χρόνια και ξέρω πού είναι το σουπερ μάρκετ, πού είναι η Λαϊκή, πού είναι αυτό το δρόμο που πάω, πού είναι σχολείο τα παιδιά μου, πού είναι μάθημα, πού είναι, πού είναι, πού είναι. Ξέρω πάρα πολύ. Πριν... Όταν εγώ στην (χώρα), όπως μικρό, 20 χρόνια, μόνο το ξέρω. Εεε σχολείο, σπίτι μας, μόνο αυτό. Μόνο αυτό το ξέρω. Δεν ξέρω κάτι άλλο γιατί μαμά είναι, πάει στο λαϊκή, στο σουπερ μάρκετ, αλλά εγώ μόνο για τη σπίτι μας, σχολείο, μάθημα» (Συν 6).

«Είμαι πιο δυνατή από πριν. Ξέρεις, αν μετακομίσω εδώ, δεν έχω οικογένεια, σωστά; Μόνο τη θεία μου. Επίσης, συναντιόμαστε μόνο μια φορά την εβδομάδα και τότε θα πρέπει να νιώθω δυνατή, όπως αν δεν μπορώ να διαβάσω ποιος θα με βοηθήσει; Έτσι, πριν στο παρελθόν, στην αρχή, ήμουν πολύ κακομαθημένη με τους γονείς μου, οπότε αυτή είναι η πρώτη φορά που αισθάνομαι τόσο δυνατή σαν να μην... δεν μπορώ να φοβηθώ με τίποτα. Πρέπει να κάνω τα πάντα. Είμαι ο καλύτερος που μπορώ. Ίσως να είμαι πιο ανεξάρτητη (γέλια). Ακόμα και εγώ ήμουν ανεξάρτητη, αλλά όχι πραγματικά ανεξάρτητη όπως τώρα» (Συν 4).

«Όλες τις αποφάσεις μου (δεν συμφωνούν οι γονείς της), σε όλη μου τη ζωή. Το γεγονός ότι είμαι εδώ, δεν τους χαροποιεί. Θέλουν να είμαι στη Γερμανία. Το γεγονός ότι δεν φοράω χιτζάμπ στην αρχή δεν τους άρεσε, αλλά αργότερα έπρεπε να το δεχτούν. Το γεγονός ότι είμαι σε σχέση χωρίς να παντρευτώ, δεν είναι κάτι που θέλουν. Ναι, πολλά τέτοια πράγματα» (Συν 3).

Παρά τις ανισότητες στην αγορά εργασίας, οι γυναίκες μέσω της απόκτησης χρημάτων αναπτύσσουν προσωπική αυτονομία, ανεξαρτησία και αυτοπεποίθηση και κατ' επέκταση ενισχύεται η αίσθηση της ταυτότητας και της ενδυνάμωσης (Zentgraf, 2002, as cited in Alhalawani & Al-Serhan, 2024). Η οικονομική τους συνεισφορά στην οικογένεια τους προσδίδει εξουσία στη λήψη αποφάσεων, διαπραγματευτική ισχύ και έλεγχο στον οικογενειακό προϋπολογισμό (Yalim & Critelli, 2023). Την βιβλιογραφία επιβεβαιώνουν και ορισμένες συνεντευξιαζόμενες (Συν 2, Συν 3, Συν 4, Συν 7, Συν 9) ενώ χαρακτηριστικές είναι οι παρακάτω αναφορές:

«Τώρα είμαι περισσότερο με την αλήθεια. Είμαι πιο ανεξάρτητη από την (πατρίδα), επειδή είμαι μόνη μου εδώ. Πριν στην (χώρα) ήμουν ακόμα με τη μαμά μου, με τον μπαμπά μου, με τα χρήματά τους επίσης. Ζούσα με τα χρήματά τους και τώρα μπορώ να ζήσω χωρίς αυτούς. Βγάζω τα δικά μου λεφτά και έτσι απλά [...] Δεν μπορούσα... να πάρω τις δικές μου αποφάσεις, όλες τις αποφάσεις επειδή οι γονείς μου είναι, μερικές φορές με περιορίζαν» (Συν 2).

«Είχα μια ισχυρή προσωπικότητα πριν, αλλά τώρα είμαι κάτι παραπάνω από ισχυρή. Μπορώ να ζήσω μόνη μου, μπορώ να βρω το σπίτι... Για σένα είναι εύκολο γιατί είναι η πραγματικότητα ή η ζωή, αυτό είναι στη χώρα σου και η εμπειρία σου. [...] Και κάθε φορά που μπορώ... ψάχνω τον τρόπο να διορθώσω το πρόβλημά μου ή ένα άλλο πράγμα. Αλλά πριν από αυτό, ήμουν μπερδεμένη και μερικές φορές δεν μπορούσα. Τώρα ξέρω, για παράδειγμα, να διαχειρίζομαι τα χρήματά μου για όλο το χρόνο μέσα στο μήνα και για τον επόμενο, μέχρι τον επόμενο μισθό μου. Αλλά πριν από αυτό, δεν ανησυχούσα για τα χρήματα. Επειδή ξέρω ότι αν τελειώσουν τα χρήματά μου, έχω την οικογένειά μου για να δώσουν χρήματα ή κάτι άλλο» (Συν 7).

Κι άλλες έρευνες, αποδεικνύουν ότι η μετανάστευση δύναται να προσφέρει στις γυναίκες πολλές μορφές ελευθερίας. Μπορεί να τις απελευθερώσει από τους θρησκευτικούς περιορισμούς που τους επιβάλλονται, από τις προσδοκίες και την συνεχή επίβλεψη από τους γονείς τους, από τον φόβο της απόρριψης από την κοινωνία, από καταπιεστικές παραδόσεις της πατρίδας τους αλλά και από κανονιστικές πολιτισμικές απαιτήσεις (Mahdi, 1999). Ορισμένες συμμετέχουσες ανέφεραν ότι βιώνουν αυξημένη ελευθερία στην προσωπική έκφραση (Συν 5, Συν 10) και στις ενδυματολογικές τους επιλογές (Συν 2, Συν 3, Συν 4, Συν 6, Συν 9). Ενδεικτικά: *«Τώρα είναι ...μουαλό μου είναι παραπάνω, Μεγάλο. Και καταλαβαίνουν όταν κάτσω μαζί σου, καταλαβαίνω τι θέλεις. Όταν εγώ στην (πατρίδα) μόνο «εντάξει, ό,τι θέλεις», Έτσι (κάνει κίνηση υποταγής με το κεφάλι). Αλλά τώρα είναι...ξέρω μιλάω, όχι ελληνικά, αλλά, Το ξέρουν όταν λέω κάτι, το ξέρω τι, τι είναι αυτό. Και στην (χώρα)... Όταν μιλάω μαζί μαμά, μπαμπά, αδερφό μου, «εντάξει, εντάξει, εντάξει», έτσι (έκανε ότι ήθελαν)» (Συν 6).*

«Είμαι δυνατή, να είμαι πιο δυνατή να είμαι, να είμαι πιο δυνατή και να μη φοβάμαι να πω τη γνώμη μου με επηρέασε...» (Συν 5)

«Μπορώ να μιλήσω εδώ, γιατί εδώ είναι η Ελλάδα. Αισθάνομαι την ελευθερία. Έχουν μια ηλίθια θρησκεία (στην πατρίδα)» (Συν 10)

«Εδώ (στην Ελλάδα) μπορώ να φοράω ό,τι θέλω, νιώθω ο εαυτός μου» (Συν 4).

«Εδώ στην Ελλάδα, ελευθερία για τη γυναίκα και όταν φοράω κάτι δεν ρωτάω και δεν λέω κάτι «α γιατί φοράς έτσι, γιατί χωρίς ρούχα, γιατί άλλαξες μαλλιά, χρώμα, γιατί μιλάς έτσι, γιατί δουλεύει έτσι; γιατί έτσι;». Στην (χώρα) ρωτάω πάρα πολύ αυτό» (Συν 6).

Όπως αναδεικνύεται στη βιβλιογραφία, ο εκτοπισμός φέρνει τις γυναίκες αντιμέτωπες με νέες καταστάσεις και προοπτικές, αυξάνοντας την ευαισθητοποίησή τους σε κοινωνικά και νομικά ζητήματα (Levine et al., 2019, as cited in Alhalawani & Al-Serhan 2024). Ορισμένες συμμετέχουσες στην έρευνα ανέφεραν ότι μετά την μετανάστευσή τους άλλαξε ο τρόπος που αντιλαμβάνονται τον κόσμο και την θέση τους σε αυτόν. Όπως αναφέρθηκε:

«Πριν στη χώρα μου, ήμουν λίγο στενόμυαλη και όχι ανοιχτόμυαλη. Τώρα μπορώ να δω πολλά πράγματα... Οπότε είμαι λίγο ανοιχτόμυαλη, όχι τόσο παλιομοδίτισσα όπως πριν» (Συν 9).

«Εδώ ανάποδο. Εδώ Ελλάδα κουλτούρα είναι ανάποδο από τη χώρα μου, σχετικά με τις γυναίκες, η χώρα μου... Πώς εδώ προστατεύουν τις γυναίκες, σέβονται τις γυναίκες, η χώρα μου, ανάποδο. Καταλάβατε; [...] για μένα είναι πολύ σημαντικό. Αισθάνομαι ότι είμαι άνθρωπος. Αισθάνομαι ότι δεν είμαι ζώο. Αισθάνομαι ότι δεν είμαι μόνο για... Δεν είμαι σκλάβο. Δεν είμαι αυτό. Είναι πολύ σημαντικό. Ναι, ναι, φυσικά και αλλάζω» (Συν 10).

«(Άλλαξα) ως φεμινίστρια, απέκτησα την ελευθερία να επιλέξω για τον εαυτό μου, να ψάξω για τον εαυτό μου και να μάθω. Όπως και να μην είμαι αναγκασμένη να ακολουθήσω μια θρησκεία που μου δίδαξαν οι γονείς μου και η κοινωνία. Και πάνω απ' όλα (άλλαξα) ως ανθρωπιστής θα έλεγα, γιατί όλες οι εμπειρίες που έχω λάβει, όπως ως μετανάστης, με βοήθησαν να δω τι είναι φασιστικό, τι είναι ρατσιστικό, τι είναι ανθρωπιστικό και σε ποια πλευρά θέλω να είμαι. Και νομίζω ότι ήμουν τυχερή που ήμουν μετανάστρια για να μάθω τέτοια πράγματα» (Συν 3).

«[...] και φυσικά καταλαβαίνω ότι οι γυναίκες είναι τόσο δυνατές. Έχουμε πολλά πολλά πράγματα για να αγωνιστούμε με τον κόσμο, για να δώσουμε (μας δώσουν) τα δικαιώματά μας. Και καταλαβαίνω ότι παντού οι γυναίκες έχουν πρόβλημα. Παντού,

σε κάθε χώρα, αλλά είναι διαφορετικά. Είναι διαφορετικά. Αλλά παντού οι γυναίκες έχουν πρόβλημα για το δικαίωμα (γέλια), ναι» (Συν 7).

Ωστόσο, ορισμένες γυναίκες που συμμετείχαν στην έρευνα φαίνεται να αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην αυτονομία τους ή στην ανάληψη νέων ρόλων εντός της οικογένειας, καθώς έχουν ως κύρια ευθύνη τη φροντίδα των παιδιών τους (Συν 1, Συν 5, Συν 6) ή λόγω μονογονεϊκότητας εξαρτώνται από άλλους για την επιβίωσή τους (Συν 8). Επιπλέον, σε ορισμένες περιπτώσεις, η εξάρτηση από τον σύζυγο για τη λήψη αποφάσεων που αφορούν τη ζωή τους παραμένει σημαντική, υπογραμμίζοντας τις περιορισμένες δυνατότητες ελευθερίας επιλογής και δράσης που ενδέχεται να αντιμετωπίζουν (Συν 5, Συν 6). Χαρακτηριστικές είναι οι εξής αναφορές:

«Όχι, δεν γίνεται (να πάρει αποφάσεις). Να ρωτάω. Και ξέρει (ο άνδρας της). Και όταν έκανα κάτι έτσι γρήγορα, όπως...πάω σουπερ μάρκετ γρήγορα, πάω κάτι άλλο. Όταν έρθω στο σπίτι, εγώ του έκανα έτσι, έτσι, έτσι, σήμερα (δείχνει με το σώμα ότι τον ενημερώνει για ό,τι έχει κάνει και ό,τι έχει γίνει). [...] Αλλά πριν με τη μπαμπά και μαμά αλλά τώρα είναι άντρας μου. Μέχρι όταν εγώ τώρα παντρεμένο, μετά άντρας μου, ρωτάω άντρας μου» (Συν 6).

«Θα έπρεπε να μοιραστώ τον άντρα μου γιατί είμαστε οικογένεια, είμαστε... είμαστε αντιμετώποι με την ίδια μοίρα. Οπότε μοιραζόμαστε τις αποφάσεις μας» (Συν 5).

«Όλα είναι δύσκολα, ξέρετε. Το να μην μπορείς να έχεις την ελευθερία για την οποία αγωνιζόσουν, το να ζεις κάτω από τις δυνατότητές σου. Είναι τελείως διαφορετική από τη ζωή που είχα πριν, καταλαβαίνετε; [...] Εξαρτώμαι από κάποιον άλλο (την αδερφή της). Βλέπεις, αν μου δώσεις εκατό ευρώ και υποτίθεται ότι θα με βγάλουν για δύο εβδομάδες και στα μισά της εβδομάδας τα έχω καταναλώσει όλα. Φοβάμαι να σε ρωτήσω και είμαι θυμωμένη με τον εαυτό μου που δεν το ελέγχω» (Συν 8).

Σύμφωνα με την UNHCR (2008), η μετανάστευση μπορεί να έχει είτε θετικές είτε αρνητικές επιπτώσεις και κατ' επέκταση ενδέχεται είτε να ενδυναμώσει είτε να αποδυναμώσει τις γυναίκες. Συχνή είναι η μεγάλη επιβάρυνση των γυναικών λόγω των παραδοσιακών ρόλων φροντίδας άλλων μελών της οικογένειας αλλά και ο αποκλεισμός από τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και έτσι δεν έχουν έλεγχο στη ζωή τους. Παράλληλα, υποβιβάζονται στην οικιακή σφαίρα, εξαρτώμενες από άνδρες συγγενείς. Ενδέχεται, επίσης να είναι τόσο απασχολημένες με την επιβίωση και την

προστασία των παιδιών τους ώστε δεν έχουν χρόνο να ασχοληθούν με την δική τους εξέλιξη.

Όπως έχει ήδη τεκμηριωθεί, η ενδυνάμωση δεν είναι κάτι που συμβαίνει μέσω εξωγενών παραγόντων στις γυναίκες. Απεναντίας, συνιστά μία διαδικασία που απαιτεί τη συμμετοχή τους μέσω προσωπικής αναζήτησης, προβληματισμού και δράσης. Μέσα από τον διαμοιρασμό κοινών εμπειριών και προβλημάτων, όπως έμφυλη βία, ανεργία, περιορισμένη πρόσβαση στην υγεία κ.α., οι γυναίκες έχουν την δυνατότητα να αντιληφθούν και να αναθεωρήσουν τις σχέσεις εξουσίας, αμφισβητώντας τις κοινωνικές κατασκευές, την θέση τους στην κοινωνία και τις προσωπικές τους πηγές εξουσίας (Klasen, Miller, Clark & Reilly, 2004, as cited in UNHCR, 2008).

Κεφάλαιο 5: Συμπεράσματα και προτάσεις

5.1 Συμπεράσματα

Η παρούσα μελέτη ανέδειξε τις ιδιαίτερες δυσκολίες που αντιμετώπισαν και συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν οι συγκεκριμένες γυναίκες πρόσφυγες/μετανάστριες σε διάφορα στάδια της μετανάστευσής τους στην Ελλάδα. Οι γυναίκες μετανάστριες, συγκριτικά με τους άνδρες, υφίστανται διαφορετικά είδη καταπίεσης κατά τη διαδικασία της μετανάστευσης, λόγω του φύλου τους, της εθνικής τους καταγωγής και της ιδιότητάς τους ως «ξένες» στην κοινωνία υποδοχής (ΚΕΘΙ, 2007). Από τα δεδομένα της έρευνας έγινε φανερό ότι οι γυναίκες πρόσφυγες εξαιτίας της απουσίας νόμιμων διαδρομών για την είσοδό τους στην Ελλάδα συχνά καταφεύγουν σε επισφαλείς και επικίνδυνους δρόμους εκτεθειμένες στο κρύο, διαμένοντας σε θάμνους, μη έχοντας επαρκή νερό και φαγητό. Πολλές γυναίκες έρχονται μέσω της θάλασσας και χρησιμοποιούν κυκλώματα διακινητών ενώ παράλληλα υφίστανται έμφυλη βία.

Ύστερα από την άφιξή τους στην Ελλάδα, τα προβλήματα δεν σταματούν. Η πλειοψηφία συνεχίζει να έρχεται αντιμέτωπη με σοβαρές ελλείψεις, ακόμη και σε επίπεδο στοιχειωδών αναγκών όπως νερού, φαγητού, υπηρεσιών υγείας και εκπαιδευτικών ευκαιριών καθώς στοιβάζονται σε camps που είναι ήδη υπερπλήρη. Συνάμα, σημειώνονται και κενά ασφαλείας αφού συχνά περνάει απαρατήρητο ότι κάποιοι άνθρωποι πέθαναν ή ότι οι γυναίκες βιώνουν έμφυλη βία. Η ελληνική νομοθεσία, όμως, προβλέπει την ταυτοποίηση και την προστασία του ευάλωτου πληθυσμού μέρος του οποίου είναι και οι γυναίκες είτε ως μητέρες με παιδιά είτε ως θύματα έμφυλης βίας (HRW, 2019).

Παρ' όλα τα προαναφερθέντα, πολλές από αυτές τις γυναίκες πέρα από τις όποιες αντιξοότητες, ανταπεξήλθαν, ενίσχυσαν την ανθεκτικότητά τους και πέτυχαν την προσωπική τους ανάπτυξη (Jiménez-Lasserrotte et al., 2024). Ερχόμενες στην Ελλάδα αισθάνονται σε μεγάλο βαθμό ασφάλεια, ηρεμία και απολαμβάνουν συνθήκες ελευθερίας που είχαν στερηθεί. Επομένως το βίωμά τους από τη μετανάστευση φαίνεται θετικό. Εντούτοις, υπάρχουν και περιπτώσεις γυναικών που λόγω των δύσκολων εμπειριών που βίωσαν, των εμποδίων που συνεχίζουν να

αντιμετωπίζουν στην Ελλάδα καθώς και της στέρησης των οικείων τους προσώπων, το βίωμα της μετανάστευσης εμφανίζεται αρνητικό.

Τα εμπόδια που αναδείχθηκαν από τις γυναίκες σχετικά με την ενταξιακή τους πορεία ήταν πολλά. Η πλειονότητά τους υπογράμμισε τις δυσκολίες που αντιμετώπισε σχετικά με την κοινωνική ένταξη, την εκπαίδευση και την εργασία (Khatib et al., 2024). Σχετικά με την εργασία επιπλέον προβλήματα τους δημιούργησαν οι υποχρεώσεις που προκύπτουν από τη φροντίδα των ανήλικων παιδιών τους, οι φραγμοί που τους επιβάλλουν οι σύζυγοί τους και η έλλειψη δυνατότητας αναγνώρισης των πτυχίων τους. Βέβαια, ακόμη και όσες εργάζονται βιώνουν πολλές μορφές εκμετάλλευσης και προκλήσεις στην εργασία τους. Επίσης, η ελλιπής γνώση της γλώσσας τις δυσκολεύει στην έκφραση και στην καθημερινή επικοινωνία. Παράλληλα, σε πολλές περιπτώσεις έγιναν αναφορές σε εμπειρίες ρατσισμού και διακρίσεων ενώ συχνά φάνηκε να αντιμετωπίζουν κοινωνική απομόνωση και περιθωριοποίηση. Επιπλέον, οι γυναίκες εξακολουθούν να υφίστανται έμφυλη βία και σεξουαλική παρενόχληση, γεγονός που επιδεινώνει ακόμη περισσότερο τις συνθήκες ζωής τους και περιορίζει τις δυνατότητές τους για πλήρη κοινωνική ένταξη.

Οι βασικές πηγές υποστήριξης και ενδυνάμωσης για τις μετανάστριες και προσφύγισες στην Ελλάδα, όπως αναδείχθηκαν μέσα από την έρευνα, περιλαμβάνουν την κοινωνική δικτύωση, τις οργανώσεις και θεσμούς αλλά και την εκπαίδευση και επαγγελματική τους ανάπτυξη. Πιο αναλυτικά, διαφάνηκε αλληλοϋποστήριξη μεταξύ ομοεθνών και άλλων προσφύγων αλλά και δικτύωση με γηγενείς. Οι γυναίκες αντλούν δύναμη από τους νέους κοινωνικούς δεσμούς που έχουν αναπτύξει καθώς τις βοηθούν να μειώσουν το αίσθημα μοναξιάς αλλά και να διατηρούν επαφή με την κουλτούρα τους. Ταυτόχρονα, ο εθελοντισμός και η πνευματικότητα είναι παράγοντες ενδυνάμωσης για ορισμένες.

Οι ΜΚΟ βοηθούν στη βελτίωση της ζωής των γυναικών αναπληρώνοντας τα κενά του ελληνικού κράτους καλύπτοντας υλικές, εκπαιδευτικές και ψυχοκοινωνικές ανάγκες. Εντούτοις, οι παροχές των οργανώσεων και των θεσμών, συχνά, υπολείπονται των πραγματικών αναγκών των ωφελούμενων γυναικών. Βέβαια, η εκπαίδευση και η επαγγελματική εξέλιξη των γυναικών δείχνουν να τις ενδυναμώνουν, κι αυτό επακόλουθα τις βοηθά να βάζουν στόχους και να τους

πραγματώνουν αξιοποιώντας την πρόσβαση σε πόρους (Mishra & Tripathi, 2011). Ενδιαφέρουσα είναι, ακόμη, η αδήριτη ανάγκη των γυναικών να εκπαιδευτούν στα δικαιώματά τους προκειμένου να αντιστέκονται στην όποια παραβίαση.

Η μετανάστευση μπορεί να επιδράσει ενδυναμωτικά για τις γυναίκες. Αυτό μπορεί να συμβεί μέσα από τις εμπειρίες που αποκτούν, τις επερχόμενες αλλαγές στους ρόλους των φύλων και την ενδεχόμενη αμφισβήτηση των παραδοσιακών έμφυλων ρόλων που παρεμποδίζουν την ισότιμη συμμετοχή τους στο πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό πεδίο (UNHCR, 2008). Όπως διαφάνηκε από την παρούσα έρευνα, η μετανάστευση δύναται να «ταράξει» τις οικογενειακές δυναμικές και τους παραδοσιακούς ρόλους των φύλων, ωθώντας τις γυναίκες στην ανάληψη νέων ρόλων. Ορισμένες, μάλιστα, καθίστανται ο κύριος πάροχος των οικονομικών στην οικογένεια. Επιπροσθέτως, μερικές συμμετέχουσες, ύστερα από την μετανάστευση απομακρύνθηκαν από την γονική οικογένεια, γεγονός που τις οδήγησε σε μεγαλύτερη αυτονομία ή/και σε μείωση των ευθυνών για τη φροντίδα των υπολοίπων μελών της. Άλλες, βιώνουν αυξημένη ελευθερία στην έκφραση και αντιλαμβάνονται καλύτερα ποια είναι τα δικαιώματά τους και η θέση τους στην κοινωνία. Σημαντικά εμπόδια στην προαναφερθείσα διαδικασία στάθηκαν η επιφόρτιση με την φροντίδα των παιδιών και οι περιορισμοί στην λήψη αποφάσεων από τον σύζυγο.

Η ενδυνάμωση είναι αδύνατον να μετρηθεί μόνο με έναν δείκτη, όπως υποστηρίζει και η Kabeer (2002), καθώς εμφανίζεται μέσα από τρεις διαφορετικές εκφάνσεις. Ο πρώτος δείκτης αφορά την πρόσβαση σε πόρους. Οι περισσότερες συμμετέχουσες είχαν πρόσβαση στην εκπαίδευση και την κατάρτιση, με αποτέλεσμα να βελτιώσουν τις δεξιότητές τους και κατ' επέκταση την οικονομική τους κατάσταση. Συγχρόνως, κατάφεραν να δημιουργήσουν ένα νέο κοινωνικό υποστηρικτικό κύκλο στην Ελλάδα. Η δεύτερη έκφανση της ενδυνάμωσης είναι η αυτονομία συνυφασμένη με τη δυνατότητα λήψης αποφάσεων. Σύμφωνα με τα δεδομένα οι περισσότερες γυναίκες έχουν θέσει στόχους ώστε να διασφαλίσουν τη βελτίωση της ζωής τους. Κάποιες, ειδικότερα, απεμπόλησαν τις κοινωνικές επιταγές, έλαβαν τις δικές τους αποφάσεις και χάραξαν τη δική τους προσωπική πορεία. Τελευταία, αλλά όχι ελάσσονος σημασίας, διάσταση της ενδυνάμωσης είναι τα επιτεύγματα προς την

ευημερία. Η πλειοψηφία των γυναικών έχει αναπτύξει αυτοπεποίθησή, αυτονομία και βιώνει μεγαλύτερη ελευθερία.

5.2 Προτάσεις

Ως απόρροια των συμπερασμάτων που ανέκυψαν από την συγκεκριμένη εργασία, παρακάτω παρατίθενται ορισμένες προτάσεις συνηγορίας και διεκδίκησης, ώστε οι μετανάστριες να διευκολυνθούν στην ενταξιακή τους πορεία. Αυτές οι προτάσεις είναι αποτέλεσμα της διαπίστωσης ότι οι μετανάστριες υφίστανται πολλαπλές μορφές καταπίεσης, οι οποίες δυσχεραίνουν την ένταξή τους. Στόχος είναι να δημιουργηθεί ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο υποστήριξης για τις μετανάστριες ώστε να μπορούν να ξεπερνούν τις δυσκολίες αλλά και να ενδυναμώνονται στη χώρα υποδοχής.

Αρχικά, είναι ιδιαίτερα κρίσιμο να διασφαλιστεί η ύπαρξη ασφαλών διαδρομών και μέσων εισόδου στην Ευρώπη ώστε οι μετανάστριες να μην επιλέγουν επικίνδυνες για τη ζωή τους εναλλακτικές. Ακολούθως, αναγκαίο είναι να απλοποιηθούν οι διαδικασίες ασύλου, ώστε οι μετανάστριες να μην μένουν πολύ καιρό στα Κ.Υ.Τ. αλλά και να βελτιωθούν οι συνθήκες που επικρατούν σε αυτά. Επίσης, να υπάρχουν διαφορετικοί κοινόχρηστοι χώροι με τους άνδρες ώστε να διασφαλίζεται η ασφάλειά τους ενώ, παράλληλα, η υποδοχή και η εξέταση των μεταναστριών να γίνεται από γυναίκες. Μετά την αναχώρησή τους από τα camps χρειάζεται να υπάρχει υποστήριξη αλλά και μέριμνα για τις στεγαστικές τους ανάγκες.

Από την άλλη, δεδομένων των εμποδίων που αντιμετωπίζουν οι μετανάστριες, καίρια διαφαίνεται η ανάγκη για ενίσχυση του ρόλου του κράτους στις παροχές και τα προγράμματα προς μετανάστες/τριες καθώς οι υπηρεσίες των Μ.Κ.Ο. είναι κατακερματισμένες, βραχυπρόθεσμες και οι δράσεις τους έκτακτης ανάγκης (Kourachanis, 2024). Παράλληλα, οι υπεύθυνοι φορείς χάραξης πολιτικής χρειάζεται να λαμβάνουν υπόψη τις ανάγκες των ίδιων των γυναικών ή, τουλάχιστον, τις αντίστοιχες μελέτες ώστε τα προγράμματα και οι παροχές για τον μεταναστευτικό πληθυσμό να είναι ευαισθητοποιημένες προς το φύλο, σύμφωνες με τις ανάγκες των ίδιων των γυναικών και να μην έρχονται «από τα πάνω».

Ειδικότερα, όπως αναδείχθηκε από τα δεδομένα της έρευνας, οι γυναίκες έχουν ανάγκη να εκπαιδεύονται, να εξελίσσονται και να εργάζονται προκειμένου να ενδυναμώνονται και να γίνονται πιο αυτόνομες. Υπό αυτό το πρίσμα, χρειάζεται να δημιουργηθούν περισσότερα προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης τα οποία θα έχουν και πιο σταθερό χαρακτήρα. Ταυτόχρονα, η διευκόλυνση της πρόσβασης των γυναικών στην εργασία είναι επιτακτική καθώς η απασχόληση συνιστά τον αποτελεσματικότερο μηχανισμό κοινωνικής ένταξης των μεταναστών/τριών (Λεοντίσης κ.α., 2020). Προς αυτή την κατεύθυνση, κρίνεται απαραίτητη η απλοποίηση της διαδικασίας αναγνώρισης πτυχίων των μεταναστών/μεταναστριών αλλά και ειδικότερα, αναφορικά με τις γυναίκες, η δημιουργία υπηρεσιών για την φύλαξη των παιδιών τους. Επιπροσθέτως, σημαντική διαφαίνεται η εκπαίδευση τους στα δικαιώματά τους ώστε να είναι σε θέση να τα διεκδικούν αλλά και να γνωρίζουν πώς μπορούν να δράσουν όταν αυτά καταπατώνται (αυτο-συνηγορία). Για παράδειγμα, καθώς μέσα από την έρευνα προέκυψαν μαρτυρίες για εργασιακή εκμετάλλευση, για σεξουαλική παρενόχληση κ.α., θα μπορούσε να δημιουργηθεί μία πλατφόρμα που θα τις ενημερώνει για τα δικαιώματά τους και θα δέχεται καταγγελίες αναφορικά με παραβιάσεις αυτών, η οποία θα προωθηθεί μέσω οργανισμών και μέσων μαζικής δικτύωσης.

Επιπλέον, αναγνωρίζοντας την στήριξη που λαμβάνουν οι γυναίκες μετανάστριες μέσω της κοινωνικής δικτύωσης στη νέα πατρίδα, η τοπική κοινότητα (Δήμος, Υπηρεσίες κ.λ.π) χρειάζεται να αναπτύξει δράσεις για ενημέρωση και πληροφόρηση των γυναικών αυτών ώστε να προωθήσουν τη δημιουργία συλλόγων γυναικών προσφύγων μέσω των οποίων θα ενημερώνονται, θα διεκδικούν τα κοινά τους δικαιώματα, θα κοινωνικοποιούνται αλλά και θα αντιλαμβάνονται ότι δεν είναι μόνες τους. Η υποστήριξη από ομοτίμους φέρνει τα άτομα κοντά, ώστε να αντιμετωπίσουν κοινά ζητήματα και ανησυχίες, διαμοιράζοντας τις εμπειρίες και τις γνώσεις τους (World Health Organization, 2019). Συγχρόνως, με αυτόν τον τρόπο δύνανται να προκύψουν ομάδες αυτοσυνηγορίας και συλλογικής συνηγορίας, καθώς και ανάπτυξη της συμμετοχικής πρακτικής (Dalrymple & Boylan, 2013). Από την άλλη, προκειμένου να μειωθεί ο ρατσισμός και οι διακρίσεις προς τις γυναίκες αυτές αλλά και να ενταχθούν πλήρως, δημιουργώντας σχέσεις με τους γηγενείς, προτείνεται η πραγματοποίηση ανοιχτών προς το κοινό δράσεων που θα σχετίζονται με την

κουλτούρα τους. Οι κοινοτικές δράσεις σε τοπικό επίπεδο με στόχο την ένταξη των μεταναστριών μπορούν να συμβάλλουν στην αλληλεπίδραση και τη σύνδεση τους με τους γηγενείς αλλά και στην μείωση των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων για τον μεταναστευτικό πληθυσμό (Erden, 2016).

Από αυτήν την οπτική, φαίνεται ουσιώδης η ενσωμάτωση της διαθεματικής προοπτικής σε προγράμματα πολιτικής και στήριξης που να λαμβάνουν υπόψη τις μοναδικές εμπειρίες των γυναικών με μεταναστευτικό/προσφυγικό προφίλ αλλά και τις πολλαπλές μορφές διακρίσεων και καταπίεσης που βιώνουν (Khatib et al., 2024). Μόνο με αυτόν τον τρόπο θα μπορέσουν να ενδυναμωθούν και να συμμετέχουν ενεργά στις χώρες υποδοχής, αίροντας τα εμπόδια που δημιουργούνται λόγω της αλληλεπίδρασης πολλών καταπιεσμένων ταυτοτήτων.

Μέσα από όλες αυτές τις διαδικασίες φαίνεται πιθανό οι γυναίκες μετανάστριες να προσεγγίσουν την ενδυνάμωση όπως αυτή ορίζεται από τον UNHCR (2001): «Μια διαδικασία μέσω της οποίας οι γυναίκες και οι άνδρες σε μειονεκτική θέση αυξάνουν την πρόσβασή τους σε γνώσεις, σε πόρους και στη δύναμη λήψης αποφάσεων και αυξάνουν την ευαισθητοποίησή τους για συμμετοχή στις κοινότητές τους, προκειμένου να φτάσουν σε ένα επίπεδο ελέγχου του περιβάλλοντός τους».

Τέλος, μέσω της παρούσας διπλωματικής εργασίας, αναδείχθηκαν ορισμένες κατευθύνσεις για μελλοντική έρευνα. Πρώτον, μια ενδεχόμενη μελέτη θα μπορούσε να επικεντρωθεί στην παρακολούθηση των γυναικών αυτών για ένα μεγαλύτερο χρονικό διάστημα (π.χ. 5 χρόνια) ώστε να γίνει κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο εντάχθηκαν μακροπρόθεσμα αλλά και αν επεκτάθηκε το όριο της ανεξαρτησίας τους. Δεύτερον, θα μπορούσε να διερευνηθεί η ρευστότητα της πολιτισμικής δέσμευσης και αν οι αλλαγές που προέκυψαν από τη μετανάστευση συνοδεύονται από ενοχές ή ποιος είναι ο ρόλος των θρησκευτικών περιορισμών στη διαχείριση αυτών των αλλαγών.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αθανασοπούλου, Α. (2009). «Όλα είναι πάνω μου»: Το συνεχές έμμισθης και άμισθης οικιακής εργασίας στην περίπτωση αλβανίδων μεταναστριών στην Αθήνα. Στο Ν. Βαΐου & Μ. Στρατηγάκη (Επιμ.), *Το φύλο της μετανάστευσης* (σσ. 67-96). Αθήνα: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ.
- Βαλεντίνη Ρήγα, Α. (2007). *Οικονομικές μετανάστριες στην Ελλάδα: Διαπολιτισμικότητα και εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις GUTENBERG.
- Βασιλικού, Κ. (2007). *Γυναικεία μετανάστευση και ανθρωπίνα δικαιώματα: Μια βιογραφική έρευνα για τις οικιακές βοηθούς από τα Βαλκάνια και την Ανατολική Ευρώπη*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, Γραφείο Διεθνών και Συνταγματικών Θεσμών.
- Βουλγαρίδου, Μ. (2012). Μετανάστευση και οικογένεια. Στο Ν. Παπαχριστόπουλος & Κ. Σαμαρτζή (Επιμ.), *Οικογένεια και νέες μορφές γονεϊκότητας* (σσ. 1105-1114). Πάτρα: OPPORTUNA.
- Βουλγαρίδου, Μ., & Μαρινάκη, Μ. (2018). Διερεύνηση της συναισθηματικής ανθεκτικότητας (resilience) και του επιπέδου άγχους των γυναικών – προσφύγων που διαβιούν στο κέντρο φιλοξενίας Σχιστού και είναι μητέρες μαθητών τα οποία φοιτούν σε δομές υποστήριξης εκπαίδευσης προσφύγων (ΔΥΕΠ). Στο Ι.Α.Κ.Ε. (Επιμ.), *Δημοκρατία, δικαιώματα και ανισότητες στην εποχή της κρίσης. Προκλήσεις στον χώρο της έρευνας και της εκπαίδευσης* (σσ. 468-480). Ηράκλειο: Ινστιτούτο Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών (ΙΑΚΕ). Ανακτήθηκε από https://wp.iake.gr/wp-content/uploads/2024/05/4%CE%BF-%CE%A0%CF%81%CE%B1%CE%BA%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC_%CE%99%CE%91%CE%9A%CE%952018_%CE%A4%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CF%82_%CE%91_web3.pdf
- Bryman, A. (2017). *Μέθοδοι κοινωνικής έρευνας* (Π. Σακελλαρίου, Μεταφρ.; Α. Αϊδίνης, Επιμ.). Gutenberg. (Original work published 2016)
- Γαλάνης, Π. (2018). Ανάλυση δεδομένων στην ποιοτική έρευνα: Θεματική ανάλυση. *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής*, 35 (3), 416-421. Ανακτήθηκε από <https://www.mednet.gr/archives/2018->

[3/pdf/416.pdf?fbclid=IwY2xjawGtub5leHRuA2FlbQlXMAABHex5HKhUWYh2ONsAdpvq3K6ur63EtA4sVb4hqA95qv7Alp5mDmnZY4s0tw_aem_8AN5IBz2-1PSP8bGyy0e6w](https://www.isotita.gr/wp-content/uploads/2017/05/Asylum_Guidelines_el_June2011.pdf)

Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων, Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, & Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες. (2011). *Κατευθυντήριες οδηγίες για την προστασία των γυναικών και των κοριτσιών κατά την πρώτη υποδοχή στην Ελλάδα και τη διαδικασία του ασύλου*. Αθήνα: Ελληνικό Υπουργείο Εσωτερικών, Αποκέντρωσης & Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης. Ανακτήθηκε από https://isotita.gr/wp-content/uploads/2017/05/Asylum_Guidelines_el_June2011.pdf

Γκολφινόπουλος, Γ. (2023). *Κρατική εξουσία και λόγος: Η κοινωνική παραγωγή της μεταναστευτικής παρανομίας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Δαμάσκος, Π., Θεοχαρίδου, Β., & Πουλακίδα, Ε. (2023). Εισαγωγή. Στο Π. Δαμάσκος (Επιμ.), *Πρωτόκολλο διαχείρισης περιστατικών έμφυλης βίας στο μεταναστευτικό-προσφυγικό περιβάλλον* (σσ. 13-17). Αθήνα: Εθνικός Οργανισμός Δημόσιας Υγείας. Ανακτήθηκε από https://eody.gov.gr/wp-content/uploads/2023/06/protokollo-emfylis-vias_gr-4.pdf

Dianeosis. (2024). *Ένταξη μεταναστών και προσφύγων στην Ελλάδα: Οι πολιτικές ενσωμάτωσης στη χώρα και οι προκλήσεις του μέλλοντος*. Ανακτήθηκε από https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2024/09/Immigration_brochure-v4.pdf

Διεθνής Αμνηστία. (2018). «Θέλω να αποφασίζω για το μέλλον μου»: Ξεριζωμένες γυναίκες στην Ελλάδα μιλούν ανοιχτά. Ανακτήθηκε από <https://www.amnesty.org/en/documents/eur25/9071/2018/el/>

Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (Ε.Κ.Κ.Α.). (χ.χ.). *Ξενώνες*. Ανακτήθηκε από <https://ekka.org.gr/index.php/el/domes-ypiresies/ksenones>

Ελληνική Δημοκρατία. (2014). Νόμος υπ' αριθ. 4251/2014: Κώδικας μετανάστευσης και κοινωνικής ένταξης και λοιπές διατάξεις (ΦΕΚ Α 80/1.4.2014). Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Ελληνική Δημοκρατία. (2019). Προεδρικό διάταγμα υπ' αριθ. 81: Σύσταση, συγχώνευση, μετονομασία και κατάργηση Υπουργείων και καθορισμός των

- αρμοδιοτήτων τους - Μεταφορά υπηρεσιών και αρμοδιοτήτων μεταξύ Υπουργείων (ΦΕΚ Α 119/8.7.2019). Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.
- Ελληνική Δημοκρατία. (2020). Προεδρικό διάταγμα υπ' αριθ. 4: Σύσταση Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου, καθορισμός των αρμοδιοτήτων του και ανακατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ Υπουργείων (ΦΕΚ Α 4/15.1.2020). Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.
- Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. (2023). *Νέος κώδικας: Μετανάστες και πρόσφυγες υπό διαρκή αίτηση*. Ανακτήθηκε από <https://www.hlhr.gr/%CE%BD%CE%AD%CE%BF%CF%82-%CE%BA%CF%8E%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%82-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%85%CF%83%CE%B7%CF%82/>
- EUR-lex. (n.d.). *Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Ανακτήθηκε από <https://eur-lex.europa.eu/EL/legal-content/summary/charter-of-fundamental-rights-of-the-european-union.html>
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2015). *Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών: Ευρωπαϊκό πρόγραμμα δράσης για τη μετανάστευση*. Ευρωπαϊκή Επιτροπή. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0240>
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2020). *Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών: Σχετικά με ένα νέο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο*. Ευρωπαϊκή Επιτροπή. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:85ff8b4f-ff13-11ea-b44f-01aa75ed71a1.0014.02/DOC_1&format=PDF
- Ζαραφωνίτου, Χ., Παπαμιχαήλ, Σ., & Χαϊνάς, Ε. Ι. (2014). *Η κοινωνική ένταξη των μεταναστριών στην ελληνική κοινωνία. Η συμβολή της βιβλιογραφικής επισκόπησης*. Στο Ι. Τσίγκανου & Λ. Μαράτου-Αλιπράντη (Επιμ.), *Γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα: Οδικός χάρτης πολιτικών κοινωνικής ένταξης* (σσ. 243-286). Αθήνα: ΕΚΚΕ. Ανακτήθηκε από

https://www.ekke.gr/publication_files/i-kinoniki-entaxi-ton-metanastrion-stin-elliniki-kinonia-i-simvoli-tis-vivliografikis-episkopisis

Human Rights Watch (HRW). (2019). *Ελλάδα: οι συνθήκες στους καταυλισμούς θέτουν σε κίνδυνο τις γυναίκες και τα κορίτσια. Οι αιτούσες άσυλο δεν έχουν ασφαλή πρόσβαση σε τρόφιμα, νερό, υγειονομική περίθαλψη*. Ανακτήθηκε από <https://www.hrw.org/el/news/2019/12/04/336301>

In.gr. (2024, October 5). *Ευρωπαϊκό Δικαστήριο: Όλες οι γυναίκες από το Αφγανιστάν μπορούν να ζητήσουν άσυλο στην Ευρώπη*. Ανακτήθηκε από <https://www.in.gr/2024/10/05/world/eyropaiko-dikastirio-oles-oi-gynaikes-apo-afganistan-mporoun-na-zitisoun-asylo-stin-eyropi/>

International Organization for Migration (IOM). (χ.χ.). *Το έργο μας*. Ανακτήθηκε από <https://greece.iom.int/el/ergo-mas>

Ίσαρη, Φ., & Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας: Εφαρμογές στην ψυχολογία και την εκπαίδευση*. Ζωγράφου: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Ανακτήθηκε από https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/5826/3/15327_Isari-KOY.pdf

Ιωσηφίδης, Θ. (2017). *Ποιοτικές Μέθοδοι Έρευνας και Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών*. Θεσσαλονίκη: Τζιόλα.

Καμούτση, Φ. (2014). Η στέγαση των μεταναστριών. Αναλυτική περιγραφή της ομάδας εστιασμένης συζήτησης. Στο Μ. Λιάπη & Μ. Κοντού (Επιμ.), *Γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα: Ποιοτικοί δείκτες και δυναμικές κοινωνικής ένταξης* (σσ. 169-208). Αθήνα: ΕΚΚΕ.

Κασιμάτη, Κ. (2009). Η χώρα προέλευσης των μεταναστριών και η κοινωνική τους ένταξη στη Ελλάδα. *Κοινωνική συνοχή και ανάπτυξη*, 4 (1), 7-25. Ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/SCAD/article/view/8903/9107>

Κέντρο Διοτίμα. (χ.χ.α). *Αναφορά για την πρόσβαση στην εργασία*. Ανακτήθηκε από <https://diotima.org.gr/anafora-anazitontas-mia-nea-zoi-anazitontas-ergasia/>

Κέντρο Διοτίμα. (χ.χ.β). *Αναφορά για την πρόσβαση στην υγεία*. Ανακτήθηκε από <https://diotima.org.gr/anafora-gia-tin-prosvasi-stin-ygeia/>

Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ). (2001). *Φύλο και κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες*. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών ερευνών & Πάντειο

- Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών. Ανακτήθηκε από https://www.kethi.gr/sites/default/files/wp-content/uploads/2009/07/160_FYLO_KOINONIKOS_APOKLEISMOS.pdf
- Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ). (2007). *Η γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα: Τα ευρήματα της Πανελλήνιας έρευνας του Κ.Ε.Θ.Ι.* Αθήνα: Γραφικές Τέχνες Περίφανος. Ανακτήθηκε από https://www.kethi.gr/sites/default/files/attached_file/file/2020-10/127_GYNAIKEIA_METANASTEYSH.pdf
- Κλίμακα. (χ.χ.). *Στήριξη αλλοδαπών γυναικών θυμάτων βίας, διακίνησης και σωματεμπορίας – Καταφύγιο «Χλόη».* Ανακτήθηκε από <https://www.klimaka.org.gr/stirixi-allodapwn-gunaikwn-thumatwn-vias-katafugio-xloi/>
- Κομπότη, Δ. (2013). Μετανάστευση και ένταξη στο κοινωνικό σύνολο μέσω της κοινωνικής ενσωμάτωσης. *Κοινωνική Εργασία*, Τ. 109, σσ. 43-57. Ανακτήθηκε από https://www.socwork.gr/journal_author.php?id=52
- Κουραχάνης, Ν. (2019). *Πολιτικές στέγασης προσφύγων: Προς την κοινωνική ενσωμάτωση ή την προνοιακή εξάρτηση;* Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος
- Λεοντίσης, Β., Τσαγκρώνη, Β., Βοσινάκης, Γ., Γεροδήμος, Ρ., Δημοπούλου, Δ., Καρυώτης, Γ., & Σκλεπάρης, Δ., (2020). *Συγκριτική ανάλυση ένταξης μεταναστών και προσφύγων στην Ελλάδα: Προσωπικές εμπειρίες, βέλτιστες πρακτικές, προτάσεις πολιτικής.* Διανέοσις Οργανισμός Έρευνας & Ανάλυσης. Ανακτήθηκε από https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2020/01/immigration_report_final.pdf
- Λιάπη, Μ., & Κόντου, Μ. (2014). Ποιοτικοί δείκτες ανά πεδίο έρευνας. Στο Μ. Λιάπη & Μ. Κόντου (Επιμ.), *Γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα: Ποιοτικοί δείκτες και δυναμικές κοινωνικής ένταξης* (σσ. 27-95). Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Μαντζούκας, Σ. (2007). Ποιοτική έρευνα σε έξι εύκολα βήματα: Η επιστημολογία, οι μέθοδοι και η παρουσίαση. *Νοσηλευτική*, 46(1), 88-98. Ανακτήθηκε από <https://hjn.gr/index.php/hjn/article/view/61/55>
- Μαρμάνη, Φ. Κ. (2018). *Το προσφυγικό πρόβλημα: η διάσταση του φύλου.* Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

- Μελέτη, Β. Π. (2024). *Έμφυλη βία. Από τη ρητορική στη βίαιη πράξη*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Οικονόμου, Μ. (2022). Στάσεις απέναντι στους πρόσφυγες και μετανάστες: Στερεοτυπικές αποτυπώσεις και οι υπόγειες διαδρομές της απειλής. Στο Μ. Οικονόμου (Επιμ.), *Σύγχρονες Εκδοχές του Προσφυγικού Ζητήματος: Όψεις και Απόψεις* (σσ. 20-30). Αθήνα: The NKUA Applied Philosophy Research Lab Press. <https://doi.org/10.12681/aprlp.117>
- Ουλάνη, Β. (2024). *Το φύλο ως λόγος δίωξης στο προσφυγικό δίκαιο* (Διπλωματική εργασία). Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Ανακτήθηκε από https://repo.lib.duth.gr/jspui/bitstream/123456789/18629/1/OulaniV_2024.pdf
- Παπαδόπουλος, Γ. (Επιμ.). (2019). *Ψυχοκοινωνικές διαστάσεις της προσφυγικής συνθήκης: Συνεργική προσέγγιση*. Έκδοση του Κέντρου Μέρας Βαβέλ (Συνεργός ΑΜΚΕ Αλληλεγγύης) και του Centre for Trauma, Asylum and Refugees (University of Essex). Ανακτήθηκε από <https://babeldc.gr/wp-content/uploads/2019/09/Psyxokoinonikes-diastaseis-prosfygikh-syn8hkhs.pdf>
- Παπαδοπούλου, Δ. (2006). Μορφές κοινωνικής ένταξης και κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών: Το παράδειγμα της Περιφέρειας Αττικής. Στο Χ. Μπάγκαβος & Δ. Παπαδοπούλου (Επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία* (σσ. 291-351). Αθήνα: Gutenberg.
- Παρασκευοπούλου-Κόλλια, Ε. Α. (2019). Μεθοδολογία ποιοτικής έρευνας: συνεντεύξεις και συνεντεύξεις μέσω διαδικτύου. *The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, 15 (2), 24-37. Ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/20634/18982>
- Petrakou, H., & Tatlidil, E. (2003). Διαστάσεις της γυναικείας μετανάστευσης στην ΕΕ και την Ελλάδα. Στο Ε. Tatlidil & Π. Φώκιαλη (Επιμ.), *Ελληνοτουρκικές προσεγγίσεις: Ανακαλύπτοντας τον κοινωνικοοικονομικό ρόλο της γυναίκας* (Τόμος Ι). Αθήνα: Ατραπός. Ανακτήθηκε από <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/LAW347/%CE%A5%CE%9B>

[%CE%99%CE%9A%CE%9F%20%CE%93%CE%99%CE%91%20%CE%95%CE%A1%CE%93%CE%91%CE%A3%CE%99%CE%95%CE%A3%CE%9C%CE%95%CE%A4%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%A3%CE%A4%CE%95%CE%A5%CE%A3%CE%97/female_migration.pdf](#)

Πετρονώτη, Μ. (2014). Η ένταξη των μεταναστριών: Σκέψεις γύρω από μια ατελή διαδικασία. Στο Μ. Λιάπη & Μ. Κοντού (Επιμ.), *Γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα: Ποιοτικοί δείκτες και δυναμικές κοινωνικής ένταξης* (σσ. 147-1688). Αθήνα: ΕΚΚΕ.

Σαρρή, Ν. (2014). Το θεσμικό πλαίσιο της μετανάστευσης σε υπερεθνικό, εθνικό και τοπικό επίπεδο, με έμφαση στο ζήτημα της κοινωνικής ένταξης των μεταναστών. Στο Ι. Τσίγκανου & Λ. Μαράτου-Αλιπράντη (Επιμ.), *Γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα: Οδικός χάρτης πολιτικών κοινωνικής ένταξης* (σσ. 23-51). Αθήνα: ΕΚΚΕ. Ανακτήθηκε από https://www.ekke.gr/publication_files/ginaikia-metanasteusi-stin-ellada-odikos-chartis-politikon-kinonikis-entaxis

Σιδηρόπουλος, Σ., Βοζίκης, Α., Κρήτης, Δ., & Φούσκας, Θ. (2016). Μελέτη των πολιτικών υγείας που εφαρμόζονται στους ασθενείς των προσφυγικών-μεταναστευτικών ρευμάτων προς την Ελλάδα (Ελληνικό Κράτος-Οργανισμοί). *Ελληνικός Οργανισμός Πολιτικών Επιστημόνων (ΕΟΠΕ)*, Τεύχος 5. Ανακτήθηκε από https://www.hapsc.org/wp-content/uploads/2021/05/%CE%A0%CE%BF%CE%BB-%CE%A5%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CE%B1%CF%82.pdf?fbclid=IwY2xjawGkYa9leHRuA2FibQIxMAABHXInnGADSGMhgBeD6omfyXnKlpZuBeUwvY_nAQxWzrBWghbct7WzNDILlg_aem_j5BUYCQkgS4fOpAle_γ-Tg

Σιώμου, Β. (2022). Πρόσβαση μεταναστών σε μονάδες πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας. *Perioperative Nursing (GORNA)*, E-ISSN:2241-3634, 11(4), 358–364. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8067172>

SolidarityNow. (χ.χ.). *Ολοκληρωμένα προγράμματα*. Ανακτήθηκε από <https://www.solidaritynow.org/olokliromena-programmata-social-protection/>

Σταθοπούλου, Ε. (2007). *Η θέση των γυναικών μεταναστριών στην κοινωνία και στην εργασία. Μελέτη περίπτωσης της περιφέρειας Αττικής*. Εθνικό Κέντρο

Δημόσια Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης. Ανακτήθηκε από https://www.ekdd.gr/ekdda/files/ergasies_esta/T1/029/10027.pdf

Στρατηγάκη, Μ. (2013). Το φύλο στις πολιτικές μετανάστευσης και οι μετανάστριες στις πολιτικές ισότητας των φύλων. Στο Α. Ζαββού, Ν. Καμπούρη & Μ. Στρατηγάκη (Επιμ.), *Φύλο, μετανάστευση, διαπολιτισμικότητα* (σσ. 213-235). Αθήνα: Εκδόσεις νήσος.

Τραμουντάνης, Α. (2021). Η πολιτική για την ένταξη μεταναστών και αιτούντων/δικαιούχων διεθνούς προστασίας στην Ελλάδα: Ιστορική αποτίμηση, προκλήσεις, προοπτικές. Στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (Επιμ.), *Το πολιτικό πορτραίτο της Ελλάδας II. Διακυβεύματα και προκλήσεις* (σσ. 311-344). Ανακτήθηκε από <https://www.ekke.gr/services/publication/to-politiko-portrait-to-tis-elladas-tis-elladas-ii-diakiveumata-kai-proklisis>

Τσιώλης, Γ. (2014). *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική Έρευνα*. Αθήνα: Κριτική.

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2016α). *‘Πρόσφυγας’ ή ‘μετανάστης’ – Ποιος όρος είναι ο σωστός;* Ανακτήθηκε από https://www.unhcr.org/gr/12771-prosfygas_i_metanastis.html

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2016β). *Σε κίνδυνο σεξουαλικής ή έμφυλης βίας βρίσκονται οι γυναίκες πρόσφυγες στη διαδρομή τους στην Ευρώπη*. Ανακτήθηκε από <https://www.unhcr.org/cy/2016/01/20/%CF%83%CE%B5-%CE%BA%CE%AF%CE%BD%CE%B4%CF%85%CE%BD%CE%BF-%CF%83%CE%B5%CE%BE%CE%BF%CF%85%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%AE-%CE%AD%CE%BC%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%B7%CF%82-%CE%B2%CE%AF%CE%B1%CF%82/>

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2017). *Η Σύμβαση του 1951 σχετικά με το καθεστώς των προσφύγων*. Ανακτήθηκε από <https://www.unhcr.org/gr/4163-%CE%B7-%CF%83%CF%8D%CE%BC%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-1951-%CF%83%CF%87%CE%B5%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CE%BC%CE%B5-%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CE%B1%CE%B8%CE%B5%CF%83%CF%84%CF%8E%CF%82-%CF%84.html>

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (χ.χ.). *Πρόσβαση στην απασχόληση*. Ανακτήθηκε από

<https://help.unhcr.org/greece/el/h-%ce%b6%cf%89%ce%ae-%cf%83%cf%84%ce%b7%ce%bd-%ce%b5%ce%bb%ce%bb%ce%ac%ce%b4%ce%b1/%cf%80%cf%81%cf%8c%cf%83%ce%b2%ce%b1%cf%83%ce%b7-%cf%83%cf%84%ce%b7%ce%bd-%ce%b1%cf%80%ce%b1%cf%83%cf%87%cf%8c%ce%bb%ce%b7%cf%83%ce%b7/>

Υπουργείο Εσωτερικών, Υπουργείο Εξωτερικών. (2008). *Τοπική αυτοδιοίκηση και διαπολιτισμικότητα: Η συνεισφορά των Ελληνικών ΟΤΑ στο διαπολιτισμικό διάλογο σήμερα*. Ανακτήθηκε από <https://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/bookGreek.pdf>

Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου. (χ.χ.). *Ελληνική πολιτική ένταξης*. Ανακτήθηκε από <https://migration.gov.gr/migration-policy/integration/politiki-entaxis-se-ethniko-epipedo/>

Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής. (2019). *Εθνική στρατηγική για την ένταξη*. Ανακτήθηκε από https://www.evdamth.gr/images/site_2017/ArticleID_514/Ethniki_Stratigiki_gia_tin_Entaxi.pdf

Υπουργείο Υγείας. (2016). *Πρόσβαση των ανασφάλιστων στο δημόσιο σύστημα υγείας*. Ανακτήθηκε από <https://www.moh.gov.gr/articles/health/anaptyksh-monadwn-ygeias/3999-prosbash-twn-anasfalistwn-sto-dhmosio-systhma-ygeias>

Ψημμένος, Ι. (2006). Η κοινωνική διάσταση της εργασίας των μεταναστριών οικιακών βοηθών: αιτίες και συνθήκες απασχόλησης. Στο Χ. Μπάγκαβος & Δ. Παπαδοπούλου (Επιμ.), *Μετανάστευση και ένταξης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία* (σσ. 157-207). Αθήνα: Gutenberg.

Ψημμένος, Ι., & Σκαμνάκης, Χ. (2008). *Οικιακή εργασία των μεταναστριών και κοινωνική προστασία: η περίπτωση των γυναικών από την Αλβανία και την Ουκρανία*. Αθήνα: Παπαζήση.

Ξενόγλωσση

- Albrecht, C., Hofbauer Pérez, M., & Stitteneder, T. (2021). The integration challenges of female refugees and migrants: Where do we stand? *CESifo Forum*, 22 (2). 39-46. Retrieved from <https://www.cesifo.org/en/publications/2021/article-journal/integration-challenges-female-refugees-and-migrants-where-do-we>
- Alhalawani, S., & Al-Serhan, A. (2024). Reshaping gender norms: Exploring the ripple effect of refugeeism on women's empowerment. *Development Policy Review*, 42 (6). <https://doi.org/10.1111/dpr.12805>
- Amnesty International. (2016). *Female refugees face physical assault, exploitation and sexual harassment on their journey through Europe*. Retrieved from <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/01/female-refugees-face-physical-assault-exploitation-and-sexual-harassment-on-their-journey-through-europe/>
- Anker, D. E., & Lufkin, P. T. (2003, March 1). Gender and the symbiosis between refugee law and human rights law. *Migration Informative Source*. Washington DC: Migration Policy Institute. Retrieved from <https://www.migrationpolicy.org/article/gender-and-symbiosis-between-refugee-law-and-human-rights-law/>
- Asis, M. M. B. (2003, March 1). Asian women migrants: Going the distance, but not far enough. *Migration Informative Source*. Washington DC: Migration Policy Institute. Retrieved from <https://www.migrationpolicy.org/article/asian-women-migrants-going-distance-not-far-enough>
- Asylum Information Database (AIDA). (2023). *Country report: Greece - 2023 update*. https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2024/06/AIDA-GR_2023-Update.pdf
- Bagavos, C., & Kourachanis, N. (2022). Civil society organizations and labour market integration for refugees and asylum seekers in Greece. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 33(5), 886–896. <https://doi.org/10.1007/s11266-021-00333-x>
- Boyd, M., & Grieco, E. (2003, March 1). Women and migration: Incorporating gender into international migration theory. *Migration Informative Source*.

- Washington DC: Migration Policy Institute. Retrieved from <https://www.migrationpolicy.org/article/women-and-migration-incorporating-gender-international-migration-theory>
- Braun, V., & Clarke, V. (2012). Thematic analysis. In H. Cooper, P. M. Camic, D. L. Long, A. T. Panter, D. Rindskopf, & K. J. Sher (Eds.), *APA handbook of research methods in psychology, Vol. 2: Research designs: Quantitative, qualitative, neuropsychological, and biological* (pp. 57–71). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/13620-004>
- Carbado, D. W., Crenshaw, K. W., Mays, V. M., & Tomlinson, B. (2013). Intersectionality: Mapping the movements of a theory. *Du Bois review: social science research on race*, *10*(2), 303-312. <https://doi.org/10.1017/S1742058X13000349>
- Caritas Internationalis (2017). *The female face of migration: Background paper*. Retrieved from <https://www.caritas.org/includes/pdf/backgroundmigration.pdf>
- Cayreyre, L., Korchia, T., Loundou, A., Jegou, M., Théry, D., Berbis, J., ... & Khouani, J. (2024). Lifetime sexual violence experienced by women asylum seekers and refugees hosted in high-income countries: literature review and meta-analysis. *Journal of forensic and legal medicine*, *101*(102622). <https://doi.org/10.1016/j.iflm.2023.102622>
- Council of Europe. (2019). *Gender-based asylum claims and non-refoulement: Articles 60 and 61 of the Istanbul Convention. A collection of papers on the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence*. Council of Europe Publishing. Retrieved from <https://edoc.coe.int/en/violence-against-women/8301-gender-based-asylum-claims-and-non-refoulement-articles-60-and-61-of-the-istanbul-convention.html>
- Crawford, J., Kapisavanhu, N., Moore, J., Crawford, C., & Lundy, T. (2023). A Critical Review of Social Exclusion and Inclusion among Immigrant and Refugee Women. *Advances in Public Health*, *2023*(1), 8889358. <https://doi.org/10.1155/2023/8889358>
- Dalrymple, J. & Boylan, J. (2013). *Effective advocacy in Social Work*. London: SAGE.

- Das, R., & Rani, D. (2024). The Role Played by non-governmental organisations in the protection of refugee women in Greece. *Journal of Interternational Women's Studies*, 26(7), 9. Retrieved from <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol26/iss7/9>
- Denzongpa, K., & Nichols, T. (2020). We can't step back: Women specially... A narrative case study on resilience, independence, and leadership of a Bhutanese refugee woman. *Affilia*, 35(1), 129-145. <https://doi.org/10.1177/0886109919871266>
- Erden, O. (2016). Building bridges for refugee empowerment. *Journal of International Migration and Integration*, 18(1), 249–265. <https://doi.org/10.1007/s12134-016-0476-y>
- European Commission. (2016). *Greek Asylum Law 4375/2016*. Retrieved from https://migrant-integration.ec.europa.eu/library-document/greek-asylum-law-43752016_en
- European Council. (2016). *EU-Turkey statement, 18 March 2016*. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/>
- European Council (2023). *Migration and asylum pact*. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-migration-policy/eu-migration-asylum-reform-pact/#proposals>
- European Union Agency for Asylum (EUAA). (2022). *Asylum report 2022*. Retrieved from <https://euaa.europa.eu/asylum-report-2022/15-gender-lens-forced-displacement>
- Farley, Y. R. (2007). Making the connection: Spirituality, trauma and resiliency. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work: Social Thought*, 26(1), 1–15. https://doi.org/10.1300/J377v26n01_01
- Freedman, J. (2015). *Gendering the international asylum and refugee debate*. London: Palgrave Macmillan. Doi: 10.1007/978-1-137-45623-6
- Freedman, J. (2016). Sexual and gender-based violence against refugee women: a hidden aspect of the refugee "crisis". *Reproductive Health Matters*, 24 (47), 18-26. <https://doi.org/10.1016/j.rhm.2016.05.003>
- Ghosh, J. (2009). Migration and gender empowerment: Recent trends and emerging issues. *Human Development Research Paper (HDRP) Series, Vol. 04, No. 2009*.

Retrieved from https://mpr.ub.uni-muenchen.de/19181/1/MPRA_paper_19181.pdf

Goldberg, P. (1993). Gendered Persecution. *Peace Review: A Journal of Social Justice*, 5 (3), 299-304. <https://doi.org/10.1080/10402659308425733>

Hanley, J., Al Mhamied, A., Cleveland, J., Hajjar, O., Hassan, G., Ives, N., ... & Hynie, M. (2018). The social networks, social support and social capital of Syrian refugees privately sponsored to settle in Montreal: Indications for employment and housing during their early experiences of integration. *Canadian Ethnic Studies*, 50(2), 123-148. <https://doi.org/10.1353/ces.2018.0018>

Hugo, G. (2008). Environmental concerns and international migration. *International Migration Review*, 30 (1), 105-131. <https://doi.org/10.1177/019791839603000110>

Iliadi-Vagena, E. (2022). Civil society organizations in the protection of female refugees: The case of Greece. *International Journal of Non-Profit Sector Empowerment*, 1(1), e31685-e31685. <https://doi.org/10.12681/npse.31685>

International Organization for Migration (IOM). (2024). *World migration report 2024*. Retrieved from <https://worldmigrationreport.iom.int/msite/wmr-2024-interactive/>

International Rescue Committee Hellas (IRC Hellas). (2020). *The time is now: A plan to realise the potential of refugees in Greece. An analysis of the benefits of integration support from the reception stage*. Retrieved from https://eu.rescue.org/sites/default/files/2020-09/IRC_TheTimeisNow_Greece_ENG_final.pdf

Islam, R., & Siddiqi, N. A. (2010). Socio-demographic characteristics of female migrants and determinants of female migration. *Afro Asian Journal of Anthropology and Social Policy*, 1(1), 71-80.

Jiménez-Lasserrotte, M. D. M., Sánchez-Ojeda, M. A., Vázquez-González, G., Ruiz-Fernández, M. D., Peña-Rodríguez, A., Fernández-Medina, I. M., & Granero-Molina, J. (2024). Understanding resilience among migrant women in a humanitarian reception center: a qualitative study. *Frontiers in Public Health*, 12, 1372900. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1372900>

- Kabeer, N. (2002). Resources, agency, achievements: Reflections on the measurement of women's empowerment. *Development and Change*, 30(3), 435–464. <https://doi.org/10.1111/1467-7660.00125>
- Kapsalis, A. (2022). *Mobility and employment of refugee populations in the Greek region*. International Organization of Migration. Retrieved from https://greece.iom.int/sites/g/files/tmzbd11086/files/documents/MOBILITY%20AND%20EMPLOYMENT_EN_online.pdf
- Khatib, M., Purwar, T., Shah, R., Vizcaino, M., & Castillo, L. (2024). Empowerment and integration of refugee women: a transdisciplinary approach. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11(1), 1-18. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03723-w>
- Kontos, M. (2009). *Integration of female immigrants in labour market and society: A comparative analysis*. FemiPol. Retrieved from https://cordis.europa.eu/docs/results/22/22666/122436611-6_en.pdf
- Kosyakova, Y., Salikutluk, Z., Hartmann, J. (2023). Gender employment gap at arrival and its dynamics: The case of refugees in Germany. *Research in Social Stratification and Mobility*, 87. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2023.100842>
- Kourachanis, N. (2024). The impact of the refugee management crisis on the role of humanitarian NGOs in Greece. *International Journal of Emergency Management*, 19(1), 51-67. <https://doi.org/10.1504/IJEM.2024.143322>
- Kraler, A., Grujić, M., Kilic, H., Kerchbaumer, T., Palinkas, M., Pisarevskaya, A., Scholten, P., Skrivanek, I., & Zentner, M. (2022). *The Integration of recent migrants and refugees: A review of research on integration policy practices in the EU*. Krems: Danube University Krems. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7268460>
- Krause, U. (2014). Analysis of empowerment of refugee women in camps and settlements. *Journal of internal displacement*, 4(1), 28-52. Retrieved from: <https://journalofinternaldisplacement.org/index.php/JID/article/view/44>
- Lu, Y., & Gatua, M. W. (2014). Methodological considerations for qualitative research with immigrant populations: Lessons from two studies. *The Qualitative Report* 19(16), 1-16. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2014.1035>

- MacDonnell J. A., Dastjerdi M., Bokore N., & Khanlou N. (2012). Becoming resilient: Promoting the mental health and well-being of immigrant women in a Canadian context. *Nursing Research and Practice*, 2012(576586), 1–10. <https://doi.org/10.1155/2012/576586>
- Mahajan, S., Meyer, S. B., & Neiterman, E. (2021). Identifying the impact of social networks on mental and emotional health seeking behaviours amongst women who are refugees from Syria living in Canada. *Global Public Health*, 17(5), 700–716. <https://doi.org/10.1080/17441692.2021.1872679>
- Mahalingam, R., Balan, S., & Haritatos, J. (2008). Engendering immigrant psychology: An intersectionality perspective. *Sex Roles*, 59, 326–336. <https://doi.org/10.1007/s11199-008-9495-2>
- Mahdi, A. A. (1999). Trading places: Changes in gender roles within the Iranian immigrant family. *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 8(15), 51-75. <https://doi.org/10.1080/10669929908720150>
- Mangrio, E., Zdravkovic, S., & Carlson, E. (2019). Refugee women’s experience of the resettlement process: a qualitative study. *BMC Women's Health*, 19, 1-6. <https://doi.org/10.1186/s12905-019-0843-x>
- McMichael, C., & Manderson, L. (2004). Somali women and well-being: Social networks and social capital among immigrant women in Australia. *Human Organization*, 63(1), 88–99. <https://doi.org/10.17730/humo.63.1.nwlpjdj4d4l9756l>
- Meyers, E. (2000). Theories of international immigration policy-A comparative analysis. *The International Migration Review*, 34(4), 1245–1282. <https://doi.org/10.2307/2675981>
- Mishra, N. K., & Tripathi, T. (2011). Conceptualising women’s agency, autonomy and empowerment. *Economic and Political Weekly*, 46(11), 58–65. <http://www.jstor.org/stable/41151972>
- Nannestad, P., Svendsen, G. L. H., & Svendsen, G. T. (2008). Bridge over troubled water? Migration and social capital. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 34 (4), 607-631. <https://doi.org/10.1080/13691830801961621>
- Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). (n.d.) *Economic and social integration of migrants*. Retrieved from

<https://www.oecd.org/en/topics/economic-and-social-integration-of-migrants.html>

- Parliamentary Assembly of the Council of Europe. (2010, October 8). *Resolution 1765: Gender-related claims for asylum*. Retrieved from <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17915>
- Piper, N. (2005). *Gender and migration: A paper prepared for the policy analysis and research programme of the global commission on international migration*. Asia Research Institute & National University of Singapore. Retrieved from <https://www.incedes.org.gt/Master/pipersesentacuatro.pdf>
- Pittaway, E., & Bartolomei, L. (2001). Refugees, race, and gender: The multiple discrimination against refugee women. *Refuge: Canada's Journal on Refugees*, 19(6), 21–32. <https://doi.org/10.25071/1920-7336.21236>
- Schrover, M., van der Leun, J., & Quispel, C. (2007). Niches, labour market segregation, ethnicity and gender. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(4), 529–540. <https://doi.org/10.1080/13691830701265404>
- Skleparis, D. (2018). *Refugee Integration in Mainland Greece: Prospects and Challenges*. Yasar University, UNESCO Chair on International Migration. Retrieved from <https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2018/03/Skleparis-Policy-Brief-GREECE.pdf>
- Stop Violence Against Women. (2010). *Gender-based asylum*. Retrieved from https://www.stopvaw.org/gender-based-asylum?fbclid=IwY2xjawFdFSpleHRuA2FlbQlxMAABHaoBvwhFtrxstjSzUPPnU-fBXk-aUtXdPxKKNXXefovaU2PcSr6DITJWdg_aem_ow2XUFWUTHuwnS4d5-5K9A
- Sultana, H., & Fatima, A. (2017). Factors influencing migration of female workers: a case of Bangladesh. *IZA Journal of Development and Migration*, 7 (1). <https://doi.org/10.1186/s40176-017-0090-6>
- Teloni, D. D., Dedotsi, S., & Telonis, A. G. (2020). Refugee 'crisis' and social services in Greece: social workers' profile and working conditions. *European Journal of Social Work*, 23(6), 1005–1018. <https://doi.org/10.1080/13691457.2020.1772729>

- Terrón-Caro, T., Cárdenas-Rodríguez, R., Aleksic, K., Bajt, V., Bergano, S., Biligha, P., Chiappelli, T., Di Grigoli, A. R., Fouskas, T., Frelih, M., Giron, T., Guo, W., Lapov, Z., Lyberopoulou, L., Macias Gómez-Esther, B., Mancaniello, M. R., Martins, C., Moreira, B., Ortega-de-Mora, F., & Selim, M. (2022). *Migrations, gender and inclusion in the European context: An interdisciplinary approach. E-learning package. Voices of Immigrant Women.* https://doi.org/10.46661/rio.20220728_1
- Ullah, M. S. (2012). Determinants of international labor migration from Bangladesh: A gravity model of panel data. *Shakai System Kenkyu*, 25, 125-146. Ritsumeikan University. Retrieved from <https://www.ritsumei.ac.jp/acd/re/ssrc/result/memoirs/kiyou25/25-06.pdf>
- UNESCO. (2020). *Global education monitoring report summary 2020: Inclusion and education.* Retrieved from <https://www.unesco.org/gem-report/en/inclusion>
- UNICEF. (2020). *MAKING THE INVISIBLE VISIBLE: The identification of unaccompanied and separated girls in Bulgaria, Greece, Italy and Serbia.* Retrieved from <https://www.unicef.org/greece/en/reports/making-invisible-visible>
- United Nations (U.N.). (2000). *Gender and racial discrimination: Report of the Expert Group Meeting.* Retrieved from <https://www.un.org/womenwatch/daw/csw/genrac/report.htm>
- United Nations (UN). (n.d). *Women and International Migration.* Retrieved from https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/events/coordination/3/docs/P01_DAW.pdf
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2001). *UNHCR good practices on gender equality mainstreaming: a practical guide to empowerment.* Geneva: UNHCR. Retrieved from <https://www.refworld.org/policy/opguidance/unhcr/2001/en/39327>
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2008). *UNHCR Handbook for the Protection of Women and Girls.* UNHCR. Retrieved from <https://emergency.unhcr.org/sites/default/files/UNHCR%2C%20Handbook%20for%20the%20Protection%20of%20Women%20and%20Girls%2C%202008.pdf>

- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2018). *DESPERATE JOURNEYS: Refugees and migrants arriving in Europe and at Europe's borders*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/desperatejourneys/>
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2024). *Employment*. Retrieved from <https://www.unhcr.org/handbooks/ih/employment-training/employment>
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (n.d.a). *Access to education*. Retrieved from <https://help.unhcr.org/greece/living-in-greece/access-to-education/>
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (n.d.b). *Help: About UNHCR in Greece*. Retrieved from <https://help.unhcr.org/greece/el/about-unhcr-in-greece/>
- UN Women. (2021). *Identifying Gender Persecution in Conflict and Atrocities: A toolkit for documenters, investigators, prosecutors and adjudicators of crimes against humanity*. Retrieved from <https://www.unwomen.org/sites/default/files/2022-01/Identifying-gender-persecution-in-conflict-and-atrocities-en.pdf>
- UN Women. (n.d.). *How migration is a gender equality issue*. Retrieved from <https://interactive.unwomen.org/multimedia/explainer/migration/en/index.html>
- World Health Organization. (2019). *Peer support groups by and for people with lived experience*. Retrieved from <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/329594/9789241516778-eng.pdf>
- Yalim, A. C., & Critelli, F. (2023). Gender roles among Syrian refugees in resettlement contexts: Revisiting empowerment of refugee women and needs of refugee men. *Women's Studies International Forum*, 96, 102670. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2022.102670>
- Yazid, S., & Natania, A. L. (2017). Women refugees: an imbalance of protecting and being protected. *Journal of Human Security*, 13(1), 34-42. <https://doi.org/10.12924/johs2017.13010034>

Παραρτήματα

Παράρτημα 1

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

1. Από ποια χώρα κατάγεστε;
2. Πόσον καιρό μένετε στην Ελλάδα;
3. Βρίσκεστε εδώ με την οικογένειά σας;
4. Αν ναι, από ποια μέλη αποτελείται; Η ηλικία τους;
5. Θέλετε να μου πείτε την δική σας ηλικία;
6. Τι σχολείο έχετε τελειώσει; Είχατε σπουδάσει κάποιο επάγγελμα/ επιστήμη;
7. Εργαζόσασταν στη χώρα σας;
8. Πως πήρατε την απόφαση να μεταναστεύσετε; Αποφασίσατε μόνη σας ή με άλλα άτομα;
9. Ήταν μια δύσκολη απόφαση; Τι σας φόβιζε περισσότερο;
10. Ποιες ήταν οι μεγαλύτερες δυσκολίες που αντιμετωπίσατε κατά τη διάρκεια του ταξιδιού;
11. Όταν ήρθατε στην Ελλάδα, ποια προβλήματα αντιμετωπίσατε;
12. Σήμερα, τι σας δυσκολεύει περισσότερο;
13. Εργάζεστε; Είστε καιρό σε αυτή την εργασία; Είστε ικανοποιημένη από αυτή τη δουλειά; Τι προβλήματα αντιμετωπίζετε;
14. Κάνετε παρέα με άτομα από τη χώρα σας; Πόσο συχνά;
15. Κάνετε παρέα με άτομα από την Ελλάδα; Πόσο συχνά;
16. Νομίζετε ότι έχετε αλλάξει ως άτομο από τότε που μεταναστεύσατε;
17. Πως θα περιγράφατε αυτή την αλλαγή;
18. Χρειάστηκε να πάρετε αποφάσεις με τις οποίες διαφωνούσαν άλλα μέλη της οικογένειάς σας; Πώς το χειριστήκατε;
19. Αν ήσασταν στη χώρα σας, θα μπορούσατε να πάρετε τις δικές σας αποφάσεις, ακόμη κι αν διαφωνούσαν τα μέλη της οικογένειάς σας;
20. Άλλαξε ο ρόλος/η θέση/οι υποχρεώσεις σας μέσα στην οικογένεια; Τι άλλαξε πιο πολύ;
21. Υπήρχαν άτομα ή οργανισμοί που σας υποστήριξαν όταν ήρθατε στην Ελλάδα;

22. Σήμερα, σας βοηθά κάποια οργάνωση/υπηρεσία;
23. Έχετε σχέδια για εσάς προσωπικά; Θα θέλατε να κάνετε κάτι μόνο για εσάς;
Αν ναι, θέλετε να το μοιραστείτε μαζί μου;
24. Έχετε σκεφτεί κάποια ιδέα η οποία θα μπορούσε να βοηθήσει τις γυναίκες που μεταναστεύουν στην Ελλάδα; Πώς θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί;

Παράρτημα 2

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΣΕ ΕΡΕΥΝΑ

ΕΝΤΥΠΟ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ – ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ -ΦΟΡΕΑΣ- ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ/Η ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ/Η

Καλείστε να συμμετάσχετε σε επιστημονική έρευνα με τίτλο «Γυναίκες με προσφυγικό/μεταναστευτικό προφίλ: η πορεία προς την αυτό-ενδυνάμωση» στα πλαίσια εκπόνησης διπλωματικής εργασίας με Επιστημονικά Υπεύθυνο/-η την Μαρία Βουλγαρίδου.

Η έρευνα έχει εγκριθεί από την Επιτροπή του ΔΠΜΣ «Κοινωνικά Δικαιώματα και Συνηγορία στις Κοινωνικές Υπηρεσίες».

ΠΟΙΟΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ;

Σκοπός της παρούσας επιστημονικής έρευνας είναι η διερεύνηση των βιωμάτων των γυναικών αναφορικά με τη μετανάστευση.

Η έρευνα απευθύνεται σε γυναίκες με μεταναστευτικό/προσφυγικό προφίλ από χώρες εκτός της Ε.Ε.

ΓΙΑΤΙ ΕΧΕΤΕ ΠΡΟΣΚΛΗΘΕΙ ΝΑ ΣΥΜΜΕΤΑΣΧΕΤΕ;

Έχετε προσκληθεί να συμμετάσχετε στην έρευνα αυτή γιατί είστε γυναίκα με μεταναστευτικό/προσφυγικό προφίλ από χώρες που δεν ανήκουν στην Ευρωπαϊκή Ένωση και ομιλεί Αγγλικά.

ΤΙ ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΕΙ Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΑΣ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ;

Κατά τη συμμετοχή σας στην έρευνα θα σας ζητηθεί να συμμετέχετε σε μία συνέντευξη που θα περιλαμβάνει ανοιχτού τύπου ερωτήσεις. Η συνέντευξη θα διεξαχθεί με την ερευνήτρια και θα συζητήσετε για ορισμένα θέματα και θα μοιραστείτε τις απόψεις σας για αυτά. Θα σας ζητηθούν και προσωπικές πληροφορίες, όπως η ηλικία σας και το φύλο σας. Η συνέντευξη μπορεί να γίνει είτε από κοντά είτε διαδικτυακά. Για την καλύτερη ανάλυση των δεδομένων που θα συλλεχθούν, θα σας ζητηθεί η συγκατάθεσή σας για την ηχογράφηση ή βιντεοσκόπηση της συνέντευξης.

ΕΙΣΤΕ ΥΠΟΧΡΕΩΜΕΝΟΣ/Η ΝΑ ΣΥΜΜΕΤΑΣΧΕΤΕ;

Η συμμετοχή σας στην έρευνα είναι απολύτως εθελοντική. Μπορείτε να αρνηθείτε να συμμετάσχετε χωρίς καμία αιτιολογία ή δικαιολογία. Μπορείτε να αλλάξετε γνώμη ανά πάσα στιγμή και να αποχωρήσετε από την έρευνα χωρίς καμία αιτιολογία ή δικαιολογία και χωρίς καμία συνέπεια για σας. Στην περίπτωση αυτή μπορείτε να ζητήσετε να διαγράψουμε τα δεδομένα σας ή να σταματήσει ένα μέρος της επεξεργασίας. Μπορείτε να μην απαντήσετε καθόλου ή να μην απαντήσετε σε κάποιες ερωτήσεις.

ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΕΝΔΕΧΟΜΕΝΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΑΣ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ;

Η συμμετοχή σας στην έρευνα δεν συνεπάγεται κάποιον ιδιαίτερο κίνδυνο ή οικονομική επιβάρυνση για εσάς.

Σε περίπτωση διαπίστωσης παράνομων πράξεων ή εγκληματικών δράσεων σας ενημερώνουμε ότι τα στοιχεία σας δεν προστατεύονται από τυχόν έρευνα των επίσημων αρχών και ότι ενδέχεται να οφείλουμε να προβούμε στις απαραίτητες νόμιμες ενέργειες ενημέρωσης των αρχών, ειδικά εάν υπάρχει κίνδυνος για την σωματική υγεία ή την ζωή ανθρώπων.

ΥΠΑΡΧΕΙ ΚΑΠΟΙΟ ΟΦΕΛΟΣ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΑΣ ΣΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ;

Δεν υπάρχουν συγκεκριμένα οφέλη από τη συμμετοχή σας στην έρευνα αυτή. Το όφελος στο οποίο στοχεύουμε είναι η απόκτηση περαιτέρω γνώσης για το θέμα που εξετάζει η έρευνα.

ΠΡΟΒΛΕΠΕΤΑΙ ΚΑΠΟΙΑ ΑΜΟΙΒΗ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ;

Όχι, δεν προβλέπεται κάποια αμοιβή για τη συμμετοχή σας στην έρευνα, ούτε θα επιβαρυνθείτε με οποιοδήποτε κόστος.

ΠΩΣ ΘΑ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΘΟΥΝ ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΣΑΣ;

Στην παρούσα έρευνα θα γίνει συλλογή προσωπικών δεδομένων που σας αφορούν.

Θα συγκεντρώσουμε τα παρακάτω προσωπικά δεδομένα σας:

όνομα, στοιχεία επικοινωνίας, ηλικία, επάγγελμα, οικογενειακή κατάσταση, αριθμός τέκνων, χώρα καταγωγής. Οι πληροφορίες που θα συλλεχθούν θα παρουσιαστούν με τέτοιο τρόπο ώστε να μην είναι δυνατόν να αποκαλυφθεί η ταυτότητά σας σε τρίτους.

Τα δεδομένα σας θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς, επιστημονικούς και στατιστικούς σκοπούς. Τα δεδομένα σας θα κρυπτογραφηθούν και θα γίνουν αντικείμενο επεξεργασίας βάσει της ρητής συγκατάθεσής σας, που μας παρέχετε μέσω του παρόντος εντύπου.

Η ανωνυμία σας διασφαλίζεται καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας και κατά τη δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων σε συνέδρια, επιστημονικά περιοδικά, κτλ.

Η βάση των δεδομένων των συμμετεχόντων ατόμων στην έρευνα θα φυλάσσεται σε ασφαλές μέρος με πρόσβαση σε αυτά μόνο από την ερευνήτρια και την επιβλέπουσα της έρευνας.

ΠΩΣ ΜΠΟΡΕΙΤΕ ΝΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΗΣΕΤΕ ΜΑΖΙ ΜΑΣ;

Για περαιτέρω πληροφορίες, διευκρινίσεις ή παράπονα σχετικά με την έρευνα, παρακαλώ επικοινωνήστε είτε με τον/την ερευνητή/τρια, Μαρία-Ιωάννα Τσούλη (email: kdsky23m002@edu.panteion.gr), είτε με τον/την επιστημονικά υπεύθυνο/ της έρευνας, επιβλέπων/ουσα καθηγήτρια: Μαρία Βουλγαρίδου (email: mvoulgaridou@uniwa.gr).

ΥΠΟΒΟΛΗ ΚΑΤΑΓΓΕΛΙΩΝ

Για οποιαδήποτε καταγγελία ή αναφορά σχετικά με τη διεξαγωγή της έρευνας μπορείτε να απευθυνθείτε στην Επιτροπή του ΔΠΜΣ στο email: didpms@panteion.gr

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗΣ

	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Ο/Η κάτωθι υπογεγραμμένος/η, δηλώνω ότι έχω ενημερωθεί πλήρως για τους όρους συμμετοχής μου στην έρευνα και την επεξεργασία των προσωπικών μου δεδομένων.		
Παρέχω τη ρητή συγκατάθεσή μου για την συμμετοχή μου στην έρευνα και την επεξεργασία των ως άνω αναφερόμενων προσωπικών μου δεδομένων.		
Έχω ενημερωθεί ότι μπορώ να ανακαλέσω την συγκατάθεσή μου οποιαδήποτε στιγμή.		
Συμφωνώ να γίνει ηχογράφηση της συνέντευξης/συμμετοχής μου σε focus group		
Συμφωνώ να γίνει βιντεοσκόπηση της συνέντευξης/συμμετοχής μου σε focus group		
Συμφωνώ στη χρήση ανώνυμων/ψευδοποιημένων αποσπασμάτων της συνέντευξής μου σε δημοσιεύσεις, συνέδρια, εκδηλώσεις		

Σε περίπτωση χρήσης ή παραγωγής οπτικών βοηθημάτων

Συμφωνώ να κάνω χρήση ή λήψη φωτογραφικού υλικού και να χρησιμοποιηθεί σε δημοσιεύσεις, συνέδρια, ή/και έκθεση φωτογραφίας για τις ανάγκες της έρευνας		
--	--	--

Σε περίπτωση ηλεκτρονικής έρευνας

Εάν πατήσετε στο πεδίο «Συμφωνώ» σημαίνει ότι:

- Έχετε διαβάσει όλες τις παραπάνω πληροφορίες
- Έχετε συμφωνήσει ελεύθερα να συμμετάσχετε
- Είστε > 18 ετών

Όνοματεπώνυμο συμμετέχοντος/συμμετέχουσας:	
Ημερομηνία:	
Υπογραφή:	

Όνοματεπώνυμο ερευνητή/ερευνήτριας:	
Ημερομηνία:	
Υπογραφή:	